

การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYTICAL STUDY OF THE HARMONY AS
APPEARED IN THERAVĀDA BUDDHISM

พระอธิการวิศวะวงศ์ ธีรปัญญา (คงเพ็ง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระอธิการวิศวพงศ์ ธีรปญฺโญ (คงเพ็ง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE HARMONY AS
APPEARED IN THERAVĀDA BUDDHISM**

PHRA ATHIKARNWISAVAPONG THEERAPANYO (KONGPENG)

A Thesis Submitted in partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

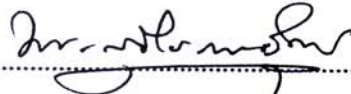
Graduate School

Mahachulalongkornajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E.2012

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับ
นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

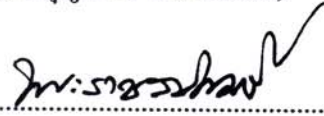
ประธานกรรมการ

(พระมหาพรชัย สิริวิโร,ดร.)

กรรมการ

(รศ.บุญเรือง อินทวันต์)

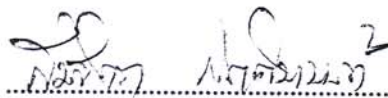
กรรมการ

(พระราชวชิรเมธี, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง)

กรรมการ

(ดร.สมจิตรา กิตติมานนท์)

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

พระราชวชิรเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง

กรรมการ

ดร.สมจิตรา กิตติมานนท์

กรรมการ

วิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท
 ผู้วิจัย : พระอธิการวิสุวพงศ์ ชีรปัญญา (คงเพ็ง)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชวัชรเมธี, ดร. ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.บ., อ.ม., กศ.ด.
 : ผศ. ดร. วรกฤต เกื้อนช้าง ป.ธ.๙, พธ.บ., ศศ.บ., ปธ.ด.
 : ดร.สมจิตรา กิตติมานนท์ พย.บ., กศ.ม., พธ.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อวิเคราะห์ความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม และ ๓) เพื่อศึกษาวิธีการประยุกต์สามัคคีธรรมกับสังคมไทยในปัจจุบัน งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร โดยใช้ข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก และ ข้อมูลทุติยภูมิคือ วรรณคดี ตำรา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนาแต่ละหมวดมีความสำคัญมาก ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสามัคคีความปรองดองในหมู่คณะ มีความพร้อมเพรียงกันทำกิจต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ สามัคคีธรรมต้องอาศัยความอดทน เสียสละ ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาาร่วมกัน การปฏิบัติตามหลักธรรมต่างๆ เมื่อคณะสงฆ์และฆราวาสได้พากันประพฤติปฏิบัติตาม ก็จะประสบแต่ความเจริญฝ่ายเดียวในสังคม มีแต่ความผาสุกเจริญรุ่งเรืองเท่านั้น

สามัคคีธรรมในแต่ละยุคย่อมไม่แตกต่างกันเพราะใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ ทรงใช้หลักทศพิธราชธรรม สังคหะวัตถุ สัปปุริสธรรม หิริโอตตัปปะ อปริหานิยธรรม และจักรวรรดิวัตร ปกครองประชาชน

วิธีการประยุกต์สามัคคีธรรมใช้ในสังคมไทยนั้นผู้วิจัยนำเสนอสามัคคีธรรมในกรอบครัวโดยใช้หลักสังคหวัตถุปฏิสัมพันธ์กับทศก ขันติธรรมและสัปปุริสธรรม เป็นพื้นฐานเบื้องต้นในกรอบครัวเพื่อสร้างความสามัคคีในสังคมไทย

Thesis Title : An Analytical Study of the Harmony as Appeared in Theravāda Buddhism

Researcher : Phraathikarn Wisavapong Theerapunyo (Kongpeng)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phrarachwaciramatee Pali. IX, B.A., M.Ed., Ph.D.

: Asst.Prof.Dr.Worrakrit Thuanchang Pali IX , B.A., M.A., Ph.D.

: Dr.Somjittra Kittimanon B.N., M.Ed., Ph.D.

Date of Graduation : 30 March 2012

ABSTRACT

There are three objectives in this thesis: 1) to study the principles of harmony in Theravada Buddhism, 2) to analyze the successfulness in translating the principles of harmony into practice in society, and 3) to study method of application of the harmonious principles in guiding the present Thai society. This thesis is a qualitative research. The primary sources, Tipitaka, as well as the secondary sources, commentaries, sub-commentaries books and related researches were used.

The research significantly showed that each Buddhist principle is of essential aspect, bringing about harmony and social unity in various respects respectively. The harmonious principles are conditioned by patience, giving, compassion and together-awareness in solving the problems. Social happiness and well-being are definitely expected if all people really follow various principles of harmony.

The principles of harmony do not vary in any periods of time because they are based on Buddhist teachings. Thai Kings have been utilizing ten royal virtues, four bases of sympathy, qualities of a good man, virtues that protect the world, things leading never to decline but only to prosperity, duties of a universal king.

As regards the method in applying the mentioned harmonious principles in the present Thai society, the harmonious principle of family based on the four bases of sympathy along with six directions, patience and qualities of a good man is used to harmonize Thai society.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีก็ด้วย ความอนุเคราะห์ ความช่วยเหลือจากผู้มีอุปการคุณหลายฝ่าย ตลอดจนศูนย์บัณฑิตมหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสในการศึกษาและการทำวิจัย ผู้วิจัยขอขอบคุณในความกรุณาของทุกๆท่านมา ณ ที่นี้

ในส่วนคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระราชวรเมธี, ดร. ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์และขอขอบคุณ ผ.ศ.ดร. วรกฤต เกื้อนช้าง ดร.สมจิตรา กิตติมานนท์ ที่ได้ให้คำปรึกษาและตรวจแก้ไขในส่วนงานที่บกพร่องต่างๆ จนสำเร็จเป็นรูปเล่ม

ขอกราบขอบคุณ พระมหาพรชัย สิริวิโร ดร.ประธานผู้ควบคุมสอบวิทยานิพนธ์ที่ชี้ข้อบกพร่องส่วนต่างๆตรวจแก้ไข จนสำเร็จเป็นรูปเล่ม ขอขอบคุณ คุณดิเรก ดั่งงลวย เลขานุการศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ที่ช่วยเหลือในการตรวจรูปแบบแก้ไขแนะนำในส่วนงานที่เกี่ยวข้อง และขอกราบขอบพระคุณและสำนึกในความเมตตาธรรมพระคุณพระอาจารย์ ทุกๆท่าน พระสังฆาธิการผู้ทรงสมณศักดิ์ทุกรูป ขอขอบคุณอาจารย์ศฤง์ศักดิ์ทุกท่าน ที่ได้คำแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยเล่มนี้ และขอกราบขอบพระคุณพระครูเกษมพัชราทร และหลวงปู่ คณะศิษย์ในการสนับสนุนทุนทรัพย์ในการศึกษาในครั้งนี้จนแล้วเสร็จ

พร้อมนี้ขอมอบงานวิจัยให้เป็นวิทยาทาน เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่คุณแม่ดอกไม้ คงเพ็ง คุณพ่อเตี้ยงจั้ง แซ่ปึง โยมพ่อ โยมแม่ที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้ให้กำเนิดจนมีโอกาสดับวชนในพระพุทธศาสนาได้ศึกษาพระธรรมวินัยและอุดมศึกษา ณ สถาบันที่มีชื่อเสียงของคณะสงฆ์ไทย ท้ายสุดนี้ขอ อุทิศผลงานนี้แด่พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ เพื่อบูชาพระคุณท่านเหล่านั้น ขอพุทธธรรมจงสถิตมั่นในดวงจิตของชาวพุทธตราบนานเท่านาน เทอญ

พระอธิการวิศวกพงศ์ ธีรปญโญ

สารบัญ

เรื่อง		หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย		ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		ข
กิตติกรรมประกาศ		ง
สารบัญ		จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ		ช
บทที่ ๑	บทนำ	๑
	๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
	๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
	๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
	๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
	๑.๕ บททวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
	๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
	๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒	หลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕
	๒.๑ ความหมายของสามัคคีธรรม	๕
	๒.๑.๑ ความหมายในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕
	๒.๑.๒ ความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน	๑๕
	๒.๑.๓ ความหมายตามทัศนะบุคคลทางพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๖
	๒.๒ ลักษณะและประเภทของสามัคคีธรรม	๒๑
	๒.๒.๑ ลักษณะของความสามัคคี	๒๒
	๒.๒.๒ ประเภทของสามัคคีธรรม	๒๓
	๒.๓ หลักธรรมปฏิบัติสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๓
	๒.๓.๑ หลักสังคหวัตถุ ๔	๒๕
	๒.๓.๒ หลักสารณียธรรม ๖	๒๖
	๒.๓.๓ อปรีหานิยธรรม ๘	๒๗

สารบัญ (ต่อ)

	๒.๓.๔ หิริ และโอตฺตปฺปะ	๓๐
	๒.๓.๕ ขันติ และโสรัจจะ	๓๑
	๒.๓.๖ สัปปริสธรรม ๗ ประการ	๓๔
	๒.๓.๗ นาถกรณธรรม ๑๐ ประการ	๓๕
บทที่ ๓	วิเคราะห์ความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม	๓๘
	๓.๑ การใช้หลักสามัคคีธรรมในสมัยพุทธกาล	๓๘
	๓.๒ การใช้หลักสามัคคีธรรมหลังพุทธกาล	๔๖
	๓.๓ การใช้หลักสามัคคีธรรมในสมัยสุโขทัย	๔๘
	๓.๔ การใช้หลักสามัคคีธรรมในสมัยอยุธยา	๕๑
	๓.๕ การใช้หลักสามัคคีธรรมในกรุงรัตนโกสินทร์	๕๕
บทที่ ๔	การประยุกต์ใช้สามัคคีธรรมกับสังคมไทยในปัจจุบัน	๖๒
	๔.๑ สามัคคีธรรมเพื่อพัฒนาตนเอง	๖๒
	๔.๒ สามัคคีธรรมเพื่อลดความขัดแย้งในสังคม	๗๖
	๔.๓ สามัคคีธรรมเพื่อสร้างชุมชนให้แข็งแกร่ง	๘๔
	๔.๔ สามัคคีธรรมสำหรับผู้นำ	๘๕
	๔.๕ โทษของการแตกความสามัคคีและอานิสงส์แห่งสามัคคีธรรม	๑๐๐
	๔.๕.๑ โทษของการแตกความสามัคคี	๑๐๐
	๔.๕.๒ อานิสงส์แห่งสามัคคีธรรม	๑๐๑
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๕
	สรุปผลการวิจัย	๑๐๕
	ข้อเสนอแนะ	๑๐๗
บรรณานุกรม		๑๐๘
ประวัติผู้วิจัย		๑๑๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยเรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ชกุก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ชกุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

อ.ทสก.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนិบาต	(ภาษาไทย)
ข.ธ.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ข.อิติ.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ข.ชา.สตุตก.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สัตตนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ข.ชา.อฎฐก.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อฎฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ข.ม.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ข.ชา.เอกก.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ข.พุทธ.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ก.	(ไทย) =	พระอภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
--------	---------	----------------	----------	-----------

คำชี้แจงในการใช้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขอักษรย่อในคัมภีร์พระไตรปิฎกเขียนอ้างอิง เล่มที่/ข้อที่/หน้าที่ ตามลำดับ ดังตัวอย่าง วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๑/๒๑๒. หมายถึง พระวินัยปิฎก จูฬวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๗ ข้อที่ ๓๕๑ หน้าที่ ๒๑๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์โดยธรรมชาตินั้นถือได้ว่าเป็นสัตว์สังคม(Social animal) ประเภทหนึ่งที่อยู่ร่วมกันอยู่เป็นหมู่เป็นพวก มากบ้างน้อยบ้างเริ่มต้นตั้งแต่สังคมเล็กๆ สังคมในครอบครัวหนึ่งแล้วขยายวงกว้างออกไป เป็นสังคมหมู่บ้าน สังคมตำบล ตลอดจนถึงสังคมประเทศชาติตามลำดับ การร่วมแรงกายและความคิดประกอบด้วยกิจการงานต่างๆ ช่วยกันปกป้องคุ้มครองรักษา มิให้ภัยอันตรายเกิดขึ้น หากมีภัยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ช่วยกันแก้ไขปัญหาร่วมกันหรือคิดหาอุบายวิธีแก้ไขภัยอันตรายอย่างนั้นๆ ให้สิ้นไปด้วยสติปัญญาความรู้ความสามารถที่แต่ละคนจะกระทำได้ภายใต้กรอบแห่งระเบียบ กฎ กติกา ข้อบังคับและกฎหมายของสังคมนั้นๆ ที่ตกลงร่วมกันเป็นกติกาทงสังคม หรือกฎหมาย เช่นเดียวกันต้องอาศัยคนไทยทุกคนไม่ว่าจะมียศ ตำแหน่งหน้าที่การงานอะไร ทุกคนต้องร่วมมือ ร่วมแรงกายใจ มีความสามัคคี สามัคคีปรองดองกันเป็นพื้นฐาน^๑ การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมและดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดนั้น ย่อมมีความรักความสามัคคีต่อกันและจะต้องมี ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งในบางครั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์มิได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นหรือเป็นระเบียบแบบแผน เนื่องจากความแตกต่างในด้านสภาพแวดล้อมการศึกษา และพื้นฐานทางความคิด^๒ ดังนั้นจึงต้องมีระเบียบแบบแผนวินัยอันดีงามเพื่อเชื่อมโยงความสามัคคีให้พร้อมเพรียงกันของมวลมนุษย์

กล่าวได้ว่าหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่องสามัคคีธรรมเป็นคุณธรรมประการหนึ่ง ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนเป็นอันมาก ก่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขและความราบรื่นในสังคม ถ้าเปรียบประเทศชาติเป็นต้นไม้ใหญ่ รากแก้วของต้นไม้ก็เปรียบเสมือนความสามัคคี รากของต้นไม้ทำหน้าที่ยึดลำต้นเปรียบเหมือนประชาชนที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ความเมตตา ความเห็นอกเห็นใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และคุณงามความดีต่างๆ ประกอบกันก็เปรียบเหมือนเป็น รากฝอยของต้นไม้ที่ทำหน้าที่ คอยซึมซับน้ำ อาหาร และแร่

^๑บรรศักดิ์ อูวรรณ โฉ, ความขัดแย้งในประเทศไทย, ไทยรัฐออนไลน์, วันที่ ๒๘ มีนาคม

พุทธศักราช ๒๕๕๓, <http://www.oknation.net>. (28/3/01)

^๒ ดวงเด่น นุธรรมย์, “พุทธจริยศาสตร์กับแนวคิดเรื่องสงครามที่เป็นธรรม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตมหาวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕).

ธาตุต่างๆ ไปหล่อเลี้ยง ดอก ใบ ผล และลำต้น ให้เจริญเติบโตแข็งแรง สามารถทนต่อพายุ ฝน ทนต่อความแห้งแล้ง ทนต่ออุทกภัยและภัยอื่นๆ ได้หากต้นไม้ขาดรากแก้วก็ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ คงจะค่อยๆ เหี่ยวเฉาและจากไปในที่สุด เปรียบดังประเทศชาติที่ไร้ความสามัคคี ขาดคุณธรรมที่จะ ยึดเหนี่ยวจิตใจในการครองตน ครองคน ครองงาน ก็อาจจะนำพาให้ เสื่อมและถึงหายนะได้ หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักประเพณีปฏิบัติที่ทุกๆ คนในสังคมตั้งแต่สังคม ครอบครัวยุคจนถึงสังคมส่วนใหญ่และสังคมประเทศจะต้องร่วมใจร่วมใจกระทำ ดังคำว่า ความ สามัคคีสร้างคนและคนสร้างชาติให้เจริญ” สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นตัวชี้นำด้าน ความประพฤติ และข้อปฏิบัติต่างๆ ของคนในสังคม

ปัจจุบันพบว่าในประเทศไทย มีสังคมครอบครัวเป็นหน่วยเล็กที่สุด ขยายไปสู่สังคม หน่วยที่ใหญ่ขึ้นไป จนถึงระดับประเทศมีความเกี่ยวข้องกันในลักษณะต่างๆ ด้านวัฒนธรรม ประเพณี และการติดต่อกันตลอดเวลา บ้างครั้งก็ทำให้เกิดปัญหา มีแต่ความขัดแย้ง จนถึง การแตกแยก เช่น การหย่าร้างในครอบครัวเป็นจำนวนมาก คนในสังคมแบ่งเป็นพรรคเป็นพวก แบ่งเป็นเสื้อสีต่างๆ การละเมิดสิทธิในสังคมทำร้ายคนไทยด้วยกันเองทำลายทรัพย์สินทางราชการ นักการเมืองและพรรคการเมืองมีความขัดแย้งแตกแยก ความคิดเห็นไม่ตรงกันอย่างรุนแรง ผลที่ ตามมาคือความเดือดร้อนของประชาชนในประเทศชาติโดยรวม ปัญหาเหล่านี้มี สาเหตุมาจากการ ขาดความสามัคคีเป็นประการสำคัญ หลักสามัคคีธรรมเป็นคุณที่สูงส่งในทางพระพุทธศาสนา มี พระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้บทหนึ่งว่า “สุขา สังฆัสสะ สามัคคี ความสามัคคีของหมู่คณะนำ ความสุขมาให้” พระพุทธคำรัสนี้ชี้ให้เห็นว่าที่ใดก็ตาม ไม่ว่าสังคม หน่วยย่อย จนถึงองค์กรวม คือ ครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศชาติ หากมีความสามัคคีกัน การดำเนิน กิจการต่างๆ ย่อมประสบความสำเร็จ

^๑พระมหาทองสา นาควิริโย, สามัคคี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^๒จากสถิติ ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ พบว่าในประเทศไทย มีอัตราการจดทะเบียนสมรสประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ คู่ และมีอัตราการหย่าร้างสูงถึง ๑๐๐,๐๐๐ คู่ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๕๔ สถิติการหย่าร้างนั้นแทบจะคงที่ ข้อมูล จาก "ผู้หญิงแนวหน้า", แนวหน้า ฉบับวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕, <http://www.naewna.com/news.asp?ID=272703>.

^๓ เช่น ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง(ศาสตราจารย์ มหาวชิราวุธราชวิทยาลัย), "ปรองดอง" (เจิมศักดิ์ขอดคิด ด้วยคน), แนวหน้า ฉบับวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕, <http://www.naewna.com/news.asp?ID=305505>

ดังนั้น การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ จะได้ศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในประเด็นเหล่านี้ คือ ความหมาย หลักความสามัคคีในพระพุทธศาสนา อิทธิพลของความสามัคคีในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย โทษและประโยชน์ รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาสังคมและพัฒนาชีวิตเพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของสามัคคีธรรมเพื่อเป็นวิธีการในการวางรากฐานชีวิตที่ดีในสังคมต่อไปจากที่กล่าวมาทั้งหมด จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์ความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิธีการประยุกต์สามัคคีธรรมกับสังคมไทยในปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์พิเศษต่างๆ ที่เกี่ยวกับหลักการสร้างความสามัคคี และเอกสารวิชาการต่างๆ ตลอดจนงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ นำมาใช้เป็นหลักฐานและประกอบการเขียนงานวิจัยเรื่องหลักพุทธจริยธรรมในการสร้างความสามัคคีในสังคมไทย

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความคิดเห็นร่วมกัน การช่วยกันคิดช่วยกันทำ และมีความรักใคร่ต่อกันนับถือกัน ปฏิบัติหน้าที่ร่วมกันจนทำหน้าที่ได้สำเร็จ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ความปรองดอง คือ หมายถึง การออมชอม ประนีประนอม ขอมกัน ไม่แก่งแย่งกัน ตกลงกันด้วยความไกล่เกลี่ย ตกลงกันด้วยไมตรีจิต

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิด ในการศึกษาครั้งนี้

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ” สรุปได้ว่าคฤหัสถ์กราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุ ส่วนในหมู่คณะสงฆ์ต้องมีความสามัคคีกันเพื่อ แสดงถึงความพร้อมเพรียงและเคารพกันตามลำดับความแก่อ่อนตามพรรษาของคณะสงฆ์ เช่น ตามลำดับอายุสมาชิกลงในหมู่สงฆ์ พระภิกษุผู้ที่พรรษาอ่อนกว่าจึงกราบไหว้พระภิกษุที่แก่พรรษาว่า การแสดงความเคารพกันตามความหมายของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเกียรติยศ อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้วว่าเฉพาะคุณธรรมภายในคฤหัสถ์ แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใดก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่สงฆ์ พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่าก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้มีไว้ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อความดีงามและการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์หรือการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมนั้น รวมอยู่ในคำว่าธรรมเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามระเบียบหรือธรรมเนียมการแสดงความเคารพเช่นนั้น ย่อมเชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือพูดอย่างสั้นๆ ว่า ปฏิบัติเพื่อเชิดชูธรรม ซึ่งเท่ากับว่าปฏิบัติด้วยความเคารพธรรมนั่นเอง^๖

๒. พระเทพสิงห์นุรจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) ได้ บรรยายธรรมสรุปความได้ว่า ความพร้อมเพรียงช่วยกันทำงาน และไม่มี ความบาดหมาง กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่า สามัคคี เมื่อก้าวโดยประเภทเป็น ๒ ประเภท

๒.๑ กายสามัคคี ความพร้อมเพรียงกันด้วยกำลังกาย

๒.๒ จิตตสามัคคี ความพร้อมเพรียงกันด้วยน้ำใจ

สามัคคีทั้งสองประเภทนี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน แต่กายสามัคคี ถ้าเป็นแต่เพียงกำลังกาย น้ำใจไม่สามัคคีด้วย เช่น คนที่อยู่ในอำนาจของนางาน เมื่อนายบังคับก็ช่วยกันยกและลากของอันหนักให้ถึงที่ต้องการ ได้ เป็นแต่สามัคคีต่ำๆ เพราะช่วยกันทำชั่วคราวที่เขาบังคับเท่านั้น ส่วนจิตสามัคคี เป็นคุณธรรมลึกซึ้งอาจให้ผลแรงกว่าความพร้อมเพรียงกันแต่เพียงกำลังกาย เพราะผู้ที่มีน้ำใจประกอบด้วยไมตรีอารีแก่กันเอง จะมีผู้บังคับก็ตาม ไม่มีผู้บังคับก็ตาม ย่อมสามัคคี

^๖พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓๗.

พริกพร้อมช่วยกันทำช่วยกันคิด ให้ประโยชน์ก็สำเร็จโดยชื่นตาชื่นใจ สามัคคีมีนัยพรรณนามานี้มีอยู่ในหมู่ใดสมาคมใด หมูนั่นสมาคมนั้น ฟังหวังแต่ความเจริญส่วนตัว ไม่มีความเอื้อเฟื้อสามัคคี”

๓. พระเทพดิลก (ระแบบ จูติญาโณ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “มองเรามองเขา” สรุปได้ว่าศาสนาต่างๆเกิดขึ้นในโลกนี้มีอายุนับเป็นเวลาหลายร้อยปี มีผู้นับถือแต่ละศาสนานั้นเป็นจำนวนมาก แต่ผู้นับถือศาสนาแต่ละศาสนาไม่ได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนของศาสนาของตนอย่างแท้จริง จึงทำให้เกิด ปัญหาการสู้รบระหว่างศาสนา จนเป็นเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ เป็นสงครามยืดเยื้อเป็นเวลายาวนาน ในระหว่างศาสนาทั้งที่เป็นผู้นับถือพระผู้เป็นเจ้าเป็นพระเจ้าเหมือนกัน แต่ชื่อเรียกพระผู้เป็นเจ้าต่างกัน เช่นศาสนาหนึ่งใช้ชื่อเรียกเป็นภาษาหนึ่ง อีกศาสนาหนึ่งใช้ภาษาหนึ่ง มีชื่อต่างกันแต่ความหมายเหมือนกัน แต่ผู้นับถือศาสนานับถือเข้าใจไม่ตรงกัน มีความแตกแยกกันด้านจิตใจ ไม่เข้าใจกันในเรื่องหลักธรรมในศาสนา จึงทำให้เกิดปัญหาการสู้รบมาถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศไทยนับเป็นเวลาหลายร้อยปีเป็นศาสนาที่มีผู้นับถือมากในประเทศมีหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานการดำรงชีวิตในสังคมครอบครัวจนเผยแผ่ขยายไปสู่สังคมขนาดใหญ่และประเทศชาติในปัจจุบันจึงทำให้ประเทศอยู่อย่างสงบร่มเย็นตลอดมา^๕

๔. ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และวิธาน สุชีวคุปต์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “หลักการดำรงชีวิตในสังคม” สรุปได้ว่าความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน คนตั้งแต่สองคนขึ้นไป มีความคิดเห็นร่วมกัน และมีความรักใคร่ต่อกันปฏิบัติหน้าที่ร่วมกัน จนทำหน้าที่ได้สำเร็จ เรียกว่า มีความสามัคคี ความสามัคคีมีประเด็นที่ต้องพิจารณาอยู่ ๒ ประเด็นคือ การแสดงออกทางการทำงานและความนึกคิดทางจิตใจ เพื่อความสะดวกในการศึกษาก็จะขอแบ่งความสามัคคีออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ ความสามัคคีทางกายกับทางใจ^๖

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. พระมหาชาญชัย เกษี ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่อง ความสามัคคี กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีพหุปัญญา” ผลการศึกษาพบว่านักเรียนมีความพึงพอใจต่อการเรียนรู้ด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่อง ความสามัคคีโดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีพหุปัญญา โดยรวมอยู่ในระดับมาก

^๕พระเทพสิงหนุราจารย์, (เจริญ จิตฺตมฺโ)รวมธรรมบรรยายจากหลวงพ่อ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

^๖พระเทพดิลก (ระแบบ จูติญาโณ), มองเรามองเขา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พรสิริการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๕-๒๐๗.

^๗ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และวิธาน สุชีวคุปต์, หลักการดำรงชีวิตในสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๕

ที่สุด การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่อง ความสามัคคี กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีพหุปัญญา เป็นวิธีหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ และมีความเหมาะสมสำหรับนักเรียน เนื่องจากทำให้นักเรียนมีความก้าวหน้าในการเรียนรู้ กระตือรือร้น มีความสนุกสนานในการเรียนและได้แสดงออกถึงพหุปัญญาด้านต่างๆ ได้อย่างเต็มที่ จนทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนสูงขึ้น^{๑๑}

๒. พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ (วันจันทร์) ได้ศึกษาเรื่อง “ประชาธิปไตยในสังคมพุทธ สังคมประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาสรุปนัยสำคัญได้ ๓ ประการ คือ ๑) ภิกษุมาประชุมพร้อมกันตามเกณฑ์ ๒) นำฉันทะของภิกษุที่อยู่ในวัดซึ่งไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้ ๓) ภิกษุที่ประชุมอยู่นั้น ไม่มีใครคัดค้าน และส่วนของพิธีกรรมของสงฆ์ ๔ ประการ คือ ๑) อปโลกนกรรม ๒) ฉุตติกรรม ๓) ฉุตติทุติยกรรม ๔) ฉุตติจตุตถกรรม ๓ ประการหลังนั้น ถือว่าเป็นต้นแบบแห่งประชาธิปไตยแบบหล่อหลอมสังคม มติในเรื่องใดๆ (ของสงฆ์) ต้องเป็นเอกฉันท์ และยังได้นำเสนอในส่วนที่เป็นวิธีการแก้ปัญหาสังคมในทุกยุคทุกสมัยว่าไม่ใช่เป็นการแก้แบบสูตรสำเร็จเพียงสูตรใดสูตรหนึ่ง เช่นกรณีปัญหาความเห็นไม่ตรงกันว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นอธรรม นี่เป็นวินัย นี่มิใช่วินัย ซึ่งต้องมีใจทัก มีจำเลย ที่ต้องใช้วิธี สัมมุขาวินัย คือพร้อมหน้าสงฆ์ บุคคล วัตถุ และธรรม เรื่องความขัดแย้งระหว่างกลุ่มที่ไม่เกี่ยวกับพระธรรมวินัย แต่เป็นการแข่งดีกันระหว่างกลุ่ม หรือเรื่องความเชื่อถือที่ไม่ตรงกัน มีศรัทธาในบางเรื่องไม่เสมอกัน ใช้วิธี ตินวัตถารกวินัย คือประนีประนอมยอมความกัน^{๑๒}

๓. พระครูปลัดวิหาญ ชาตวีโร (แดงประไพ) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสามัคคีธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง ไม่วิวาทบาดหมางกัน ความสามัคคีมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ ความสามัคคีทางกาย และความสามัคคีทางใจ ความสามัคคีจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความร่วมมือร่วมใจกัน มีพฤติกรรมทางกายและแนวคิด เห็นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าของตน มีความเคารพนับถือกัน ผู้น้อยเชื่อฟังผู้ใหญ่ ผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองด้วยความสุจริตยุติธรรม และความ

^{๑๑} พระมหาชาญชัย เกษี, การพัฒนาแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องความสามัคคีกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีพหุปัญญา, การศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, (มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒.

^{๑๒} พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ (วันจันทร์), สถานการณ์และทัศนทางพระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (เอกสารอัดสำเนา), ๒๕๔๕), หน้า ๑.

สามัคคีธรรมต้องมีลักษณะ ๓ ประการแห่งการกระทำร่วมกัน ได้แก่ กระทำทางกาย (กายกรรม) กระทำทางวาจา (วจีกรรม) และกระทำทางใจ (มโนกรรม) ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์มีศักยภาพเพียงพอต่อการพัฒนาชีวิตของตน และสังคมให้เจริญก้าวหน้าประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปได้^{๑๒}

๔. วีรศักดิ์ อุปสิทธิ ได้ศึกษา เรื่อง "บทบาทศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) กับความมั่นคงแห่งชาติ" ผลการศึกษาสรุปได้ว่า

๔.๑ โครงสร้างหน้าที่ของศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) ต้องมีการปรับโครงสร้างตลอดจนความซ้ำซ้อนของงานที่ผ่านมาไม่มีเอกภาพทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ เพื่อให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้

๔.๒ ควรมีการปรับปรุงบทบาทของศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) ให้มีความชัดเจนและมีเอกภาพมากยิ่งขึ้นที่เกี่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติ หากมีการกำกับดูแลอย่างแท้จริง ปัญหาดังกล่าวคงเบาบางลงและการแก้ปัญหาอื่นๆ ก็จะสามารถที่จะดำเนินการต่อเนื่องได้

๔.๓ กลุ่มผู้รู้และผู้เกี่ยวข้องเห็นพ้องกันว่าน่าจะปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบทบาทอำนาจหน้าที่ของศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) ตลอดจนโครงสร้างเสียใหม่ให้ชัดเจน ที่เกี่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติ

๔.๔ ปัญหาเกี่ยวกับบุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ในศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) ที่เกี่ยวกับความมั่นคงแห่งชาติจะต้องเร่งดำเนินการปรับปรุงแก้ไขทุกระดับให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดความสามัคคีมีเอกภาพ ขจัดความไม่เป็นธรรมในสังคม^{๑๓}

๕. อุทิศ จิตเงิน ได้ศึกษาเรื่อง “แนวคิดการสร้างพลังชุมชนในพุทธปรัชญา” ผลการศึกษาพบว่า การป้องกันชุมชนไม่ให้เสื่อมสลายไปตามกระแสสังคมภายนอก ขึ้นตอนี่สามารถนำหลักธรรม อปหาริยธรรม ๗ มาอธิบายประยุกต์ใช้ หลักธรรมนี้เปรียบเสมือนภูมิคุ้มกันของชุมชนที่จะป้องกัน รักษาสภาพความเป็นชุมชนของตนไว้ได้อย่างมั่นคง ในพุทธปรัชญามีหลักธรรมคำสอนที่สามารถนำมาอธิบายและประยุกต์ใช้ในการสร้างพลังชุมชนได้ โดยเริ่มต้นตั้งแต่ การสร้างพลังความคิด ผลักดันสู่การสร้างพลังการกระทำด้วยความเพียรพยายาม ด้วยความ

^{๑๒} พระครูปลัดวิชาญ ชาตวีโร (แดงประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสามัคคีธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๓} วีรศักดิ์ อุปสิทธิ, “บทบาทศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) กับความมั่นคงแห่งชาติ”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕) หน้า ๑.

รัก ความสามัคคี มีวินัยและการสร้างให้ชุมชนสามารถป้องกันการเสื่อมสลายไปตามกระแสสังคมภายนอก^{๑๔}

สรุปเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวนี้ได้ออกให้ทราบหลักธรรมและประโยชน์ของการสร้างความสามัคคีเท่านั้น แต่ไม่ได้นำเสนอวิธีการนำไปใช้ให้เกิดความสามัคคีในสังคมได้อย่างไร ผู้วิจัยจะทำการศึกษาในงานวิจัยฉบับนี้ให้ครอบคลุมถึงการนำเสนอวิธีการนำหลักสามัคคีธรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมได้จริง

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีขั้นตอนดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิและตำราที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความสามัคคีในสังคม

๑.๖.๒ วิเคราะห์หลักธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างความสามัคคี จากพระไตรปิฎก ตำรา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓ สรุปผลการศึกษาในเรื่องการสร้างความสามัคคีในสังคมไทย ตามหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท รวมทั้งเสนอแนะเนื้อหาเพิ่มเติมบางประเด็นที่ได้จากการศึกษา เพื่อประโยชน์ในด้านวิชาการต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ทราบหลักสามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทราบความสำเร็จในการนำสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม

๑.๗.๓ ทราบวิธีการประยุกต์สามัคคีธรรมใช้กับสังคมไทยในปัจจุบัน

^{๑๔} อุทิศ จิตเงิน, “แนวคิดการสร้างพลังชุมชนในพุทธปรัชญา” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต, (เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

บทที่ ๒

หลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สามัคคีธรรมจัดเป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลกที่ว่าได้ เพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่างๆ ความขัดแย้ง ความเสื่อมโทรมด้านต่างๆ ใน สังคมนั้น ๆ ก็จะมีน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ก็เพราะต่างคนต่างยึดหลักความรัก ความสมัครสมาน สามัคคีนั่นเอง ฉะนั้น การมีความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะ และประเภทของความสามัคคีนั่น จึงนับว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งของสังคมมนุษย์ในปัจจุบันที่กำลังประสบกับสภาวะการณ์ ต่างๆ ทั้งดีและไม่ดี เมื่อมีความเข้าใจในคำสอนเรื่องสามัคคีธรรมเป็นอย่างดีและถูกต้องแล้ว การ พัฒนาสังคม ประเทศชาติไปสู่ความเจริญ ความสงบร่มเย็นก็เป็นเรื่องที่ทำได้ง่ายและเกิดผลของการ พัฒนาได้อย่างดีเยี่ยม การทำความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะประเภทและความสำคัญของสามัคคี ธรรม เพื่อประโยชน์ในการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคม ในภาพรวมต่อไปหากจะใช้หลักสามัคคีธรรมในทางพระพุทธศาสนาต้องอาศัย หลักสาราณียธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะทำการศึกษาตามลำดับ คือ

๒.๑ ความหมายของสามัคคีธรรม

๒.๒ ลักษณะและประเภทของความสามัคคีธรรม

๒.๓ หลักปฏิบัติสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของสามัคคีธรรม

สามัคคีธรรม เป็นคำเรียกในมิติทางศาสนา หรือเป็นศัพท์เฉพาะทางศาสนา ซึ่งในมิติ ทางสังคม ก็คือ ความสามัคคีนั่นเอง ความสามัคคี คือ ความพร้อมเพรียงกัน ความปรองดองกัน ความไม่แตกแยกกัน การรวมกันเป็นหนึ่งเดียว ใจประสานใจ หน่วยงานใดที่สมาชิกมีความสามัคคี กัน หน่วยงานนั้นย่อมปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ ประสบชัยชนะอย่างง่ายดาย ความสามัคคี เป็นต้นเหตุแห่งความสุขความเจริญ เพราะความสามัคคีก่อให้เกิดผล ๒ อย่างคือ “กำลัง” และ “อำนาจ” ผู้วิจัยทำการศึกษาในรายละเอียด ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายสามัคคีธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท

ความสามัคคีตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งปรากฏอยู่ใน พระคัมภีร์สำคัญคือ พระไตรปิฎก ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

๑. **พระวินัยปิฎก** ในพระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสถึงสังฆราชา สังฆเภท และสังฆสามัคคีของพระภิกษุสงฆ์ไว้ว่า พระอุบาลีเถระทูลถามพระพุทธเจ้าถึงสังฆราชา สังฆเภท และสังฆสามัคคี พระพุทธเจ้าตรัสตอบโดยสรุปใจความแห่งพุทธพจน์ได้ว่า สังฆราชา หมายถึง ความร้าวฉานของหมู่คณะหรือสงฆ์ ภิกษुकุ่มหนึ่ง เมื่อแบ่งออกแล้ว ได้ฝ่ายละไม่ถึง ๔ รูป หรือถึง ๔ รูปเพียงฝ่ายเดียว อีกฝ่ายมีเพียง ๒-๓ รูปเท่านั้น รูปหนึ่งเสนอให้จับสลากโดยอ้างว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ขอให้ชอบใจการจับสลากนั้น ถ้ามีการจับสลาก การแตกแยกเกิดขึ้น การทำเช่นนี้เรียกว่า “สังฆราชา แต่ไม่เป็นสังฆเภทและผู้ที่จะทำสังฆราชาได้ มีเพียงพระภิกษุจำพวกเดียวเท่านั้น คนอื่นทำไม่ได้”^๑

สังฆเภท หมายถึง ความแตกกันของหมู่คณะหรือสงฆ์ได้แก่ ยังสงฆ์ให้แตกกัน คือทำลายพระสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ในสีมาเดียวกันในวัดใดวัดหนึ่งให้แตกเป็นก๊กจนถึงไม่ร่วมอุโบสถสังฆกรรม ต้องแยกออกทำอุโบสถสังฆกรรมหรือปวารณากรรมหรือสังฆกรรมอื่นๆ เป็น ๒ หมู่ “ถ้ามีพระภิกษุจำนวนมากกว่า ๔ รูปขึ้นไป รูปหนึ่งนำเรื่องธรรม เรื่องวินัย พุทธภาษิต พุทธจริยา พุทธบัญญัติ อาบัติต่าง ๆ มาเสนอให้จับสลากด้วยเรื่องดังกล่าว จนสงฆ์ ๒ ฝ่ายแตกกัน ไม่ร่วมอุโบสถ ปวารณา สังฆกรรมต่างๆ ร่วมกัน”^๒ การกระทำเช่นนี้ เรียกว่า “สังฆเภท คือ การทำสงฆ์ให้แตกกัน เป็นอนันตริยกรรม”^๓ และการทำสังฆเภทจัดเป็นบาปหนักที่สุดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่าง ได้แก่

- ๑) ชำมารดา (มาตุฆาต)
- ๒) ชำบิดา (ปิตุฆาต)
- ๓) ชำพระอรหันต์ (อรหันตฆาต)
- ๔) ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนหือพระโลหิต (โลหิตุปบาท)
- ๕) ทำให้สงฆ์แตกกัน (สังฆเภท)^๔

กรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ แต่ละอย่างจัดเป็นบาปหนักที่สุด คนที่ทำกรรม ๕ อย่างนี้ แม้เพียงอย่างเดียวก็ถือว่าเป็นคนเลวคนชั่วที่สุด กล่าวคือ กรรม ๕ อย่างนี้ แต่ละอย่างชื่อว่า ห้ามสวรรค์ ห้าม

^๑วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๕๑/๒๑๒.

^๒มหามกุฏราชวิทยาลัย, อธิบายธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๕.

^๓วิ.จ. (ไทย) ๓/๓๕๒/๒๑๔.

^๔อง.ปญจก. (ไทย)๒๒/๑๒๕/๒๐๕.

นิพพานหมายความว่า “กรรมนี้ห้ามผู้ทำมิให้ไปสวรรค์ และห้ามมิให้ไปถึงนิพพาน ผู้ทำกรรมนี้แล้วต้องไปทุกคติ คือ นรก เปรต อสุรกาย กำเนิดดิรัจฉาน” อนึ่ง กรรม ๕ อย่างนี้ แต่ละอย่างตั้งอยู่ในฐานปาราชิกของผู้นับถือพระพุทธศาสนา หมายความว่าผู้ที่ทำกรรมนี้เข้าแล้วต้องได้รับโทษคือ “บาปหนักที่สุด ทำนองเดียวกับพระภิกษุล่วงละเมิดปาราชิกสิกขาบทแล้ว ต้องได้รับโทษ คืออาบัติหนักที่สุด คือ ขาดจากความเป็นพระภิกษุ” ฉะนั้น ท่านจึงห้ามมิให้ทำเป็นอันขาด พระพุทธเจ้าตรัสสังฆเภทไว้ว่า “ภิกษุทำลายสงฆ์ ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ภิกษุผู้ยินดีในการแตกพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเสื่อมจาก ธรรมอันเกษมจากโยคะ ภิกษุทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมไหม้ในนรกตลอดกัป”^๕

ส่วนสังฆสามัคคี ได้แก่ ความสามัคคีปรองดองกัน ความพร้อมเพรียงกันของหมู่คณะ หรือสงฆ์การกระทำที่เรียกว่า “สังฆสามัคคี” คือ การนำเอาธรรม วินัย เป็นต้นมากล่าวตามความเป็นจริง ช่วยให้เกิดความสามัคคีกันทั้งกันในหมู่คณะหรือสงฆ์ มีการพร้อมเพรียงกันทำสังฆกรรมต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้เรียกว่า “สังฆสามัคคี”^๖ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความพร้อมเพรียงของสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข และบุคคลผู้อนุเคราะห์สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ผู้ยินดีในความพร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรมย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน”^๗

จากใจความแห่งพระวินัยปิฎกที่ได้กล่าวถึงสังฆราชา สังฆเภท และสังฆสามัคคี สรุปได้ว่า ทั้งสังฆราชาและสังฆเภทจัดเป็นการกระทำที่ไม่ดีต่อตนเองและคนอื่นในส่วนตัว มีผลเป็นความทุกข์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ส่วนสังฆสามัคคีจัดเป็นการกระทำที่ดีมีประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่นในหมู่คณะ มีผลเป็นความสุขกายสบายใจ ไร้ปัญหาแตกแยก ไร้ปัญหาต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตร่วมกันในโลกปัจจุบันและโลกหน้า ฉะนั้น สังคมใดต้องการความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ก็พึงพยายามอบรมสั่งสอนให้ผู้คนในสังคมของตนมีความสามัคคีกัน มีความเมตตารักใคร่ ช่วยเหลือกันในเรื่องต่าง ๆ เพราะความสมมาคปรารถนาในสิ่งที่สังคมต้องการก็ย่อมเกิดจากความสามัคคีของผู้คนในสังคม อย่างไรก็ตาม พระวินัยปิฎกนี้มีการกล่าวถึงการกระทำที่ดีว่าควรประพฤติปฏิบัติ การกระทำที่ไม่ดี เป็นพฤติกรรมที่ควรหลีกเลี่ยงเสีย ไม่ควรกระทำ ซึ่งทั้งหมด ก็คือ แนวทางแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสามัคคีธรรมมีความสุขนั่นเอง

^๕บุญ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๑-๓๖๒.

^๖วิ.ฐ. (ไทย) ๓/๔๐๖/๑๓๕

^๗วิ.ฐ. (ไทย)๓/๓๕๔/๒๑๓

๒. พระสูตรต้นตปิฎก ความสามัคคีตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกมีอยู่มากแห่งด้วยกัน เช่น จุฬโคตลึงคสาสดุตรที่ว่า ด้วยเหตุแห่งความสามัคคี หมายเอาการตั้งกายกรรม วาจากรรม และมนิกรรมที่ประกอบด้วยเมตตาในมิตรสหายและคนทั้งหลายในสังคม สรุปลงใจความได้ว่า พระอนุรุทธะเถระ พระนันทิยะเถระ และพระกิมลเถระพักอยู่ในป่าโคตลึงคสาสดวัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปหาพระเถระเหล่านั้นแล้วตรัสถามว่า “ก็พวกเธอ ยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน ยังเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ แลดูกันและกันด้วยจักขุอันเป็นที่รักอยู่หรือ” พระเถระทั้งสามกราบทูลว่า “ยังเป็นอยู่ขอรับ” พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า “พวกเธอเป็นอย่างนั้นได้ด้วยเหตุอย่างไร” พระเถระทั้งสามต่างกราบทูลในทำนองเดียวกันว่า

พระพุทธเจ้าข้า ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์เห็นปานนี้ข้าพระองค์เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เข้าไปตั้งวาจากรรมประกอบด้วยเมตตา เข้าไปตั้งมนิกรรมประกอบด้วยเมตตาในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า ใจนหนอ เราพึงเก็บจิตของตนเสีย แล้วประพฤติตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ แล้วข้าพระองค์ก็เก็บจิตของตนเสีย ประพฤติอยู่ตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ กายของพวกข้าพระองค์ต่างกันจริงแล แต่จิตดูเหมือนเป็นอันเดียวกันพระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ ยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน ยังเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ แลดูกันและกันด้วยจักขุอันเป็นที่รักอยู่^๔ ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระเถระทั้งสามว่า เป็นผู้ปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพื่ออุเคราะห์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ในพระสูตรได้กล่าวถึงการที่พระอานนตตอบปัญหาของวัสสการพราหมณ์ ว่า วัสสการพราหมณ์ ถามว่า ข้าแต่พระอานนตผู้เจริญ มีภิกษุสักกรุปหนึ่งข้างใหม่เล่า อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมาก รูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้^๕ พระอานนตตอบว่า ดูกรพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักกรุปหนึ่ง อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งอادمภาพทั้งหลายจะพึงเข้าไปหา ได้ในบัดนี้ วัสสการพราหมณ์ ถามต่อว่า ข้าแต่พระอานนตผู้เจริญ ก็เมื่อไม่มีที่พึ่งอาศัยอย่างนี้ อะไรเล่าจะเป็นเหตุแห่งความสามัคคีกันโดยธรรม พระอานนต ตอบว่า ดูกรพราหมณ์ อادمภาพทั้งหลายมิใช่ไม่มีที่พึ่งอาศัยเลย พวกอادمภาพมีที่พึ่งอาศัย คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งอาศัย^๖

^๔ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๒/๒๗๓.

^๕ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๐/๘๗-๘๘.

จากใจความแห่งพระสูตร ได้แสดงถึงความสามัคคีของคณะสงฆ์ว่าหลังจากจากเสด็จดับขันธปรินิพพานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คณะสงฆ์ถือเอาพระธรรมและพระวินัยเป็นใหญ่ ได้แก่ เป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ พระสงฆ์ทุกรูปต้องเคารพพระธรรมวินัย เอาพระธรรมวินัยนั้นแหละเป็นที่พึ่งในการประกอบกิจกรรมต่างๆ และในการตัดสินใจวินิจฉัยคดีความต่าง ๆ และความสามัคคีนั่นต้องปฏิบัติทางกาย ทางวาจา และทางใจอย่างสม่ำเสมอทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยไม่ถือว่าตนเป็นใหญ่กว่าคนอื่น ให้เกียรติ ให้ความสำคัญต่อผู้อื่นด้วยจึงจะถือว่าได้บำเพ็ญสามัคคีธรรมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างสมบูรณ์ ซึ่งมีผลมากต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคมส่วนร่วม

๓. พระอภิธรรมปิฎก ในพระอภิธรรมปิฎกมีข้อความที่กล่าวถึงสามัคคีธรรมไว้ตอนหนึ่งเป็นลักษณะของการถาม-ตอบถึงปัญหาต่างๆ ว่า ถามว่า “ไม่เพียงกล่าวว่า ความรู้ในอนาคตมีอยู่หรือ” ตอบว่า “ถูกแล้ว” ถามว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า คุณอนานนที่ อันตราย ๓ อย่างจักเกิดแก่เมืองปาฏลีบุตร คือ จากไฟ หรือจากน้ำ หรือจากการแตกความสามัคคี ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง มิใช่หรือ” ตอบว่า “ถูกแล้ว”^{๑๑}

จากการถาม-ตอบในกถาวัตถุปกรณ์แห่งพระอภิธรรมปิฎกนี้ กล่าวถึงอันตรายที่สามารถจะเกิดขึ้นแก่เมืองปาฏลีบุตรได้นั้นมีอยู่ ๓ อย่างเท่านั้น และอาจอนุโลมถึงประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในโลกนี้ได้ว่าเหตุแห่งการล่มสลายนั้นเกิดได้ด้วยเหตุ ๓ อย่าง เช่นกัน กล่าวคือ ไฟไหม้ตามธรรมชาติ (อัคคีภัย) และไฟภายในมนุษย์ คือ กิเลส ๓ กอง ได้แก่

๑. ราคัคคิ ไฟราคะ ความอยาก
๒. โทสัคคิ ไฟโทสะ ความพยาบาทอาฆาต
๓. โมหัคคิ ไฟแห่งความหลงมกมาย^{๑๒}

ส่วนน้ำก็มีน้ำท่วมตามธรรมชาติ (อุทกภัย) แต่น้ำหรือห้วงน้ำที่สามารถท่วมเหล่าสัตว์ได้จากภายในนั้น ก็คือ โสมะ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. กาโสมะ ห้วงน้ำแห่งกาม ความอยากรักใคร่
๒. ภโวสมะ ห้วงน้ำแห่งการเกิด ความยึดมั่นถือมั่นในความมีตัวตน
๓. ทัญญุโสมะ ห้วงน้ำแห่งความคิดที่ผิด
๔. อวิชโสมะ ห้วงน้ำแห่งความลุ่มหลง^{๑๓}

^{๑๑} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๐๗๒/๔๒๗.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

^{๑๒} ตั.ม. (ไทย) ๑๕/๓๐๒-๓๑๐/๒๐๓.

ห้วงน้ำทั้ง ๔ นี้ พึงพิจารณาได้จากพระพุทธพจน์ว่า “อุฏฐาเนนปุปมาเทน สณฺญเมเนทมนน จ ทิปิ กยิราถ เมธาวิ ยิ โอน โน นากิกรติ” ชนผู้มีปรีชา ควรทำเกาะกล่าวคือที่พึ่งของตนให้เป็นที่พึ่งที่ห้วงน้ำจะท่วมไม่ได้ ด้วยความหมั่นเป็นเหตุลุกขึ้นทำงานไม่อยู่เฉย ด้วยความไม่เลินเล่อ ด้วยความระวังและด้วยความปราบปราม”^{๑๑}

พระพุทธพจน์นี้ ให้ความสันนิษฐานลงโดย ๒ นัย คือ โดยพยัญชนะและโดยอรรถ โดย พยัญชนะนัยนั้นว่า เกาะหรือดินแดนที่ตั้งเป็นประเทศบ้านเมืองอันเป็นถิ่นฐานของตน ได้ชื่อว่า เกาะ เกาะนี้ชื่อว่าเป็นที่พึ่งของชนผู้เกิดผู้อยู่ในที่นั้นด้วยความเป็นเจ้าของเพราะเป็นที่พำนักอาศัย อันตรายภายในภายนอกที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ถิ่นฐาน ชื่อว่าห้วงน้ำ เกาะในสมุทรลุ่มตามลำพังตนเอง เพราะเหตุบังคาลเป็น เช่น ภูเขาไฟประทุ ห้วงน้ำก็จะท่วมทำให้เป็นสมุทร มิฉะนั้น เกาะนั้นตั้งอยู่บริมน้ำ เมื่อเกิดพายุใหญ่ทำให้สาครกำเริบห้วงน้ำก็จะท่วมทันทำให้เกิดอุทกภัยแก่ประชาชนในที่นั้น ข้อนี้ฉันทอันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่ถิ่นฐานก็เป็นฉันทนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุภายใน มีแตกสามัคคีกันเป็นอาทิกัมมิ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุภายนอก มีปัจฉามิตรย้ายเป็นศัตรู อันตรายเหล่านี้ย่อมทำถิ่นฐานไม่เป็นที่พึ่งพำนักของผู้เป็นเจ้าของ

ท่านองเดียวกับห้วงน้ำทำเกาะให้กลายเป็นสมุทรฉะนั้น สมเด็จพระโลกนาถเจ้าประทานพระบรมพุทธโอวาทโดยนัย ให้บรรพชาเอาใจใส่ป้องกันรักษาทำนุบำรุงเกาะคือถิ่นฐานที่พำนักของตน อย่าปล่อยให้ห้วงน้ำ คือ อันตรายท่วมทับได้ เช่นนั้น ด้วยองค์คุณสมบัติ ๔ ประการ คือ ด้วยความหมั่นเอาใจใส่ ๑ ด้วยความไม่ประมาทเลินเล่อ ๑ ด้วยความระวัง ๑ ด้วยความปราบปราม ๑ ถ้าเจ้าของถิ่นเกิดจร้านเลินเล่อ ไม่คอยระวังและระงับความเสียหายอันตราก็ได้ช่องเกิดขึ้น ถ้าเจ้าของตั้งอยู่ในองค์คุณสมบัติ ๔ ประการก็มีเพียรเพื่อจะจัดจะทำกิจที่ยังไม่ได้จัดไม่ได้ทำ และเพื่อจะรักษาธุระที่ได้จัดได้ทำขึ้นแล้วให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ เอาใจใส่ไม่เพิกเฉยปล่อยให้เสื่อมทราม คอยระวังความเสียหายอันยังไม่มีมา มุ่งบำบัดความเสียหายที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป อันตราก็ไม่ได้ช่องที่จะเกิดเหมือนประชาชนที่อยู่ในเกาะหรือดินแดนอันลุ่ม เพียรหมั่นหรือก่อทำนบกั้นห้วงน้ำอันจะท่วมถึง และคอยระวังรักษาแก้ไขด้วยความไม่ประมาทฉะนั้น ดังนี้ ได้ชื่อว่าทำเกาะไม่ให้ห้วงน้ำท่วมได้ ในพระพุทธภาษิตนี้โดยอรรถนั้น กุศลธรรมได้ชื่อว่าเกาะเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกผู้ตกอยู่ในสงสารสาคร สังกิเลสธรรมอันจะทำอันตรายแก่บุคคล ชื่อว่าห้วงน้ำ สัตว์เหล่านั้นได้อาศัยกุศลความดีความงามเป็นที่พำนัก ย่อมทรงตนอยู่ได้ในสังสารวัฏ ไม่จมลงในบาปกาล กล่าวคือยังตนให้ตั้งขึ้นได้ในสมบัติต่างๆ เป็นต้นว่า โภคทรัพย์และอิสรียศ มีความสามารถจะนำอศวกาไปโดยสวัสดิ ไม่ต้องประพตติทุจริตอันจะทำให้ตกต่ำลำบากเพราะชีวิตสบายเป็นเหตุ ถ้าปล่อยให้

^{๑๑}พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๓.

สังกิลศรอบง่า ก็จะทำอันตรายแก่กุศลสุจริตที่ได้ประพฤติมา ยังบุคคลให้ตกต่ำลงไปเหมือนคนเรือแตกขึ้นฝั่งเกาะได้แล้ว ถูกห้วงน้ำท่วมพากันกลับไปตกในสาครฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสอนให้ทำเกาะ อย่าให้ห้วงน้ำท่วมทับได้เช่นนั้นด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการที่กล่าวแล้ว เป็นไปในอันเพียรทำกุศลความดีที่ยังไม่ได้ทำเอาใจใส่รักษาความดีที่ได้ทำแล้ว คอยระวังไม่ให้ช่องแอกุศลความชั่วที่ยังไม่ได้ทำ เป็นธุระปราบปรามใจคนให้ละทิ้งความชั่วที่เคยทำแล้ว ดังนี้ชื่อว่าทำเกาะไม่ให้ห้วงน้ำท่วมได้^{๑๔}

๒.๑.๒ ความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า ความสามัคคี และคำอื่นๆ ที่มีความหมายคล้ายคลึงกันไว้ว่า “ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ความปรองดองกัน กิริยาที่พร้อมเพรียงกันทำที่ร่วมมือร่วมใจกันทำ เช่น กฐินสามัคคี ผ้าป่าสามัคคี นอกจากคำว่า สามัคคี แล้ว ในพจนานุกรมยังมีศัพท์ที่ใช้แบบเดียวกันอีก ที่เรียกว่า ศัพท์พลวง หรือไวพจน์(คำเรียกแบบเดียวกัน) ของคำว่าสามัคคี คือ

สมัครสมาน หมายถึง เชื่อมสามัคคี เช่น จะทำการงานอะไรขอให้สมัครสมานกัน

ปรองดอง หมายถึง ออมชอม ประนีประนอม ยอมกัน ไม่แก่งแย่งกัน ตกลงกันด้วยความไกล่เกลี่ย ตกลงกันด้วยไมตรีจิต

สมาน หมายถึง เสมอกัน เท่ากัน

สมานกิจ หมายถึง การดำเนินอย่างเดียวกัน การมีความเห็นพ้องกัน

สมานฉันท์ หมายถึง ความพอใจร่วมกัน ความเห็นพ้องกัน เช่น มีความเห็นเป็นสมานฉันท์ร่วม หมายถึงมีส่วนร่วมอยู่ด้วยกัน เช่น ร่วมกิน ร่วมนอน มีส่วนรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ร่วมใจ ร่วมสามัคคี มีส่วนร่วมในที่แห่งเดียวกัน เช่น ร่วมโรงเรียน ร่วมบ้าน ร่วมห้อง ร่วมหอ มีส่วนร่วมในภาวะหรือสถานะเดียวกัน เช่น เพื่อนร่วมชาติ มีศัตรูร่วมกัน ทำบุญร่วมญาติ ร่วมเป็นร่วมตาย ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมชะตากรรมร่วมใจ หมายถึง มีความนึกคิดอย่างเดียวกัน เช่น เพื่อนร่วมใจร่วมมือ หมายถึง พร้อมใจช่วยกัน^{๑๕}

^{๑๔}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, พระมงคลวิเสสเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๖-๑๐๘.

^{๑๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗, ๑๑๒, ๖๕๒, ๑๑๓๐ และ ๕๒๖.

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “สามัคคี” ไว้ว่า “สามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกันมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สมานฉันท์ หมายถึง มีความพอใจร่วมกัน พร้อมใจกัน”^{๑๖}

พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความสามัคคี คือ การรวมกำลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จสมประสงค์กำลังที่รวมกันนั้น เป็นไปได้ทั้งกำลังกาย กำลังความคิด กำลังความรู้ โดยใช้กำลังความสามารถเหล่านี้ร่วมกัน ปฏิบัติงานด้วยความกลมเกลียว เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันโดยไม่ทะเลาะวิวาทหรือแก่งแย่งกัน”^{๑๗}

จากความหมายข้างต้นนี้ สรุปได้ว่า ความสามัคคี หมายถึง การแสดงออกซึ่งความร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมแรงทางกาย ทางวาจา และทางใจของผู้คนในสังคมเพื่อก่อให้เกิดความดีงาม และผลประโยชน์ที่ทุกคนพึงได้รับอย่างเท่าเทียมกัน แต่ความสามัคคีมิใช่จะเป็นเรื่องที่จะทำหรือปฏิบัติได้ง่ายๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ล้วนขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่างๆ ด้วย เช่น ทศนคติ จารีตประเพณี ศรัทธา ความเชื่อมั่น การปฏิบัติหน้าที่ของผู้คนที่ได้รับความมอบหมาย ผู้นำ และความตั้งใจจริงของผู้คนทุกคนในสังคมไทยเป็นหลัก ความสามัคคีที่จะนำไปสู่ความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติจึงจะสามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

๒.๑.๓ ความหมายตามทัศนะบุคคลทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของ “สามัคคีธรรม” ของปัจเจกบุคคลทางพระพุทธศาสนาเถรวาท พอสรุปใจความสำคัญของความสามัคคีได้ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทในโอกาสเสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม วันศุกร์ที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๕ มีใจความว่า

ประการแรก คือ การรักษาความสัจ ความจริงใจต่อตัวเอง รู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง ที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

ประการที่สอง คือ การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเองให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัจความดี

^{๑๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (พระพรหมคุณาภรณ์), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๔.

^{๑๗}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พุทธศักราช ๒๕๓๐, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๐), หน้า ๕๑๒.

ประการที่สาม คือ การอดทน อดกลั้น และอดออม ไม่ประพฤติก่อความสัดยศ
สุจริตไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด

ประการที่สี่ คือ การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักเสียสละประโยชน์
ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

คุณธรรม ๔ ประการนี้ ถ้าแต่ละคนพยายามปลูกฝังและบำรุงให้เจริญงอกงามขึ้น
โดยทั่วกันแล้ว จะช่วยให้ประเทศชาติบังเกิดความสุข ความร่มเย็น และมีโอกาสที่จะปรับปรุง
พัฒนาให้มั่นคงก้าวหน้าต่อไปได้ดังประสงค์เพื่อให้ประเทศชาติของเราดำรงยืนงอยู่ด้วยความ
ร่มเย็นเป็นสุขทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า^{๑๔}

จากพระบรมราโชวาทที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประทานแก่ประชาชนชาว
ไทยทุกตำแหน่งหน้าที่การงานนั้น สรุปใจความสำคัญที่ว่าความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุขของชาติ
บ้านเมืองและของชนส่วนบุคคลแต่ละคนนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความรู้รักสามัคคี ร่วมมือร่วมแรง
กันของทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง หากต่างคนต่างแสวงหาหรือกระทำเพียงฝ่ายเดียวแล้ว ความเจริญ
ความสงบสุขก็ยากที่จะเกิดขึ้นได้ แม้เกิดขึ้นได้ก็เป็นความเจริญและความสงบสุขที่ไม่ยั่งยืนได้
เลย ฉะนั้น หากประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่ารักพระเจ้าอยู่หัว รักบ้านเมือง รักคนอื่น และรัก
ตนเองแล้ว ทุกๆ คนล้วนมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของตนที่ได้รับมอบหมาย
เป็นนักเรียนนักศึกษาก็ต้องตั้งใจเล่าเรียนศึกษาหาความรู้ เป็นข้าราชการก็ต้องใจปฏิบัติหน้าที่
อย่างถูกต้องยุติธรรมเที่ยงตรง เป็นบิดามารดาของบุตรธิดาก็ต้องตั้งใจพ่าร่าสอนแต่สิ่งที่ดีงามแก่บุตร
ธิดา และเป็นพระภิกษุสงฆ์ก็ต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย ทำการสั่งสอนชาวบ้าน
โดยไม่หวังแก่ลาภสักการะ ฉะนั้น ความเจริญ ความสุข ความทุกข์ของสังคมล้วนมีเหตุปัจจัยมา
จากประชากรในสังคมนั้นๆ เอง หาใช่สิ่งอื่นไม่ แม้ว่าปัจจัยภายนอกจะมีอยู่บ้างก็ตาม แต่หาก
ประชาชนผู้เป็นสมาชิกของสังคมซึ่งเป็นปัจจัยภายในมีความสามัคคี รักใคร่ปรองดองกันแล้ว ก็
สามารถต้านทานหรือทำลายปัญหาอุปสรรคที่เกิดจากปัจจัยภายนอกนั้น

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ประทานพรแก่
ประชาชนชาวไทยว่า ทั้งพระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านทุกคนต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ถูกต้อง
สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของอนุชนรุ่นหลังได้ มีใจความว่า

พระสงฆ์จะต้องอบรมแนะนำสั่งสอนประชาชนและกระทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี
ฆราวาส ต้องใช้หลักธรรมอบรมตนเองและประพฤติปฏิบัติธรรม รับผิดชอบสังคมบ้านเมืองระดับ

^{๑๔}กระทรวงวัฒนธรรม, สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม “ฉลอง ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ”,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

ต่าง ๆ ให้ความสำคัญสนับสนุนการศึกษาธรรม เป็นตัวอย่างแก่ผู้อยู่ในปกครองของตน ฉะนั้น สิ่งที่สำคัญที่จะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติธรรมให้แก่ประชาชนโดยที่ทุกฝ่ายต้องช่วยกันสนับสนุน ส่งเสริมการกระทำที่ถูกต้องเป็นธรรมและพยายามกระทำสิ่งที่ถูกต้องเป็นธรรมให้เป็นนิสัยของชีวิตและสังคม และในขณะเดียวกันก็ต้องไม่สนับสนุนส่งเสริมการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม และรังเกียจต่อต้านการกระทำเช่นนั้น ช่วยกันสร้างนิสัยรักเกียรติ ความซื่อสัตย์ให้เป็นนิสัยของชีวิตและสังคม เพราะการทำความดีต้องร่วมกันทำทุกคน ผลดีจึงจะปรากฏแก่ส่วนรวมอย่างแท้จริง มีความสามัคคีร่วมมือร่วมแรงช่วยกันทำจึงจะได้รับผลดีเป็นความสุขร่วมกัน^{๑๙}

พระโอวาทของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกที่ประทานแก่ประชาชนชาวไทย แสดงให้ทราบถึงการกระทำที่ดีของผู้มีอำนาจหน้าที่ในสังคม เริ่มตั้งแต่ สถาบันครอบครัว เป็นต้น ไปว่ามีส่วนช่วยให้สังคมบ้านเมืองเกิดความเจริญรุ่งเรืองได้ และการที่จะกระทำได้เช่นนี้ ก็ต้องเกิดจากความรัก ความสามัคคีสมัครสมานฉันท์กันของทุกฝ่าย มิใช่ใครจะปฏิบัติเพียงฝ่ายเดียว จึงกล่าวได้ว่า ความสามัคคีนี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งต่อความอยู่รอดของชาติบ้านเมือง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความสามัคคีของมวลมนุษย์ว่าทุกคนสามารถปฏิบัติได้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อความสงบสุข ความเจริญของโลกไว้ว่า มนุษย์ทุกคนสามารถร่วมมือกัน มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งกันเดียวกันในการสร้างสรรค์โลกได้ ด้วยการปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหาร ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เพราะหลักธรรมดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนเป็นพรหม คือ เป็นผู้สร้างสรรค์อภิบาลโลก ช่วยกันบำรุงรักษาโลกนี้ให้มีสันติสุข ด้วยเรี่ยวแรงความพากเพียรของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องรอเทพเจ้าหรืออำนาจวิเศษใดๆ มาบันดาลให้^{๒๐}

จากทัศนะเกี่ยวกับความสามัคคีของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) แสดงให้ทราบและเข้าใจว่าในสังคมปัจจุบันมนุษย์ทุกคนสามารถปฏิบัติอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความสงบสุข ความเจริญได้โดยทุกคนต้องร่วมมือกัน มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งกันเดียวกันในการสร้างความเจริญของโลกโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาปฏิบัติตามหลักพรหมวิหาร ๔

พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปญญาจารย์ (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี) ได้กล่าวถึงความสามัคคีไว้ว่า ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ ตั้งแต่สองคนขึ้นไปเรียกว่าคณะ สี่คนขึ้นไปเรียกว่า หมู่ ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะเป็นความสุขอย่างยิ่ง คนมีจำนวนมากก็มีความสามัคคีกันมากได้

^{๑๙} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **บทประทานสัมภาษณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕ - ๓๐.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **กรณีธรรมกาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อ่ำไพบ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๖.

ความสุขมาก ดังนั้น คนที่อยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากควรอดทนต่อเหตุการณ์ เมื่อหมู่คณะมีจิตใจต่างกัน มีกิริยาอาการต่างกัน จึงควรอดทนอย่างยิ่ง อย่าเอาอารมณ์ของตนควรคิดถึงอกเขาอกเรา ถ้าหากเราเอาแต่อารมณ์ของตนแล้ว จะแสดงความเหลวไหลเลวทรามของตนในหมู่คณะเป็นเหตุให้แตกความสามัคคีเสียชื่อเสียงกระจายออกไปทั่วทุกทิศ สิ่งใดที่ไม่สบอารมณ์ของเรา จงยับยั้งตั้งสติ ตั้งใจ พิจารณาให้ดีเสียก่อนว่าสิ่งนั้นถ้าเราพูดหรือทำลงแล้ว จะเป็นผลดีและผลเสียแก่เราและหมู่คณะ เมื่อเราพิจารณาถึงความอดทนแล้ว ก็จะเห็นว่าสรรพกิเลสทั้งปวงเกิดขึ้นในมนุษย์ทั้งหลาย ในโลกนี้ เช่น ความโกรธจะฆ่ากัน แต่มีสติอดทนอยู่ได้จึงไม่ฆ่า เห็นสิ่งของเขา คิดอยากจะทำขโมยของเขา มีสติอดทนยับยั้งไว้ เพราะกลัวเขาจะเห็นหรือกลัวโทษ จึงไม่ขโมย เห็นบุตรภรรยาสามีคนอื่นสวยงาม เกิดความกำหนัดรักใคร่ คิดอยากจะทำประพฤติดีกาม มีสติขึ้นมาแล้วอดทนต่อความกำหนัดหรือกลัวว่าเขาจะมาเห็น กลัวต่อโทษในปัจจุบันเป็นต้นเป็นเหตุให้มนุษย์สัตว์โลกแตกความสามัคคีปรองดองซึ่งกันและกัน วิวาทพุ่มเถียงฆ่าตีซึ่งกันและกัน โลกเดือดร้อนวุ่นวายอยู่ทุกวันนี้ก็เพราะขาดศีลนั่นเอง^{๒๐}

สรุปได้ว่า หากผู้คนในสังคมไม่มีศีล ๕ ปัญหาวุ่นวายต่างๆ จะต้องเกิดมีอย่างแน่นอน ฉะนั้น การที่จะช่วยให้สังคมหรือโลกทั้งหมดอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขนั้น ผู้คนจำเป็นต้องปฏิบัติตามหลักศีลธรรมอันดีงามในทางพระศาสนาเพื่อสร้างความสามัคคี

พระราชสุทธานวมงคล (เจริญ ฐิตธมฺโม) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความสามัคคี ก็คือ การปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติกรรมฐาน ไว้ว่า

การปฏิบัติธรรม ปฏิบัติกรรมฐาน เจริญกุศลภาวนา เป็นการสร้างชีวิตให้แจ่มใส ทำใจให้สะอาด ทำใจให้หมดจด สามัคคีกาย สามัคคีจิต กายกับจิตสามัคคีกัน โดยกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม ให้เกิดสามัคคีธรรม การเจริญกรรมฐาน ต้องการให้จิตสามัคคีกับกาย กายสามัคคีกับจิต ต้องการให้มีสติสามัคคีกับจิต เป็นเรื่องสำคัญด้วยสติ ปัญญาที่จะแสดงออกบอกให้ทราบว่า เรา รู้ทันเหตุการณ์ของอารมณ์เราได้ เช่น อารมณ์ดี อารมณ์ไม่ดี เป็นต้น การเจริญกรรมฐานจึงมีประโยชน์มาก แก้ไขปัญหาชีวิต ทำให้แจ่มแก่ปัญญา รักษาจิตได้ ไม่ผิดพลาดออกไปนอกประเด็นนี้ จิตจะเข้าสู่ภาวะที่ดีได้ โดยไม่โกรธ ไม่เกลียด ไม่ลงโทษผูกพยาบาทอาชญาจองเวร ไม่มีอิจฉา ริษยาต่อท่านผู้ใด เพราะมีเมตตา ถ้าเรามีเมตตาแล้ว จิตมันก็ไม่อาจมาตเคียดแค้นกับใคร จิตที่ดี ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่เบียดเบียนทรัพย์ ไม่ล่วงประเวณี จิตใจไม่หลอกลวงโลกหวังเอาลาภเขา การมีสติสัมปชัญญะด้วยการกำหนดจิต จะเป็นประโยชน์แก่ท่านทั้งหลาย มีประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน

^{๒๐} ดานธรรมจักร, “ความสามัคคี”, (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี), ๑๕ ธันวาคม ๒๕๔๗,

ของเราตัวกำหนดเป็นตัวบอกความสามัคคีของชีวิต ถ้าเราอยู่ในครอบครัว อยู่คนเดียว จิตกับกายมันไม่เข้ากัน มันแตกกันตลอด ไม่สามัคคีกันท่านก็จะอยู่ไม่ได้^{๒๒}

สรุปธรรมบรรยายเรื่องความสามัคคีของพระราชสุทธินามมงคล (จรัญ ฐิตธมฺโม) ได้กล่าวว่า การที่จะมีความสามัคคีอันจะนำไปสู่ความดีงามทั้งแก่ตน และสังคมส่วนรวมนั้น ผู้คนต้องปฏิบัติธรรม กล่าวคือ ทำจิตใจให้อยู่ในปกติ มีสติสัมปชัญญะ รอบรู้ด้วยปัญญา มีความตั้งใจแน่วแน่ในการปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ ของตน กายกับจิตใจต้องมีความสามัคคีกันจึงจะสามารถนำไปสู่ผลต่างๆ ที่ต้องการได้

สุรางค์ รุ่งเรือง ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความสามัคคี หมายถึง การรวมกำลังของหน่วยต่างๆ ซึ่งทำให้มีกำลังในการปฏิบัติงานสูงขึ้น เป็นการรวมกันเพื่อสร้างประโยชน์และความสุข ไม่ใช่ร่วมกันทำลายหรือสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น”^{๒๓}

กนกวลี เอ่งฉ้วน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความสามัคคี หมายถึง การแสดงออกให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน ไม่คิดเอาดีหรือเด่นแต่ตัวเอง มีความจงรักภักดีต่อหมู่คณะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกในหมู่คณะ”^{๒๔}

สุทธิพ บุญญาภาพ ได้กล่าวถึงความสามัคคี ความมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมส่วนรวมว่าเป็นเหตุให้โลก สังคมอยู่รอดปลอดภัยได้ ส่วนสาเหตุที่โลกจะพินาศด้วยน้ำมือของมนุษย์นั้น ผู้คนในสังคมต้องแก้ด้วยระงับ โลกะ โทสะ และโมหะที่ตัวของเราก่อนเป็นอันดับแรก ต่อจากนั้นก็แก้ผู้ที่อยู่ในปกครองของเรา เช่น เขาชวน และช่วยกันส่งเสริมศีลธรรมและคุณธรรมเท่าที่สามารถจะทำได้ ก็ชื่อว่าได้ทำความดี และมีส่วนช่วยโลกได้ตามสมควร แต่จะแก้โลกทั้งโลกได้นั้น เป็นเรื่องยาก พระพุทธเจ้าจึงทรงย่อโลกมาอยู่ที่ตัวของมนุษย์ คือ ร่างกายประมาณวาหนึ่งอันมีใจครองนี้ แล้วสอนให้ปฏิบัติชอบตามอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงจะสามารถดำรงรักษาโลกให้อยู่ได้

การปฏิบัติชีวิตด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น คนเราควรเห็นชอบหรือควรเห็นผิด ควรดำริ คือ คิดชอบหรือคิดผิด ควรพูดชอบหรือพูดผิด ควรทำชอบหรือทำผิด ควรเลี้ยงชอบหรือเลี้ยงชีพผิด

^{๒๒} พระราชสุทธินามมงคล, (จรัญ ฐิตธมฺโม) “ความสามัคคี”, ธรรมบรรยายจากหลวงพ่อ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

^{๒๓} สุรางค์ รุ่งเรือง, “วิเคราะห์คุณธรรมในหนังสือการ์ตูนไทย เล่มละ ๓ - ๑๐ บาท”, **ปริญญาณิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต, (การวัดผลการศึกษา)**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๒๕), หน้า ๕๕.

^{๒๔} กนกวลี เอ่งฉ้วน, การสร้างแบบทดสอบวัดบุคลิกภาพความมีน้ำใจนักกีฬา, **ปริญญาณิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต, (การวัดผลการศึกษา)**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๕), หน้า ๖.

ควรเพียรชอบหรือเพียรผิด ควรระลึกชอบหรือระลึกผิด ควรตั้งใจมั่นชอบหรือตั้งใจมั่นผิด เพียงตั้งคำถามตามคำแปลขององค์อริยมรรคทั้ง ๘ ก็จะเห็นได้ว่า ธรรมแต่ละข้อมีความหมายตั้งแต่อย่าง ธรรมดาสามัญใช้ได้แก่ทุกคนจนถึงความหมายที่สูงขึ้นในทางปฏิบัติ เมื่อทุกคนสามารถปฏิบัติได้ตามอริยมรรคมืองค์แล้วความสุขความเจริญของชีวิต ตลอดจนประเทศชาติก็สามารถเกิดขึ้นได้^{๒๕}

สรุปว่า การดำเนินชีวิตร่วมกันของผู้คนในสังคมนั้นต้องเป็นไปในอริยมรรคมืองค์ ๘ พร้อมทั้งพยายามลด ละ เลิก ความโลภ ความโกรธ และความหลงในจิตใจของตนให้ได้เสียก่อน ความเจริญรุ่งเรืองของชาติบ้านเมือง ความสามัคคีปรองดองกันในสังคมก็จะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงความเข้มแข็งของชุมชนไทยว่าต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ๕ ประการ จึงจะสามารถสร้างความสามัคคีปรองดองนำไปสู่ความเจริญของชาติบ้านเมืองได้ พอสรุปใจความได้ว่า ในการสร้างสังคมสันติประชาธิปไตยให้สำเร็จต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหรือขั้นของสังคมให้ครบทั้ง ๕ คือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง ทั้ง ๕ คือ เบื้องขั้นของสังคม ขั้น ๕ มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงและมีผลถึงกัน ต้องพัฒนาให้ครบทั้ง ๕ ประการอย่างเชื่อมโยงกันจึงจะเกิดสังคมสันติประชาธิปไตยมีความสามัคคีปรองดองกัน การพัฒนาอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเอกเทศ จะเป็นเศรษฐกิจที่ดี ศีลธรรมที่ดี จะไม่ได้ผล ในองค์ประกอบทั้ง ๕ สังคมเข้มแข็งเป็นเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม เพราะสังคมเข้มแข็ง หมายถึง สังคมที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปต่าง ๆ เช่น ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน หรือประชาคม เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนหรือประชาคม จะเกิดพลังสร้างสรรค์ที่สามารถป้องกันสิ่งร้ายและสร้างสิ่งดีทุกอย่าง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ^{๒๖}

สรุปผลได้ว่า หากสังคมใดต้องการความเจริญรุ่งเรืองไม่ว่าด้านใดๆ ก็ตาม เป้าหมายแรกที่ต้องปฏิบัติ ก็คือ ทำสังคมให้เข้มแข็ง หมายความว่า ทำผู้คนในสังคมนั้นให้มีศักยภาพทางกระทำ ทางความคิด เกิดความสามัคคีปรองดองกันฉันท์พี่น้อง กล่าวคือ สามารถรู้ดี รู้ชั่วในสิ่งต่างๆ ได้ พร้อมทั้งมีการศึกษาปฏิบัติตามความรู้ที่ดีนั้น โดยแบ่งภาระหน้าที่ของผู้คนในสังคมว่าต้องรับผิดชอบ เช่น ในครอบครัวก็เป็นหน้าที่ของบิดามารดา ในโรงเรียนก็เป็นหน้าที่ของครูอาจารย์ ในสังคมอื่น ๆ ก็เป็นหน้าที่ของนักบริหารสถาบันทางสังคมเหล่านั้นรับผิดชอบ เป็นต้น

^{๒๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คำถาม-ตอบปัญหาทางพระพุทธศาสนา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕.

^{๒๖} ประเวศ วะสี, ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคมและศีลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔-๖๕.

๒.๒ ลักษณะและประเภทของสามัคคีธรรม

๒.๒.๑ ลักษณะของความสามัคคี

ลักษณะของความสามัคคีตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ แนวความคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการกระทำโดยตรง และเพื่อส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของความสามัคคีได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ การแสดงออกซึ่งการกระทำจึงเป็นอีกวิธีหนึ่งของความสามัคคี และเป็นหลักสำคัญที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่องความสามัคคีในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างตรงไปตรงมา ความหมายของความสามัคคี ก็คือ การกระทำใน ๓ ลักษณะ กล่าวคือ กรรม^{๒๖} ทางไตรทวาร ได้แก่ กายทวาร ประคตูกาย วจิตทวาร ประคตูกายาจา และมโนทวาร ประคตูกายใจ^{๒๗} ดังนี้

๑. การกระทำทางกาย (กายกรรม) คือ ความสามัคคีร่วมแรงกายของผู้คนในสังคมในการกระทำต่างๆ ที่ถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม เช่น การร่วมแรงกันทำความสะอาดถนน สวนสาธารณะ แหล่งน้ำ เป็นต้น

๒. การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) คือ ความสามัคคีของผู้คนในสังคมในการพูดจาติดต่อสื่อสารกันด้วยคำพูดที่จริง เหมาะสม อ่อนหวาน เช่น การข้าราชการพูดไพเราะต่อประชาชน ผู้มาติดต่อราชการต่างๆ ฝ่ายประชาชนก็พูดชัดเจน ไพเราะอ่อนหวานตอบ เป็นต้น

๓. การกระทำทางใจ (มโนกรรม) คือ ความสามัคคีของผู้คนในสังคมในการคิดพิจารณาในการแก้ไขปัญหา และการปฏิบัติที่มีประโยชน์ต่อสังคมประเทศชาติ เช่น ร่วมใจกันปฏิบัติธรรมเนื่องในวันสำคัญต่างๆ มีการทำสมาธิ ฟังพระธรรมเทศนา

ลักษณะของการกระทำทั้ง ๓ ข้างต้นนี้รวมเรียกว่าสุจริตกรรม แบ่งออกเป็น ๓ ประการ ได้แก่

๑. กายสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางกาย มี ๑ อย่าง ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

๒. วจีสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางวาจา มี ๔ อย่าง ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดต่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนสุจริต ได้แก่ การประพฤติชอบทางใจ มี ๑ อย่าง ได้แก่ อนภิชชา ไม่เพ่งอยากได้ของผู้อื่น อพยยาบาท ไม่มีจิตประทุษร้ายใคร และสัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ^{๒๘}

^{๒๖}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๒๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๒๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

๒.๒.๒ ประเภทของสามัคคีธรรม

คนที่มีความสามัคคีกันนั้น แม้ว่าจะอยู่ห่างกันคนละเมือง หรือคนละประเทศ แต่มีจิตใจรักใคร่ นับถือกัน ก็จัดว่ามีความสามัคคี ส่วนใจกับกายอย่างไรที่ทำให้เกิดความสามัคคีง่ายกว่ากันนั้น ก็ต้องพิจารณาเป็นเรื่องราวๆ ไป ในบางครั้ง เมื่อคนมารวมกัน ประชุมกันแล้ว แต่ก็ยังมีความคิดเห็นแตกต่างกันใน หัวข้อประชุม บางคนมีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่องเดียวกัน บางคนก็มีความเห็นสอดคล้องกัน หรือ เห็นดี เห็นชอบด้วยกัน ดังนั้น เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว สามัคคีธรรมมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ความสามัคคีทางกาย คือ การทำงานด้วยกำลังกาย คนที่ช่วยกันแบกหาม หรือนักศึกษามารวมกันเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า มีความสามัคคีทางกาย พฤติกรรมอย่างนี้ ตรงกับที่เราแปลความสามัคคีว่า “ความพร้อมเพรียง” นั้นเอง กล่าวคือ หมู่สัตว์ผู้อาศัยแผ่นดินอยู่อาศัย ย่อมเป็นต่าง ๆ กัน เช่น หมู่มนุษย์เพียงประเภทเดียว ย่อมเป็นต่าง ๆ กัน โดยสัญชาติ โดยภาษา โดยรูปพรรณสัณฐานภายนอก และโดยใจโดยอัธยาศัย โดยคุณสมบัติ/ โดยธรรมภายใน กรรมย่อมจำแนกให้เป็นต่าง ๆ กันออกไปอีก เป็นคนดีเป็นคนเลว เป็นคนชั้นสูง คนชั้นต่ำ เป็นคนมั่งมีเป็นคนจน เป็นคนเจริญเป็นคนเสื่อม มีเครื่องแต่งกายช่วยเพิ่มความงามแห่งรูปสมบัติ หรือช่วยตัดแปลงความไม่สวยให้ดีขึ้น มีขนบธรรมเนียมปรุงความงามแห่งกิริยาช่วยประกอบ ต่างพยายามเพื่อเลี้ยงชีวิตของตน ต่างชวนชวายในการงานที่เป็นอุปการะแก่กัน ต่างสามัคคีช่วยทำความสะดวกให้แก่กัน “ทำสิ่งเกื้อกูลแก่ความเป็นอยู่ทั้งของกินของใช้ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เมื่อสามัคคีกันแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้แต่งโลกให้งามขึ้นให้บริบูรณ์ขึ้นกว่าที่เป็นมาโดยธรรมดา แต่หากเป็นอริกัน ไม่มีความสามัคคีกันแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้ทำลายโลกให้ยับเยินตลอดจนชีวิตของตนและคนอื่นได้”^{๓๐}

ความสามัคคีทางกาย เช่น “ต่างคนต่างประพาศดินให้เป็นคนสงบกาย สงบวาจา การทำการพูด การคิดอย่างใด ย่อมเป็นไปเพื่อสันติ เช่น เว้นจากเบียดเบียนกัน ชักนำเพื่อกายสามัคคี เว้นจากวิวาท และพुरुสาวจา กล่าวถ้อยอันสุภาพ นึกในทางเมตตากรุณา ฟังทำ ฟังพูด ฟังคิด อย่างนั้น ตลอดถึงฟังหัดจิตให้ผ่องใส แต่ความสุขที่เกิดเพราะการชนะ ตั้งแต่เล่นกัน แข่งขัน ได้กัน สู้อัน ตลอดถึงรบกัน ย่อมเกี่ยวพันด้วยเวร”^{๓๑} ล้วนเป็นที่มาของความแตกร้าวจนถึงการทำลายกันและกันได้

^{๓๐}มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมวิจารณ์ หลักสูตรนักธรรมเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๑-๔.

^{๓๑}มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมวิจารณ์ หลักสูตรนักธรรมเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๔๔.

๒. ความสามัคคีทางใจ หมายถึง คนที่มีความรักใคร่กันแนบแน่น ใจตรงกัน และหวังดีต่อกัน หากมีปัญหาว่า กายสามัคคีทำได้ง่าย หรือใจสามัคคีทำได้ยาก แต่ถ้าใช้คำว่า “สามัคคีธรรม ก็ต้องถือว่าจิตใจเป็นสำคัญ คือ ใจสามัคคีนั้นดีเลิศประเสริฐแน่”^{๓๒}

๒.๓ หลักธรรมที่เกี่ยวกับสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในสังคมยุคแรกของพระพุทธศาสนานั้น ได้มีรูปแบบการอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมาของบรรพชิตที่เรียกว่า สังฆะ หมายถึง หมู่หรือกลุ่มบุคคลมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ซึ่งจะพบว่าระบบสังฆะนี้เองที่เป็นบ่อเกิดของพระวินัย คือกฎเกณฑ์ที่สังคมาพึงยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน ทั้งในส่วนที่เป็นข้อห้ามและข้ออนุญาต โดยคำว่า สังฆะนั้นยังมีความหมายอีกนัยหนึ่งก็คือ หมายถึง พระสงฆ์จำนวน ๔ รูป^{๓๓} ขึ้นไปซึ่งเป็นจำนวนของพระสงฆ์ที่สามารถทำสังฆกรรมและประกอบพิธีกรรมบางอย่างของสังคมาได้แล้วยังหมายถึงจำนวนพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รวมกันอยู่เป็นสังคมา ที่มีการทำกิจกรรมหรือมีปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งนับเป็นเรื่องธรรมดาของสังคมาโดยทั่วๆ ไปที่จะต้องมีปัญหาอันเนื่องมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวเราจะพบว่าในการตั้ง สังคมา ยุคแรกๆ ของพระพุทธองค์นั้น สมาชิกส่วนมากล้วนเป็นพระอรหันต์จึงไม่มีปัญหาในเรื่องของการกระทบกระทั่งหรือการก่อปัญหา ทั้งนี้เพราะสมาชิกล้วนแต่เป็นผู้มีแต่ปัญญาเป็นเครื่องชี้นำ และไม่มีกิเลส ดังนั้น การกำหนดรูปแบบของเงื่อนไขการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า ศีล หรือ วินัย อันเป็นข้อบังคับทางสังคมาจึงไม่ปรากฏ ต่อมาเมื่อสังคมาสงฆ์ได้ขยายตัวมากขึ้นอันเนื่องมาจากการเปิดรับสมาชิกเข้ามาบวชทำให้จำนวนสมาชิกในสังคมาสงฆ์นั้นมีมากขึ้นตามไปด้วยหรือที่เรียกว่าสงฆ์ได้ถึงความเป็นสังคมาที่มีลักษณะสังฆพหุลาคือ ความเป็นสังคมาที่มีความหลากหลาย อันจะทำให้ยากต่อการดูแลของผู้มีหน้าที่ปกครองเพราะผู้ที่เข้ามาบวชในระยะต่อมาต่างเป็นเสขบุคคลคือผู้ยังต้องศึกษาและมีกิเลสเป็นพื้นฐาน ดังนั้น การจะหลีกเลี่ยงจากปัญหาภายในจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก ดังนั้นพระพุทธเจ้า จึงกำหนดหลักธรรมไว้เพื่อเป็นแนวทางในการให้พุทธบริษัทประพฤติ เพื่อให้เกิดความสามัคคี ดังนี้

การยึดหลักสามัคคีธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อความเจริญรุ่งเรือง เพื่อความดีงามในชีวิตของผู้คนและความสงบสุขของสังคมานั้น ที่จริงแล้ว ก็คือ หลักการปฏิบัติตนให้เกิดความสามารถแก้ไขความแตกร้าง ความขาดสามัคคี ความเห็นแก่ตัวของผู้คนในสังคมาไทย ทั้งนี้ก็

^{๓๒} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน และวิธาน สุชีวลุปต์, หลักการดำรงชีวิตในสังคมา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๕.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๕.

เพราะมนุษย์มีศักยภาพเพียงพอที่จะร่วมมือร่วมแรงกายใจของแต่ละคนเพื่อแก้ไขปัญหา ความเดือดร้อนต่าง ๆ ในชีวิตของตน สามารถช่วยคนอื่นได้ด้วย และยังช่วยทำให้สังคมมนุษย์น่าอยู่ยิ่งขึ้น เป็นสังคมแห่งสันติสุขที่แท้จริงด้วยหลักสามัคคีธรรม

๒.๓.๑ หลักสังคหะวัตถุ ๔

หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่กล่าวไว้ในพระพุทธานุญาตในแง่ของการมีมิตรสหายที่ดี พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของการมีมิตรสหายที่ดีไว้ใน อุดัมปิณฑสูตร ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว^{๓๔} แต่การที่จะสร้างมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลที่เป็นมิตรสหายกันแล้วไว้ได้นั้นก็เป็นสิ่งที่สำคัญมากเหมือนกัน เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรหรือบริวารเรียกว่า หลักสังคหะวัตถุ^{๓๕} ซึ่งมีด้วยกัน ๔ ประการ คือ

๑. ทาน การให้ปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของของตนแก่บุคคลอื่น ด้วยเห็นว่าสิ่งของที่ตนเสียสละไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ เป็นการแสดงความมีน้ำใจ และเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรสหายหรือบริวารไว้ได้

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชระ การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีจิตใจของผู้ฟัง มีวาจาสุภาพอ่อนหวานชวนฟัง เป็นวาจาที่ไม่หยาบคายและก่อให้เกิดประโยชน์ การมีปิยวาจານี้มีความสำคัญเป็นอย่างมากในการผูกมิตรหรือรักษาน้ำใจมิตร บุคคลที่ได้รับมอบหมายให้เป็นทูตหรือเป็นตัวแทนของประเทศในการเจรจาเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติ จะต้องมีเทคนิคในการใช้คำพูดอย่างดีเยี่ยม เพราะถ้าหากใช้คำพูดที่ไม่ดีก็จะส่งผลให้ประชาชนและประเทศชาติสูญเสียผลประโยชน์ได้

๓. อัถถจริยา การประพฤติตนเป็นประโยชน์ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่ยังไม่เป็นคนนิ่งดูตายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่พอจะช่วยเหลือได้ ในการผูกสัมพันธ์ไมตรี ระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกัน จะต้องเป็นผู้ที่รู้จักให้การช่วยเหลือในเวลาที่เหมาะสมช่วยเหลือ เมื่อถึงคราวที่มิตรประเทศต้องประสบกับภัยพิบัติต่างน้ำท่วมพอที่จะช่วยเหลือกัน ได้ก็ให้ความช่วยเหลือตามกำลังสามารถ แสดงความมีสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกัน

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มิใช่ว่าเมื่อเห็นมิตรหมดประโยชน์สำหรับตนแล้วก็เริ่มห่างเหินหรือเลิกคบไป การคบหามิตรจะต้องคบด้วยความจริงใจ และมีความเสมอต้นเสมอปลายทั้งในยามที่มิตรรุ่งเรืองและในคราวตกต่ำ

^{๓๔} ลั.ม.(ไทย) ๑๕/๕/๒

^{๓๕} อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒.

สรุปผลการวิจัยพบว่าหลักสังคหะวัตถุ ๔ อย่างนี้เมื่อได้ปฏิบัติย่อมให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวร่วมจิตร่วมใจยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่แตกแยกในครอบครัวในกลุ่มชุมชนนั้นๆ ได้ ถ้าปฏิบัติเช่นนี้ได้แล้วก็จะเป็นที่รักของคนทั่วไป

๒.๓.๒ หลักสาราณียธรรม

หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในแง่ที่จะทำให้ประชาชนภายในชาติและสังคมอยู่กันด้วยความสามัคคี ทำให้เป็นเอกภาพ เรียกว่าสาราณียธรรม^{๖๖} หากจัดการประพฤติปฏิบัติของผู้คนในสังคม โดยแยกเป็นเพศบรรพชิตและฆราวาสแล้ว ก็ได้สาราณียธรรม ๖ ประการ ใน ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. สาราณียธรรม ๖ ประการสำหรับบรรพชิต (สาราณียธรรมสูตรที่ ๑) ได้แก่

- ๑) เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- ๒) เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- ๓) เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- ๔) แบ่งปันลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม แม้โดยที่สุดิบิณฑบาต ย่อมบริโภคร่วมกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีล
- ๕) เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- ๖) มีทิวอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก นำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๖๗}

๒. สาราณียธรรม ๖ ประการสำหรับฆราวาส

ในสาราณียสูตรที่ ๒ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงองค์ประกอบของธรรมะอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันหรือการรู้จักสามัคคี ดังคำโบราณว่า “อยู่ให้เขาสบายใจ ไปให้เขาคิดถึง” ได้แก่

- ๑) การมีพฤติกรรมทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตาทกกรรม) ได้แก่ การกระทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการร่วมชุมชนด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่าง ๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- ๒) การมีพฤติกรรมทางวาจาที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตาวจีกรรม) ได้แก่ การพูดด้วยเมตตา คือ กล่าวแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี และ

^{๖๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

^{๖๗} อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖-๔๒๗.

แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) การมีพฤติกรรมทางใจที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตามโนกรรม) ได้แก่ การคิดถึงต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน

๔) การแบ่งปันเฉลี่ยลาภที่ได้มาโดยชอบ (สาธาณโภคี) ได้แก่ การได้วัตถุสิ่งของมาแล้วแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕) การประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีศีลที่บริสุทธิ์เสมอกับเพื่อนพรหมจรรย์ (ศีลสามัญญตา) ได้แก่ การประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ดึงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖) การพัฒนาตนให้มีทิวาปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์เสมอกับเพื่อนพรหมจรรย์ (ทิวาสามัญญตา) ได้แก่ การพยายามปรับความคิดเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพ รับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ ในหลักการสำคัญยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดึงาม หรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน^{๓๘}

สาราณียธรรม ๖ ประการ สะท้อนให้เห็นถึงความรักใคร่ ความระลึกนึกถึงกันด้วยความรักที่เป็นสาราณียะซึ่งประกอบไปด้วยความปรารถนาดีต่อกันทั้งทางกาย วาจา และใจ ขณะเดียวกันก็มีความรู้ ความเข้าใจ ในหลักการแก้ปัญหา หรือแก้ทุกข้ออย่างถูกต้องเสมอกัน (ทิวาสามัญญตา) มีแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาโดยเสมอกัน (ศีลสามัญญตา) และก็มี การแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (สาธาณโภคี) หลักธรรมทั้งหลายเหล่านี้แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าสาราณียธรรม แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน ชื่อว่าปิยกรณธรรม ธรรมเครื่องทำความรักกัน ชื่อว่าครุกรณธรรม ธรรมเครื่องทำให้เคารพกันเป็นไปเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือกัน เพื่อไม่ทะเลาะวิวาทโต้เถียงกันเพื่อความพร้อมเพรียงเป็นอันเดียวกัน

๒.๓.๓. อปริหานิยธรรม ๗ ประการ

หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่แปลว่าธรรมเป็นเหตุไม่ให้เสื่อม ซึ่งครอบคลุมการปฏิบัติสามัคคีธรรมทั้งทางกาย วาจาและทางจิตใจได้อย่างดีที่สุดประการหนึ่ง โดยแยกออกเป็น ๒ หมวดตามเพศบรรพชิตและฆราวาส ดังนี้

๑. หลักอปริหานิยธรรม ๗ ประการสำหรับบรรพชิต ได้แก่

๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ หมายความว่าธรรมคานเราต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมวดเป็นหมู่เป็นคณะ จะอยู่ตามลำพังไม่ได้ หมู่คณะจะเจริญอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยการคิดต่อกันไป

^{๓๘} อ.จ.น.ก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๓-๔๒๘.

มาหาสู่กัน มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างไร รู้ทั่วถึงกันหรือเมื่อมีกรณีเรื่องที่จะต้องทำเกิดขึ้น ผู้เป็นใหญ่ในหมู่จะต้องเรียกประชุมปรึกษาหารือกันเพื่อความเจริญและความพร้อมเพียงของหมู่ และผู้น้อยที่นับเนื่องในหมู่ ก็ต้องหมั่นเข้าประชุมตามวาระที่ถูกเรียกประชุม จึงจะมีความเจริญและพร้อมเพียงกัน

๒) พร้อมเพียงกันประชุม พร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ หมายความว่า ในการประชุมนั้นย่อมมีกำหนดเวลา ทุกคนควรตรงต่อเวลา ไม่ใช่ว่าต่างคนต่างเข้าหรือต่างคนต่างออกตามชอบใจซึ่งเป็นการเสียระเบียบ เสียมรรยาท อาจทำให้เวลาเมื่อเข้าประชุมแล้ว ต้องพร้อมเพียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำหมายความว่ากิจใดที่สงฆ์ คือ หมู่ชนจะต้องทำร่วมกันด้วยกำลังกายหรือกำลังวาจาหรือกำลังความคิด ก็ต้องร่วมกันทำกิจนั้น ช่วยกันทำช่วยกันพูด ช่วยกันคิดปรึกษาหารือกัน ช่วยแก้ไขสิ่งไม่ดีให้ดีขึ้นส่งเสริมสิ่งที่ดีให้ดียิ่งขึ้น ทำได้แบบนี้ก็จะมีคุณเจริญ มีพระธรรมภาษิตสรรเสริญว่า “สัพเพสัง สังฆะภูตานัง สามัคคี วุฑฺฒิสาธิกา” ความพร้อมเพียงของชนทั้งปวงผู้เป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ^{๓๖} ด้วยว่าอันความพร้อมเพียงนั้น ย่อมยังความเจริญให้สำเร็จหลายอย่าง เช่น

ก. กิจใดคนเดียวหรือน้อยคนทำไม่สำเร็จ เมื่อพร้อมเพียงกันหลายคนทำกิจนั้น ก็ย่อมสำเร็จ เหมือนปลวกตัวเล็กทำรังได้ใหญ่โต

ข. หมู่คณะประเทศชาติขาดความสามัคคี ไม่มีใครยำเกรง ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อพร้อมเพียงกัน ย่อมตั้งอยู่ได้เหมือนฝูงผึ้งและมดแดงตัวเล็กนิยร่วมกันต่อสู้มนุษย์และช้างสารได้

ค. ขนบธรรมเนียมอันเป็นวัฒนธรรมของชาติ หากขาดสามัคคี ก็ย่อมเสื่อมสูญ เมื่อสิ้นวัฒนธรรม ก็หมายถึงความสิ้นชาติ เมื่อพร้อมเพียงกันรักษาไว้ วัฒนธรรมและชาติก็ดำรงอยู่ได้

๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ หมายความว่าศีลหรือสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ - สามเณร - อุบาสกอุบาสิกา ก็นับว่าพอดีพองาม พอแก่ความปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสที่หยาบๆ บาปที่หนาๆ ตามสมควรแก่เพศบรรพชิตและเพศคฤหัสถ์อยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องบัญญัติเพิ่มเติมอีก เหมือนกฎหมายทางพระราชอาณาจักรที่ประกาศใช้ในสมัยหนึ่งๆ ก็พอสมควรอยู่แล้ว ใครๆ ไม่ควรบัญญัติเพิ่มเติมตามลำพังตน เป็นกฎหมายเถื่อนขึ้นอีก และสิกขาบททุกข้อที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ใครๆ ไม่พึงถอน คือ ไม่ตัดออก ไม่ยกเลิกแม้บางข้ออาจไม่เหมาะแก่กาลสถานที่ภูมิประเทศ ก็มีพระพุทธธานุญาตพิเศษไว้แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องถอนสิกขาบท

^{๓๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

ใดๆ ทั้งสิ้นเหมือนกฎหมายทางราชอาณาจักร ใครๆ ไม่ฟังถอน เพราะถ้าต่างคนต่างเลิกถอน ลึกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ ตามความต้องการของตนๆ ผลสุดท้ายก็ไม่มีอะไรเหลือเป็นหลักไว้ควบคุม หมู่ พระศาสนาก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องอันตรธานไปเหมือนกฎหมาย ถ้าต่างคนต่างถอนทีละมาตรา สองมาตรา ไม่ช้าก็หมด ประเทศชาติบ้านเมืองไม่มีกฎหมาย ก็เหมือนบ้านเรือนไม่มีข้อ ไม่มีแปกก็มีแต่พินาศ ควรสมานศึกษาอยู่ในลึกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ หมายความว่า ต้องมีความเคารพในพระวินัยลึกขาบททั้งปวง ถือลึกขาบทเป็นสิ่งสำคัญ สนใจศึกษาให้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้อง ไม่แก้ตัวว่ายังไม่รู้ไม่มั่งง่าย ไม่ดูหมิ่นว่าเรื่องเล็ก พระวินัยมิได้ยกเว้นโทษผู้ทำผิด แม้ไม่รู้เหมือนกฎหมายของบ้านเมือง ประชาชนทุกคนต้องเคารพ ต้องเข้าใจต้องรับรู้และปฏิบัติ อย่าให้ผิด กฎหมายมิได้ยกเว้นโทษแก่ผู้ทำผิดแม้ไม่รู้เพราะถ้ายกเว้นแก่ผู้ไม่รู้แล้ว ก็ไม่มีใครสนใจที่จะรู้ มีแต่ทำผิดกันทั่วไป ฉะนั้น จึงต้องถือเป็นเรื่องสำคัญ ต้องศึกษาและปฏิบัติโดยดี

๔) ภิภุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิคร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิภุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง หมายความว่าต้องเคารพไม่ฝ่าฝืนต่อท่าน เป็นธรรมดาของคนที่อยู่ร่วมกัน เป็นหมู่ เป็นวัดเป็นบ้านจนถึงเป็นประเทศ ถ้าไม่มีหัวหน้า มีแต่คนวางท่าเสมอกัน ไม่มีใครเคารพยำเกรงใคร ก็มีแต่ความเสื่อมความยุ่งยากลำบาก พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “ทุกโข สมานสิ วาโส การอยู่ร่วมกันคนที่เสมอกัน ด้วยกิเลส นำทุกข์มาให้”^{๔๐} เพราะคนมีกิเลสกับคนมีกิเลส “เมื่อเอากิเลสมาใช้เป็นกำลังตัดกำลังคน ไม่มีใครยอมใคร ไม่มีผู้ใหญ่ ไม่มีผู้น้อยไม่มีผู้นำ ไม่มีผู้ตาม ในที่สุดก็หมดกำลังพังพินาศไปด้วยกันเหมือนกองทัพที่ไม่มีแม่ทัพจะไปสู้กับใครได้ เพราะฉะนั้น ทุกหมู่ ทุกคณะ ทุกประเทศ จำต้องมีหัวหน้าจะขาดเสียมิได้ และผู้เป็นหัวหน้านั้นต้องไม่เป็นคนพาลเกร ไม่เป็นคนโง่ พระตรัสว่า พาโล อปริณายโก คนพาลหรือคนโง่ไม่ควรเป็นหัวหน้า”^{๔๑} เพราะหัวหน้าเป็นคนสำคัญ หมู่ คณะ วัดหรือบ้านเมือง จะเสื่อม จะเจริญก็เพราะหัวหน้า คนโง่เป็นหัวหน้าก็พาวัดพาบ้านให้ฉิบหายเหมือนขุนโคนำฝูงโคเดินคด โคนฝูงทั้งหมดก็เดินคดตามกันฉับใด ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อหัวหน้าประพฤติกดโกงเกร ผู้ที่อยู่ร่วมหมู่ก็ประพฤติกดโกง ก็มีแต่ความเสื่อม ฉะนั้น ผู้เป็นหัวหน้าต้องเป็นคนดีมีความฉลาดสามารถองอาจ กล้าหาญ เมื่อได้หัวหน้าเป็นคนดี ก็เป็นหน้าที่ของทุกคนที่อยู่ร่วมหมู่คณะ ร่วมวัด ร่วมบ้านร่วมเมืองต้องเคารพนับถือเชื่อฟังถ้อยคำของท่านผู้เป็นหัวหน้า หมู่คณะจึงจะเจริญมั่นคงอยู่ได้

๕) ไม่ลู่อ่านาจัตถหา คือ ความอยากที่เกิดขึ้น หมายความว่า ไม่ทำ ไม่พูด ไม่คิดอะไรตามอำนาจของความอยาก ตัถหา คือ “ความทะยานอยาก แบ่งออกเป็น ๓ ประการ ได้แก่

^{๔๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๓๘.

^{๔๑} พุ.ช. (ไทย) ๒๗/๓๑๓/๘๕.

กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา”^{๔๒}

๖) ยินคืออยู่ในเสนาสนะป่า หมายความว่าพอใจในที่นอนที่นั่งอันเงียบสงัดในป่า หรือเหมือนอยู่ในป่า เช่น วัชที่ไม้พุ่มปกคลุมด้วยหมุ่นหรือกุฎี ศาลา เรือนว่าง โคนไม้ที่เงียบเสียง ไม่มีใคร ๆ รบกวน ก็ควรยินดีพอใจอยู่ในที่เช่นนั้น เมื่ออยู่ในที่สงัดเช่นนั้น ย่อมให้กายวิเวก สงัดทางกาย คือ ไม้คลุกคลี จับกลุ่มสรวลเสเฮฮา เมื่อได้กายวิเวกแล้วก็ย่อมได้ จิตตวิเวก สงัดจิต คือ จิตย่อมสงบจากกามและจากอกุศลบาปธรรมทั้งหลาย กลายเป็นสมาธิจิตหรือฌานจิต มีความสุขไม่อิงอามิสเกิดขึ้น เป็นความสุขที่หวานใจยิ่งนักและจิตตวิเวกนั้นเป็นปัจจัยให้ได้อุปวิเวก สงัดอุปธิ คือ “หมดจดจากกิเลสอันเป็นเหตุทุกข์ทั้งปวง”^{๔๓}

๗) ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า “เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลงดงามซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก”^{๔๔} หมายความว่า “ให้มีจิตใจเอื้อเพื่อโอบเอื้ออารี ไม่หวังที่อยู่ ไม่กีดกันคนดีมีศีลมีธรรมให้ตั้งใจต้อนรับผู้ดีมีศีล มีสัจย์ ให้อยู่ร่วมหมู่ ร่วมวัด ร่วมบ้าน ร่วมงานตามควรแก่ภาวะและให้แผ่เมตตาต่อผู้ที่มาอยู่ร่วมกันว่า ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขขออย่าอยู่ร้อนนอนทุกข์เลย ทั้งนี้สารณียธรรมเป็นหลักธรรมเพื่อมิให้เกิดความกตริชยาติดผู้ที่อยู่ร่วมกันเพราะถ้ากตริชยาติดแล้วก็จะมีความเสื่อมความฉิบหาย ได้ในพระธรรมภาษิตว่า อรติ โลกนาสิกา ความริษยา ทำโลกให้ฉิบหาย แต่ตรงกันข้าม ถ้ามีเมตตาต่อกัน ก็ย่อมจะค้าประกันโลกไว้ให้เจริญสืบไปได้”^{๔๕} ในพระธรรมภาษิตว่า “โลโกปตมมุกิภา เมตตาคเมตตาคเป็นเครื่องค้ำจุนโลก”^{๔๖} ผู้ที่อยู่ร่วมหมู่คณะต้องมีเมตตาทั้งทางกายา ทางวาจาและทางใจต่อกัน ทำความสามัคคีอันจะเป็นเหตุนำความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรืองตามมาได้

๒.๓.๔ หิริ และโอตตัปปะ

หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่เกิดขึ้นเพื่อกำจัดความคิด การกระทำที่ออกสู่ทางที่ดี อันจะเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกกันนั้น ก็คือ หลักธรรมอันเป็นโลกบาล คือ คຸ້มครองโลกหรือ คຸ້มครองชีวิตทั้งมวลมี ๒ อย่าง^{๔๗} ได้แก่

^{๔๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

^{๔๓}มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๔-๔๕.

^{๔๔}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๒/๑๕๖.

^{๔๕}มหามกุฏราชวิทยาลัย, อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๓-๑๘๘.

^{๔๖}มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม, อ่างแล้ว, หน้า ๓๔.

^{๔๗}อง.ทุก. ๒๐/๘/๖๓.

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ ได้แก่ ความละอายใจในการประพฤติชั่ว หิรินี้มีความรังเกียจบาปมีกายทุจริตเป็นต้นเป็นลักษณะ บางคนเกิดความละอายใจอันมีความเคารพเป็นลักษณะ โดยเหตุ ๔ อย่าง ได้แก่ เคารพชาติตระกูล เคารพครูอาจารย์ เคารพทรัพย์มรดก และเคารพคนประพฤติดีเป็นสำคัญ เมื่อมีความเคารพทั้ง ๔ ประการแล้วบุคคลจะไม่คิดหรือกระทำความชั่วอุปมาเหมือนคนรักสวयรักงามเกลียดของสกปรก รู้เห็นอยู่ ย่อมละอายไม่ยอมแตะต้องก้อนเหล็ก แม้ยื่นแต่เป็อนกุดฉันใด คนมีหิริก็ไม่ยอมแตะต้องบาปอันเปรียบด้วยกุด ฉันนั้น

๒. โอตตปปะ ความเกรงกลัว ได้แก่ ความหวาดกลัวผลชั่ว ไม่กล้าทำเหตุชั่ว โอตตปปะนั้น มีความสะดุ้งแต่บาปเป็นลักษณะ โดยเหตุ ๔ อย่าง ได้แก่ กลัวตนเองตีเตียนตนเอง กลัวผู้อื่นตีเตียน กลัวอาชญา และกลัวทุกคติ เมื่อเห็นภัยทั้ง ๔ อย่างแล้ว บุคคลก็จะไม่ทำความชั่วเปรียบดังคนผู้รักชีวิต รู้เห็นอยู่ ย่อมเกรงกลัวไม่กล้าจับเหล็กที่ร้อนหรืออสรพิษหรือสัตว์ร้ายฉันใด คนมีโอตตปปะย่อมไม่กล้าแตะต้องความชั่วอันเปรียบด้วยของร้อนหรืออสรพิษหรือสัตว์ร้ายฉันนั้น^{๔๘}

เมื่อบุคคลในสังคมต้องการกำจัดปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในสังคมให้หมดสิ้นไปนั้น หากมีธรรม ๒ ประการนี้ในจิตใจทุกคนแล้ว การล่วงละเมิดกระทำความชั่วต่าง ๆ ด้วยอำนาจด้วยความอยากที่ผิด การกระทำที่ผิด จนเป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน เบียดเบียนกันต่าง ๆ นานา เช่น การล่วงละเมิดศีล อกุศล เป็นต้น ก็จะเบาบางจนกระทั่งดับสิ้นไปในที่สุด ทั้งนี้ก็เพราะการปฏิบัติสามัคคีธรรม อันหมายถึง ก็ร่วมใจกันปฏิบัติธรรมฝ่ายกุศล ละเว้นธรรมฝ่ายอกุศลอย่างพร้อมเพรียงกันนั้นก็เพื่อบรรลุถึงความสุขและความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตในสังคมที่อยู่ร่วมกันในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยสรุปแล้ว ก็คือ หลักแห่งปฏิบัติเพื่อละความชั่วอันจะเป็นสาเหตุแห่งการแตกความสามัคคี และเพื่อสร้างความดีให้แก่ชีวิตยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันหมายถึง การร่วมมือร่วมแรงกายใจกันปฏิบัติในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ทั้งแก่ตน คนอื่น และสังคมส่วนรวมนั่นเอง

๒.๓.๕ ขันติ และโสรัจจะ

หลักธรรมหมวดนี้ก็มีความสำคัญยิ่งต่อการปฏิบัติสามัคคีธรรม กล่าวคือ เมื่อเกิดความขัดแย้งกันในรูปแบบแห่งความต้องการอยากได้ในสิ่งต่าง ๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่อ่อนนุ่มสบาย และความรู้สึกที่เป็นสุขทางใจ หากแสวงหาได้มาก็ควรมีสติ รู้จักความพอประมาณในสิ่งเหล่านั้น แต่หากไม่ได้มาโดยสุจริต ก็จะแสวงหาด้วยวิธีการทุจริตต่าง ๆ เช่น การลักขโมย การฉ้อฉล ปล้นฆ่าเพื่อแย่งชิงสิ่งของของคนอื่นมาเป็นของตน เป็นต้น ดังนั้น หลักธรรมหมวดนี้จึง

^{๔๘}มหามกุฏราชวิทยาลัย, อธิบายธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔-๗.

สามารถระงับ ควบคุมให้มนุษย์มีความคิด พฤติกรรมร่วมกันเป็นหนึ่งได้ กล่าวคือ ช่วยให้ชีวิตไม่เดือดร้อนและประมาทจนเกินไป และทำให้ชีวิตงดงามด้วยกิริยา วาจา และอริยาสัยพร้อมช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้อย่างบริสุทธิ์ใจ มีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่

๑. **ขันติ ความอดทน** ได้แก่ ความอดทนต่อกิเลสและผัสสะชื่อ ขันติ ความอดทนนั้นมีหลายอย่าง เช่น อดทนต่ออารมณ์ โลก โทสะ โมหะที่เกิดขึ้น อดทนต่อคำล่วงเกินด่าว่าของผู้อื่น อดทนต่อความลำบากและความหนาวร้อน เป็นต้น ความอดทนในที่นี้ หมายถึงความอดทนในฝ่ายดีอย่างเดียวซึ่งเป็นไปทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ว่าโดยประเภทแล้วมี ๓ ประการ ได้แก่

๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เช่น อดทนต่อความหนาว ความร้อน และ อดทนในการประกอบกิจการอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ลู่อ่อนจากความโลกในวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ด้วยการประกอบกุศล

๒) อดทนต่อทุกขเวทนา เช่น เมื่อเวลาเกิดเจ็บป่วย เป็นต้น ก็ไม่แสดงอาการทรมาน รุญชวุ่นวายจนเกินกว่าเหตุไป จนเลิกล้มความตั้งใจในการปฏิบัติกิจการหน้าที่ของตน

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เช่น ในคราวที่ได้ประสบอนิภูมิมิมีค่า คำตำหนิ คำเสียดสี คำสาปแช่งของผู้อื่น แม้ว่าคำนั้นไม่มีมูลความจริงก็อดทน เป็นต้น^{๔๕}

เมื่อมีความอดทนแล้ว พระพุทธศาสนาเถรวาทยังได้กล่าวถึงอานิสงส์หรือประโยชน์ของขันติ ความอดทนว่ามีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

๑) เป็นที่รัก ชอบใจของคนเป็นอันมาก (พหูโน ชนสุส ปิโย โหติ มนาโป)

๒) เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร (น เวรพหุโล โหติ)

๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ (น วชชพหุโล โหติ)

๔) เป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ (อสมมุโพหุ กาลิ กโรติ)

๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (กายสุส เภทา ปรมมรณา สุคติ สกุกั โลกั อูปชชติ)^{๔๖}

๒. **โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม** ได้แก่ ความสงบเสงี่ยมทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะเมื่ออดทนได้แล้วก็ไม่แสดงกิริยาทางวาจา ให้ผิดปกติ คนที่ถูกหมิ่นประมาทให้ได้รับความเจ็บใจ ไม่แสดงการโต้ตอบเพราะอดทนได้ โสรัจจะ ธรรมข้อนี้ย่อมเข้าสนับสนุนขันติ ความอดทนให้สูงเด่นยิ่งขึ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๔๕}มหามกุฏราชวิทยาลัย, อธิบายธรรมวิภาค ปริงคณที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๓๘), หน้า ๘-๑๑.

^{๔๖}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๕/๓๕๘.

บุคคลพึงเห็นบุคคลใด ผู้มักชู้โทษ เหมือนบุคคลผู้บอกขุมทรัพย์ มักกล่าวข่มขี้ มีปัญญา พึงคบบุคคลผู้เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณที่ประเสริฐ โทษที่ลามกข่มไม่มีฯ ภูเขาศิลาล้วนเป็นแท่งที่ข่มข่มไม่หวั่นไหวเพราะลมนั้นใด บัณฑิตทั้งหลายก็ข่มไม่หวั่นไหวในเพราะนินทาและสรรเสริญ นั้นนั่นฯ^{๕๐}

ในพระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔ มีเรื่องพระภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้มีความอดทน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันทั้งในเวลาทนทุกข์ยากลำบาก และในเวลาปกติ ซึ่งมีเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังนี้

เมื่อครั้งปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเวรัญชา อันพราหมณ์ชื่อเวรัญชะทูลนิมนต์แล้ว จึงเสด็จจำพรรษาพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เวรัญชพราหมณ์ถูกมารดลใจมิให้เกิดสติปรารถถึงพระพุทธเจ้าแม้สักวันหนึ่ง แม้เมืองเวรัญชาได้เป็นเมืองข้าวแพงแล้ว พวกภิกษุเที่ยวไปบิณฑบาตตลอดเมืองเวรัญชาทั้งภายในภายนอก เมื่อไม่ได้บิณฑบาต จึงลำบากมาก พวกพ่อค้ามาจัดแจงภิกษามีข้าวแดงราวแฉ่งหนึ่ง ๆ เพื่อภิกษุเหล่านั้น พระมหาโมคคัลลานเถระเห็นภิกษุเหล่านั้นลำบาก ได้มีความประสงค์จะให้ภิกษุฉันง้วนดิน และประสงค์จะให้พวกภิกษุเข้าไปสู่อุตตรกฐทวีป เพื่อบิณฑบาต พระพุทธเจ้าได้ทรงห้ามท่านเสีย แม้ในวันหนึ่ง พวกภิกษุมิได้มีความสะดุ้งเพราะปรารถนาบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายเว้นความประพฤติด้วยอำนาจความอยากแลอยู่แล้ว

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เมืองเวรัญชานั้น ลึนไถรมาสแล้ว ทรงอำลาเวรัญชพราหมณ์ มีสักการะสัมมานะอันพราหมณ์นั้นกระทำแล้วทรงให้เขาตั้งอยู่ในสภะแล้ว เสด็จออกจากเมืองเวรัญชานั้นเสด็จจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงกรุงสวาคติ ประทับอยู่ในพระเชตวัน ชาวกรุงสวาคติกระทำอาคันตุกัฏฐแต่พระพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ในกาลนั้น พวกกนินเดนประมาณ ๕๐๐ คน อาศัยพวกภิกษุอยู่ในวิหารนั่นเอง พวกเขากินโภชนะอันประณีต ที่เหลือจากภิกษุทั้งหลายฉันแล้วก็นอนหลับ ลูกขึ้นแล้ว ไปสู่ฝั่งแม่น้ำ แผลเสียงโห่ร้อง กระโดดโลดเต้น ซ้อมมวยปล้ำ เล่นกันอยู่ประพฤติแต่อนาจารเท่านั้น ทั้งภายในวิหาร ทั้งภายนอกวิหาร พวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมว่า คูเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ในเวลาเกิดทุกข์ภิกษุทั้งหลาย มิได้แสดงวิการอะไรๆ ในเมืองเวรัญชา แต่บัดนี้ กนินโชนะอันประณีตเห็นปานนี้แล้ว เทียวแสดงอาการแปลกๆ เป็นอนเอกประการ ส่วนภิกษุ สงบอยู่ แม้ในเมืองเวรัญชา ถึงบัดนี้ ก็พากันอยู่อย่างสงบเสงี่ยมเหมือนกัน

พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่โรงธรรมแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายพวกเธอพูดอะไรกัน เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่า เรื่องชื่อนี้แล้ว ก็ตรัสว่า แม้ในกาลก่อน คนกนินเดนเหล่านี้ เกิดในกำเนิดหา

^{๕๐}ป.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๒๕.

เป็นพา ๕๐๐ ได้คัมน์น้ำมีรสน้อยอันแล้ว ซึ่งถึงการนับว่า น้ำหาง เพราะความที่เขาเอาน้ำขยำกากอัน เป็นเดนซึ่งเหลือจากน้ำลูกจันทน์มีรสชุ่ม ที่มีกลิ่นรพชาติอาชาไนย ๕๐๐ คัมแล้ว จึงกรองด้วยผ้า เปลือกปอเก่าๆ เป็นเหมือนเมฆน้ำหวาน เทียวร้องเอ็ดอึ้งอยู่ แล้วตรัสต่อไปว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเว้นธรรมคือความโลภแล้วยอมเป็นผู้ไม่มีวิการเลย ทั้งในเวลาถึงสุข ทั้งในเวลาถึงทุกข์ อย่างนี้ เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า “สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเว้นใน ธรรมทั้งปวงแล สัตบุรุษทั้งหลาย หาใช่ผู้ปรารถนาความบ่นไม่ บัณฑิตทั้งหลาย อันสุขหรือทุกข์ ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง”^{๕๒}

สรุปได้ว่า ความอดทนและความสงบเสถียรนี้ก็ต้องอาศัยสติและปัญญาหรือความฉลาดกำกับอยู่เสมอ เมื่ออารมณ์ที่ชั่วนั้น ๆ เกิดขึ้นในจิตก็มีสติอดกลั้นไว้และใช้ปัญญาพิจารณาตามดูไปเช่น พิจารณาถึงคุณและโทษในสิ่งนั้นว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี เมื่อใช้สติและปัญญาพิจารณาตามไปอยู่ อกุศลมูลที่เกิดขึ้นก็จะไม่สามารถคงอยู่ได้ กล่าวคือ จะค่อย ๆ เสื่อมสูญไปเอง เหมือนโจรผู้ร้ายที่ปองจะลักของเข้าไปในเรือน เมื่อเจ้าของทรัพย์แลเห็นคอยคุก็ไม่สามารถจะลักของได้ฉับใด ความโลภที่จะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในจิตได้ก็อาศัยจิตขาดสติเข้ามาคุมกำกับและปัญญาพิจารณา ถ้าเมื่อจิตประกอบด้วยสติปัญญาอยู่แล้ว อารมณ์แห่งความชั่วร้ายทั้งหลายก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ฉับนั้น

๒.๓.๖ หลักสัปปริสธรรม ๗ ประการ

ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าฆราวาสผู้ปกครองบ้านเมืองทั้งหลายจะต้องปฏิบัติตามหลักสัปปริสธรรมซึ่งเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองเพื่อสร้างภาวะของผู้นำให้รู้ถึงการสร้างความสามัคคีให้บรรลุผลในการเป็นผู้นำสังคมส่วนรวมด้วยการปฏิบัติตามหลัก ๗ ประการ ได้แก่

๑. ชัมมัญญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ รู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติภารกิจหน้าที่ต่าง ๆ รู้และเข้าใจในสิ่งที่ตนต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุตามผลลดความขัดแย้งเพื่อสร้างความสามัคคี

๒. อัตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้น ๆ มีความมุ่งหมายและเพื่อประโยชน์อย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลเป็นอย่างไร

๓. อัตถัญญตา รู้จักตน คือ รู้ตามเป็นจริงว่าตนมีฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความรู้ความสามารถอย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม

^{๕๒}มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๖๘-๗๒.

๔. มัตตัญญุตารู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่นรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้ความเหมาะสมในการคบหาบุคคล ตลอดถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีดำเนินชีวิตของตน

๕. กาลัญญุตารู้กาลเวลาที่เหมาะสมที่พึงใช้ในการประกอบกิจการ กล่าวคือ ใช้เวลาเป็น ถูกต้อง และเหมาะสม

๖. ปริสัณญุตารู้จักชุมชน ได้แก่ รู้จักถิ่น สถานที่ ชุมชน รู้กาลที่ควรประพฤติปฏิบัติว่าชุมชน สังคมนั้นนั้นจะต้องปฏิบัติตนอย่างไร เมื่อเข้าไปสู่ชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

๗. ปุคคลัญญุตารู้จักบุคคล ได้แก่ รู้จักและเข้าใจในความแตกต่างของบุคคลว่าโดยอรรถาศัย ความรู้ความสามารถ หรือคุณธรรมของคนนั้น ๆ และรู้จักว่าจะต้องปฏิบัติตนอย่างไรกับผู้นั้น ๆ ที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย^{๕๓}

หลักธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ฆราวาสจะต้องปฏิบัติโดยหลัก คือ รู้สาเหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้บริษัท รู้บุคคลให้ได้อย่างถ่องแท้ นอกจากนี้หลักปฏิบัติสำหรับทำให้ตนเป็นที่พึงของตนเองได้ พร้อมทั้งจะรับผิชอบตนเองได้ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นการระของสังคมยังสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นกับหมู่คณะอีกด้วย

๒.๓.๗ หลักนาถกรรมธรรม ๑๐ ประการ

พระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อว่าสังคมนมนุษย์ที่สามารถช่วยให้ผู้คนเกิดความสามัคคีปรองดองรักใคร่กันได้นั้น ผู้คนในสังคมนั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักนาถกรรมธรรม ๑๐ ประการ อันเป็นการเริ่มต้นในการปฏิบัติตนเพื่อก้าวสู่ความมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันเพื่อความผาสุก ความเจริญรุ่งเรืองของสังคม ๑๐ ประการ

๑. ศิล ประพฤติดีมีวินัย ได้แก่ การดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบโดยสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา มีระเบียบวินัยและประกอบสัมมาชีพ

๒. พาหุสัจจะ ได้ศึกษาศดับมาก ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนศดับรับฟังมากในสายวิชาที่ตนศึกษา เกิดความรู้ความชำนาญ มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง

๓. กัลยาณมิตรตตา รู้จักคบคนดี ได้แก่ การมีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกคบคน เข้าหาปรึกษา หรือรับคำแนะนำจากกัลยาณชน

๔. โสวจัสสตา เป็นคนว่าง่าย ได้แก่ ไม่ดื้อรั้นกระด้าง รู้จักรับฟังเหตุผลและข้อเท็จจริงพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน

^{๕๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

๕. กิ๊งกรณียะสุ ทักขตา ขวนขวยในกิจของหมู่คณะ ได้แก่ การเอาใจใส่ช่วยเหลือธุระ และกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติพี่น้อง รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองหาวิธีดำเนินการที่เหมาะสม ให้สำเร็จในกิจนั้น ๆ

๖. ธรรมกามา เป็นผู้ใคร่ในธรรม คือ รักธรรม ชอบศึกษาค้นคว้า สอบถามหาความรู้ ความจริง รู้จักพูด รู้จักรับฟัง สร้างความรู้สึกรสนิยมสบายใจชวนให้ผู้อื่นอยากเข้ามาหาปรึกษา และร่วมสนทนา

๗. วิริยารัมภะ มีความขยันหมั่นเพียร พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว หมั่นประกอบกุศลบาก บั่นหมั่นคงในหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

๘. สันตุภูถี มีสันโดษรู้ความพอดี ได้แก่ การยินดีพอใจในลาภผลและความสำเร็จต่าง ๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้ ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตน โดยชอบธรรม

๙. สติ มีสติมั่นคง ได้แก่ รู้จักจดจำ ระลึกรู้ในสิ่งที่ทำ จะทำอะไรก็รอบคอบ ชับชั่งชั่งใจไม่ประมาทเป็นเหตุให้ทำกิจการงานผิดพลาดจนเกิดความเสียหาย

๑๐. ปัญญา ได้แก่ มีปัญญารู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์มองสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาให้รู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ทำกิจการงานต่าง ๆ ด้วยปัญญา^{๕๔}

หากบุคคลที่มีธรรม ๑๐ อย่างนี้ แม้เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง ถ้าปฏิบัติให้บริบูรณ์จริง ๆ ก็ชื่อว่า มีธรรมทำที่พึงอยู่ภายใต้ตนครบทุกอย่าง ตนเองย่อมเป็นที่พึ่งของผู้อื่นด้วย และตนเองพึ่งพาอาศัยผู้อื่นได้ด้วย ย่อมมีความสุขทั้งสองฝ่าย ดังพระพุทธพจน์ว่า คุณกริกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายเกิดความหมายมั่นก่อความทะเลาะวิวาทกันขึ้น ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอก คือ ปากอยู่นี้เป็นกรรมไม่สมควรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา คุณกริกษุทั้งหลาย ธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันทำให้เป็นที่รัก ที่เคารพกัน ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันและกัน ไม่วิวาทกันสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรม ๑๐ ประการเป็นไฉน คุณกริกษุทั้งหลายภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติ สාරวมแล้วในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย คุณกริกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีสติ ฯลฯ แม่นี้ เป็นธรรมที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ที่เคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันและกัน ไม่วิวาทกัน สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๕๕}

สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ปฏิบัติเพื่อสร้างสามัคคีธรรมนั้นเป็นเครื่องบ่งบอกได้ว่า เมื่อคณะสงฆ์และฆราวาสได้พากันประพฤติปฏิบัติตามด้วยหลักสามัคคีธรรม ความเลื่อม ความนุ่่นววย

^{๕๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๗.

^{๕๕}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๐/๘๑-๘๔.

ต่างๆ ในพระพุทธศาสนาก็เป็นอันไม่มี พระพุทธเจ้าทรงตรัสประทานไว้ให้พุทธ-บริษัท ๔ ของพระองค์ ให้มีความรักกัน เพราะแต่ละข้อตั้งอยู่ในผู้ใด หรือผู้ใดตั้งในธรรมเหล่านี้ คือ ปฏิบัติธรรมเหล่านี้ตลอดกาลเพียงใด ผู้นั้นจะเป็นบรรพชิตก็ตาม จะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม ก็มีแต่ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลยตลอดกาล อย่างไรก็ตามหลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่มากในที่นี้ก็ไม่สามารถจะยกมาได้ทั้งหมด ในบทต่อไปนั้นจะกล่าวแสดงความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมไปใช้ในสังคมแต่ละยุคซึ่งจะเห็นความสามัคคีปรองดองของยุคนั้นๆอย่างไร

บทที่ ๓

วิเคราะห์ความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม

สามัคคีธรรมจัดเป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลกที่ทำได้ เพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่างๆ ความขัดแย้ง ความเสื่อมโทรมด้านต่างๆ ในสังคมนั้นๆ ก็จะมีน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ก็เพราะต่างคนต่างยึดหลักความรัก ความสมัครสมาน สามัคคีนั่นเอง การมีความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะ และประเภทของความสามัคคี จึงนับว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งของสังคมมนุษย์ในปัจจุบันที่กำลังประสบกับสภาวะการณ์ต่างๆ ทั้งดีและไม่ดี เมื่อมีความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะ และประเภทของความสามัคคีเป็นอย่างดีและถูกต้องแล้ว การพัฒนาสังคม ประเทศชาติไปสู่ความเจริญ ความสงบร่มเย็นก็เป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย และเกิดผลของการพัฒนาได้อย่างดีเยี่ยม ดังนั้น พึงทำความเข้าใจถึงความหมาย ลักษณะประเภท และความสำคัญของสามัคคีธรรม สามัคคีธรรมเป็นหลักที่สอดคล้องกับการกระทำ อันเป็นแนวคิดที่มุ่งปลูกจิตสำนึกของมนุษย์ให้เข้าใจถึงความเป็นไปได้เกี่ยวกับการกระทำอย่างมีความสามัคคีทางกาย วาจาและทางใจ ผู้วิจัยทำการศึกษาความสำเร็จการนำสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม ดังนี้

๓.๑ การใช้หลักสามัคคีธรรมในสมัยพุทธกาล

สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้ระบบสามัคคีธรรมเป็นแม่บทในการปกครองคณะสงฆ์ โดยพระองค์เองทรงอยู่ในฐานะเป็นประมุขหรือประธานของภิกษุสงฆ์ทั้งหมด ทรงประทานความเสมอภาคแก่ภิกษุทุกรูป ไม่มีการเลือกปฏิบัติสำหรับภิกษุที่เคยมีสถานะเดิมแตกต่างกัน ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ เช่น บางรูปเคยมีสถานะเดิมเป็นกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ชั้นสูง บุตรเศรษฐี หรือคนยากจนเข็ญใจก็ตาม ต่างก็ต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วเสมอเหมือนกัน

การสร้างสามัคคีต่อกันของบรรพชิตสามารถพิจารณาได้จากเรื่องราวเมื่อครั้งพุทธกาล กล่าวคือ ความแตกแยกแห่งสงฆ์เกิดขึ้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดมีพระไตรปิฎกขึ้น และความแตกแยกดังกล่าวได้ขึ้นมาในวงการคณะสงฆ์ก็เพราะสาเหตุใหญ่ ๔ ประการ ตามนัยที่

พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ความวิบัติ ๔ ประการ เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์เป็นเหตุให้สงฆ์แตกแยก คือ “ศีลวิบัติ อจารวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ และอาชีวิวิบัติ”^๑

กล่าวโดยสรุปแล้ว ก็มีเพียง ๒ ประการ คือ ศีลวิบัติ และทิฏฐิวิบัติ ซึ่งตรงข้ามกับคำว่า สีสามัญญตา และทิฏฐีสามัญญตา คือ ความเสมอกันโดยศีล ได้แก่ ความเสมอกันทางพระวินัย และความเสมอกันโดยทิฏฐิ ได้แก่ ความเสมอกันโดยความเห็นทางธรรม เป็นคุณสมบัติอันจะพึงปรารถนาในสงฆ์ เป็นไปเพื่อสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นไปเพื่อความตั้งมั่นแห่งสงฆ์ เมื่อมีภิกษุประพฤติผิดธรรมของคณะ จึงเป็นธุระของสหธรรมิกด้วยกันพึงห้ามปราม และจะพึงนิคคะเสีย ไม่อย่างนั้นจะเกิดเป็นก๊กที่เรียกว่านิกายขึ้น ทอนกำลังสงฆ์ลงไป ในที่สุดไม่ตั้งอยู่ได้ ถ้าหมู่คณะมีสมบัติ ๒ อย่างนี้แล้วจะไม่มีแตกแยกกัน

ในสมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดโฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ได้มีคณาจารย์ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายพระวินัยธรและฝ่ายพระธรรมธร เกิดมีความเข้าใจผิดก่อความไม่สงบโดยวิวาทกันเรื่องน้ำชำระที่เหลือไว้ในเวจจกฐีเป็นเหตุ พระพุทธองค์ทรงพยายามให้คณาจารย์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นยินยอมกันหรือสมานสามัคคี ให้มีเมตตาธรรมต่อกัน แต่ไม่สำเร็จ ในที่สุดพระพุทธองค์ต้องเสด็จหนีไปจำพรรษาที่ป่าเลไลยกะ จากตัวอย่างนี้แสดงถึงภาวะผู้นำในการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าโดยใช้วิธีการหนีไป เป็นเหตุให้ผู้ทีพบเห็นว่าทั้งสองฝ่ายเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องแยกพระองค์ออกห่างไปจำพรรษาที่อื่น จึงเป็นเหตุให้ชาวเมืองโกสัมพีลงโทษด้วยการไม่ให้ความอุปถัมภ์ทั้งสองฝ่าย ในที่สุด^๒

ในสังคมสงฆ์ มีการบัญญัติพระวินัยเพื่อใช้ปกครองสงฆ์ หรือใช้เป็นหลักปฏิบัติของพระภิกษุ แต่พระวินัยนั้นเป็นพุทธบัญญัติทั้งหมด หาใช่สงฆ์หรือผู้แทนของสงฆ์เป็นผู้บัญญัติ จุดประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยก็เพื่อสร้างความสามัคคีให้สงฆ์อยู่ร่วมกันด้วยดี พ้นจากมลทินจากกิเลสต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสและเป็นเครื่องส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า

พระตถาคตทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

๑. เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๒๗๕.

^๒มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๔-๗๕.

๓. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม
๑๐. เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย

สิ่งใดเป็นความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ สิ่งนั้นเป็นความผาสุกแห่งสงฆ์ สิ่งใดเป็นความผาสุกแห่งสงฆ์ สิ่งนั้นเพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก สิ่งใดเพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก สิ่งนั้นเพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม สิ่งใดเพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม สิ่งนั้นเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน สิ่งใดเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน สิ่งนั้นเพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลาย อันจะบังเกิดในอนาคต สิ่งใดเพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต สิ่งนั้นเพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส สิ่งใดเพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส สิ่งนั้นเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว สิ่งใดเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว สิ่งนั้นเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม สิ่งใดเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม สิ่งนั้นเพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย^๑

ดังพุทธพจน์ที่กล่าวมาเบื้องต้นแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์มีจุดประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย เพื่อความดำรงอยู่อย่างมั่นคงแห่งพระสังฆธรรม คือ การศึกษาเรียนรู้หลักธรรมวินัย ในพระไตรปิฎก การน้อมเอาหลักพระวินัยและธรรมที่ทรงแสดงไว้มาประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมควรแก่ธรรมะเหล่านั้น และเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติอย่างแท้จริงเป็นการสงบกิเลสตามกำลังความสามารถของตน กล่าวคือ ให้บุคคลถือตามปฏิบัติตามพระวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติซึ่งการบัญญัติพระวินัยเป็นโครงสร้างความสามัคคีให้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติได้ก็สามารถสร้างสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะสงฆ์ จะเห็นได้ว่า การบัญญัติพระวินัยเป็นรูปของนิบัญญัติ เป็นโครงสร้างที่เน้นให้พระสงฆ์อยู่ในกรอบวินัยสร้างความปรองดอง ในหมู่คณะสามัคคี ใช้ธรรมสามัคคีประพฤติปฏิบัติ แต่เน้นไปที่

^๑วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๔/๕๐๒.

เสียงเอกฉันท์พื้นฐานเดียวกันเป็นปรารถนาความถูกต้อง ความควรเป็นกฎเกณฑ์ในการบัญญัติพระวินัย และสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว จะมีความเป็นสากลในกลุ่มของพุทธบริษัท เช่นพระวินัยที่ทรงบัญญัติแก่พระภิกษุก็มีความเป็นสากลแก่ภิกษุทั้งหลาย คือทุกรูปจะต้องประพฤติปฏิบัติเหมือน ในกรณีที่มีข้อเล็ก ๆ น้อย ๆ อาบัติที่ไม่รุนแรงยกเว้นสำหรับภิกษุใช้ ยกเว้นสำหรับคนบ้า ยกเว้นสำหรับพระอรหันต์เป็นต้น แต่โดยทั่วไปแล้วก็จะมีความเป็นสากล ทั้ง ๓ ด้าน คือ

๑. **ด้านวินัย** แม้จะเป็นอำนาจโดยตรงของพระพุทธเจ้า แต่พระองค์จะทรงบัญญัติท่ามกลางสงฆ์ เพื่อนำข้อมูลกรณีที่กระทำผิดมาทรงวินิจฉัยในท่ามกลางสงฆ์ และชี้โทษของการกระทำนั้น และความดีที่จะเกิดขึ้นจากการไม่กระทำผิด จากนั้นพระองค์ก็ทรงบัญญัติเป็นพระวินัย ซึ่งคณะสงฆ์ยอมรับเป็นมติเอกฉันท์

๒. **ด้านบริหาร** พระพุทธองค์จะกระจายอำนาจในการบริหารลดหลั่นกันลงไปโดยลำดับ จากพระพุทธองค์ถึงพระมหาสาวกผู้ใหญ่ คณาจารย์ เจ้าอาวาส อุปัชฌายะ อาจารย์ เป็นต้น โดยลำดับเพื่อแบ่งหน้าที่รับผิดชอบและง่ายต่อการปกครอง และสามารถควบคุมบังคับบัญชาให้มีการประพฤติตามกฎระเบียบให้ถูกต้องตามพระวินัยได้ง่าย

๓. **ด้านตัดสินคดีความ** พระองค์ก็มีการแต่งตั้งพระวินัยธร คือผู้มีความรู้ความสามารถรอบรู้ในด้านพระวินัย คือรู้ว่าอะไรเป็นอธิกรณ์ รู้เหตุเกิดอธิกรณ์ รู้ความดับอธิกรณ์ และรู้อุบายวิธีที่จะทำให้อธิกรณ์สงบลงไป โดยมีจิตใจตั้งอยู่ธรรมะ ไม่มีความลำเอียงในเมื่อปฏิบัติหน้าที่ของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจทั้ง ๓ ฝ่ายนี้จะประกอบด้วยธรรมตลอด

เห็นได้ว่าพระพุทธองค์ส่งเสริมหลักการแบ่งอำนาจและกระจายอำนาจ และพระพุทธองค์ทรงทำเป็นแบบอย่าง ไม่ทรงส่งเสริมการรวมอำนาจไว้ที่ตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ต้องการให้กระจายความรับผิดชอบ และข้อสำคัญที่สุด ถ้าต้องตัดสินใจในกิจการใด ๆ ทรงมอบให้เป็นภาระของคณะสงฆ์ ไม่ทรงมอบให้บุคคลคนใดบุคคลหนึ่งแต่ผู้เดียวจึงเป็นภาพแห่งสามัคคีธรรมในหมู่สงฆ์ สามัคคีธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมมีผลกระทบกับผู้ที่ปกครองด้วยอำนาจ แบบคนผู้เดียว เช่นกรณีตัวอย่างของพระเวททัตต์ในสมัยพุทธกาลนั้น ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหารนั้น ขณะนั้น พระเวททัตต์คิดจะปกครองสงฆ์แทนพระพุทธเจ้า จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ถวายบังคมพระพุทธองค์ ซึ่งกำลังแสดงธรรมต่อพุทธบริษัท พร้อมด้วยพระราชอาชญา ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร พร้อมกับกราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า เวลานี้ พระพุทธองค์ก็ทรงชราภาพมากแล้วขอให้พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ทรงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเครื่องอยู่สบายในทิวาธรรมเกิด หม่อมฉันจักปกครองคณะสงฆ์เอง ขอพระองค์ได้โปรดมอบภิกษุสงฆ์แก่

หม่อมฉันเกิด”^๔ แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามเสีย พระเทวทัตต์ไม่พอใจจึงได้ผูกอาฆาต แล้วทูลขอให้ทรงบัญญัติวินัยใหม่ ๕ ข้อ ซึ่งเรียกว่าวัตถุ ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ให้ถือตลอดชีวิต ถ้าเข้าอาศัยบ้านมีโทษ
- ๒) ภิกษุผู้ถือการเที่ยววิณฑาตเป็นวัตร ให้ถือตลอดชีวิต ถ้ารับกิจนิมนต์มีโทษ
- ๓) ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ให้ถือตลอดชีวิต ถ้ารับจีวรที่ภคิพหัตถ์นำมาถวายมีโทษ
- ๔) ภิกษุผู้ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร ให้ถือตลอดชีวิต ถ้าเข้าอยู่อาศัยในที่มุงบังมีโทษ
- ๕) ภิกษุไม่พึงฉันทปลาและเนื้อตลอดชีวิต ถ้าฉันทมีโทษ^๕

ขณะนั้น มีภิกษุชาววัชชีบุตรบวชใหม่ ๕๐๐ รูปคิดว่าข้อปฏิบัติทั้ง ๕ ประการที่พระเทวทัตต์เสนอมานั้นเป็นข้อเสนอที่ดีจึงได้ติดตามพระเทวทัตต์ไปอยู่ ณ คยาสิลประเทศ ต่อมาพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสเรียกพระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเพื่อไปนำพระภิกษุที่บวชใหม่ ๕๐๐ รูปนั้นกลับมายังพระเวฬุวันมหาวิหาร โดยตั้งให้พระอัครสาวกทั้ง ๒ เป็นทูตพร้อมกับครัสองค์แห่งทูตว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ควรทำหน้าที่เป็นทูต องค์แห่งทูต ๘ ประการ นั้น ได้แก่

- ๑) เป็นผู้รับฟังที่ดี คือ ฟังอย่างฉลาด
- ๒) พูดให้ผู้อื่นฟังได้ดี คือ พูดอย่างฉลาดหรือเข้าใจพูด
- ๓) กำหนด คือ กำหนดเรื่องต่างๆ ได้เร็ว
- ๔) ทรงจำไว้ดี คือ มีความจำดี มีความสังเกตดี
- ๕) เข้าใจความได้ดี คือ รู้และคาดการณ์ต่าง ๆ ด้วยไหวพริบปัญญา
- ๖) ให้ผู้อื่นเข้าใจความ คือ ชี้แจงให้ผู้อื่นรู้ดี ให้เขาหมดข้อสงสัย
- ๗) ฉลาดต่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ คือ รู้ว่าอะไรควรและไม่ควร
- ๘) ไม่ก่อความทะเลาะ คือ มีความอดทน ไม่โกรธง่าย^๖

ผู้มีคุณสมบัติทั้ง ๘ ประการนี้เป็นจรรยาบรรณสำหรับประพฤติปฏิบัติสมควรได้รับยกย่องให้เป็นทูตไปเจรจาคความเรื่องต่าง ๆ กับผู้อื่น แม้พระสารีบุตรเถระก็เป็นประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ พระพุทธองค์จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ทูตในครั้งนั้น การที่พระพุทธองค์ทรงใช้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไปเจรจากับพระเทวทัตต์นั้น พระองค์มิได้ทรงมอบความเป็นใหญ่แก่พระ

^๔วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑.

^๕วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๔/๒๐๔.

^๖วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๗/๒๐๘.

อัครสาวกทั้ง ๒ แต่พระองค์ทรงมอบอำนาจให้เป็นการเฉพาะเรื่อง เพราะว่าพระองค์ทรงพิจารณาด้วยปัญญาของพระองค์แล้วว่าอัครสาวกทั้ง ๒ มีความสามารถที่จะนำภิกษุผู้บวชใหม่กลับคืนพระเวฬุวันมหาวิหารได้ ด้วยการดำเนินการตามองค์แห่งทูต ๘ ประการนี้ได้ดีกว่าพระสาวกรูปอื่น พร้อมทั้งพระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ยังเป็นที่น่าเชื่อถือเกรงขามของฝ่ายพระเทวทัตต์ด้วย

ในระบบสามัคคีธรรมนี้ได้มีการใช้ในการปกครองจนประสบความสำเร็จมาแล้ว สมัยพุทธกาล มีรัฐหนึ่งที่ปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรม คือรัฐวัชชี ซึ่งเจริญรุ่งเรืองและมีชื่อเสียงมากในการปกครองแบบสามัคคีธรรม กษัตริย์หรือผู้ปกครองมิได้มีอำนาจเด็ดขาดเพียงผู้เดียว แต่ใช้วิธีที่ว่ามิชนชั้นปกครองจำนวนหนึ่ง ซึ่งมากที่เดียวมีจำนวนถึง ๗,๗๐๗ องค์ หมุนเวียนกันขึ้นมาปกครอง เหตุที่ปกครองด้วยระบบนี้อาจจะมีสาเหตุเนื่องจากว่า มีราชวงศ์ที่มีอำนาจอยู่มากมายหลายราชวงศ์ การที่จะสถาปนาราชวงศ์ใดราชวงศ์หนึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์นั้นไม่สามารถที่จะทำได้ เพราะจะทำให้ราชวงศ์อื่นๆ ไม่พอพระทัยและจะทำการแย่งชิงอำนาจกัน ราชวงศ์ที่เป็นกษัตริย์ก็จะมัวแต่ปกป้องอำนาจอยู่น่าไม่มีเวลาไปบริหารราชการแผ่นดิน ดังนั้น การปกครองแบบสามัคคีธรรมที่เปิดโอกาสให้กษัตริย์ทุกราชวงศ์เข้ามามีอำนาจในการบริหารประเทศร่วมกัน ก็จะก่อให้เกิดความสมดุลทางอำนาจขึ้น รัฐวัชชีจึงเป็นรัฐที่มีความสามัคคีเข้มแข็งทั้งในทางเศรษฐกิจและการทหาร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงหลักธรรมที่ชาววัชชีถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงทำให้รัฐวัชชีเข้มแข็งเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง หลักธรรมนั้นมีชื่อเรียกว่า “อภิธานิยธรรม”^๑ แปลว่า ธรรมที่ทำให้เจริญโดยส่วนเดียวไม่มีวันเสื่อมไป มีอยู่ ๗ ข้อ ได้แก่

๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิิตย์ คือ หมั่นพบปะปรึกษาหารือกันเพื่อระดมสมองช่วยกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ของกิจการบ้านเมือง

๒) พร้อมเพรียงกันประชุมและพร้อมเพรียงกันเลิก คือ เข้าที่ประชุมตรงเวลาและเลิกตรงเวลา ไม่หลบหนีออกจากที่ประชุมโดยไม่เหตุอันควร

๓) ไม่ทำอะไรรนอกเหนือจากระเบียบข้อบังคับ คือ ประชุมไปตามระเบียบข้อบังคับและไม่เยี่ยงอย่างกฎเกณฑ์ที่วางไว้ดีแล้วและไม่กำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเอง

๔) เคารพให้เกียรติท่านผู้ใหญ่ในที่ประชุม คือ ควรรับฟังคำแนะนำทั่วถึงของท่าน โดยเฉพาะท่านผู้ใหญ่ที่เป็นประธานในที่ประชุม ต้องฟังคำตักเตือนของท่านด้วยความเคารพ

๕) ให้เกียรติแก่สตรีและเด็ก คือ ไม่ปล่อยให้สตรีและเด็กตกอยู่ในอันตรายที่จะถูกข่มเหงรังแก ต้องให้ความคุ้มครอง ไม่ให้พวกจิตทรามทำร้ายได้ง่าย

^๑ อ.จ.ศศต.ก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑

๖) เคารพบูชาปูชนียสถานของชาติ คือ ปูชนียวัตถุ ปูชนียสถานที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้เป็นสมบัติของชาติ ไม่แสดงอาการที่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่ควรละเลยต่อพิธีการที่แสดงถึงความเคารพบูชา

๗) คຸ້ມครองอารักขาผู้ทรงศีล ทรงธรรม คือ เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่อย่างมีความสุข หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปกครองคຸ້ມครองคนได้อย่างปล่อยให้คนคิดุกรังแก นั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอริกรรมในพุทธศาสนา อริกรรม หมายถึง “คดีความหรือปัญหา ซึ่งปัญหาในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ทำลายระเบียบของสังคมทำให้สมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมรู้สึกเดือดร้อนและต้องการแก้ไข”^๔ เมื่ออริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งทั้ง ๔ ประเภทนั้นเกิดขึ้นพระสงฆ์ต้องดำเนินการระงับข้อวิวาทกันนั้นด้วยวิธีอริกรรมสมณะ ๑ ประการอริกรรมเกิดขึ้นในสงฆ์ ทำให้สงฆ์แตกแยกเป็นคณะเป็นฝักฝ่ายความไม่สงบ ความไม่ผาสุกก็เกิดขึ้นตามลำดับซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างมากในการประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน คราวใดที่เกิดอริกรรมในสังคมสงฆ์ประชาชนจะคลายความเลื่อมใส เมื่ออริกรรมนั้นเกิดขึ้นต้องมีพระวินัยธรผู้ทรงความรู้มาตัดสินชี้ถูกชี้ผิดได้ ประชาชนก็จะเลื่อมใสได้เหมือนเดิม สาเหตุเกิดอริกรรมมาจากความแตกแยก การทะเลาะวิวาทของสงฆ์มีสาเหตุเกิดหลายทางคือมีความเห็นปรารถนาระบบวินัยแตกต่างกัน มีความประพฤติไม่สม่ำเสมอ ยิงหย่อนกว่ากัน เกิดรังเกียจกันขึ้น บาดหมางกัน วิวาทกัน สงฆ์จะแตกกันโดยมีการขัดแย้งกันจนเกิดเป็นอริกรรมคือเป็นวิวาทกรรม เป็นต้น

อริกรรมที่เกิดขึ้นมานั้นหากได้ถูกระงับลงด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรมไปด้วยดีโดยปราศจากข้อเคลือบแคลงสงสัยใด ๆ จากประชาชนทั่วไปก็เป็นการดีในสายตาของสังคมทั่วไป เพราะการระงับอริกรรมบางเรื่องก็จัดเป็นเรื่องรุนแรง เพราะบางมากต่อสังคม ผู้ที่ถูกระงับอริกรรมที่มุ่งเน้นให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม เน้นหนักให้ทุกรูปทบทวนการกระทำในอดีตของตน เห็นโทษในการกระทำเช่นนั้น สำนึกผิด พร้อมทั้งจะกลับตัวใหม่ พยายามมองให้เห็นอันตราย ถ้าปล่อยให้เรื่องเหล่านั้นลุกลามต่อไป กระทบถึงคุณค่าของสามัคคีธรรม พร้อมทั้งจะลดทอนฐานะของตนเองให้กระทบถึงประโยชน์ตน คนอื่น หมู่คณะ พระธรรมวินัย โดยให้เลิกแล้วต่อกันหันมาประพฤติในทางที่ชอบด้วยพระธรรมวินัยเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนและแก่คนอื่น ๆ

การระงับอริกรรมได้จึงมีประโยชน์แก่ภิกษุหมู่่มาก เน้นการให้อภัย ให้เกิดความสามัคคีกัน มีการประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย เป็นแบบอย่างที่ดี สามารถเป็นผู้นำในด้านการสืบ

^๔ พัทธา สายหู, กลไกของสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒๑.

ทอดพระพุทธศาสนา สามารถเป็นแบบอย่างในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ มีความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน เช่น จะเห็นได้ในการระงับอธิกรณ์ในกรณีของภิกษุชาวเมืองโกสัมพีซึ่งระงับด้วยการตกลงกันเองนั้นได้เกิดประโยชน์ต่อสังคมสงฆ์เป็นอย่างมาก คือทำให้เกิดความสามัคคีกันไม่เกิดการทะเลาะวิวาทกันอีกเป็นการลดทฤฎีมานะของตนลงไปได้ และสามารถนำหลักสามัคคีมาปรับใช้ได้ แม้พุทธเจ้าก็ทรง สรุปลไว้ว่าให้พระสงฆ์มีความสามัคคีกันในการทำสังฆกรรมร่วมกัน อธิกรณ์จึงจะระงับได้ และพระพุทธองค์ทรงชี้ว่า ภิกษุที่มีการแตกแยก วิวาท ทะเลาะกัน^๕ นั้น ได้ทรงเสนอให้หาทางแก้ไขจะเห็นได้จากในขณะเสด็จเยี่ยมพระพระกิมพิละและพระภุคไศวัตรัสถามพระอนุรุทธะถึงความเป็นอยู่มีการเป็นอยู่ร่วมกันอย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่า พวกข้าพระพุทธเจ้ายังพอดพอกัน ยังพร้อมเพรียงกัน ยังปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน เป็นคุณน้านมสคกับน้ำ มองดูกันด้วยดวงตาอันเป็นที่รักอยู่ ด้วยเมตตาทายกรรม เมตตาวจิกรรม เมตตาโมกกรรม^๖

ทรงให้ใช้หลัก สาราณียธรรม เพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาทกัน ซึ่งหลักนี้ก็เป็นพื้นฐานไว้ในกาลต่อมา สาราณียธรรมมีประโยชน์ทั้งต่อสังคมสงฆ์ ต่อสังคมโลก มีใช้จนถึงปัจจุบัน สาราณียธรรม หมายถึงธรรมเป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงกัน ประกอบไปด้วยสาระสำคัญ คือ ตั้งเมตตาทายกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยชวนขวยกิจธุระของเพื่อนด้วยกาย เช่น พยาบาลภิกษุที่เป็นไข้ ด้วยจิตเมตตา ตั้งเมตตาวจิกรรม ตั้งเมตตาโมกกรรม เป็นต้น แบ่งปันลาภที่ได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่เพื่อนพรหมจารี รักษาศีลของตนเองให้บริสุทธิ์ เหมือนกับเพื่อนอื่น ๆ และเมื่อเกิดปัญหาที่ได้นทสรูปไปในทิศทางเดียวกันกับเพื่อนพรหมจารี ไม่วิวาทกับใคร ๆ จนนำไปสู่ความรุนแรง ถ้าวิเคราะห์ดูแล้วหลักสาราณียธรรมนี้ เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทางร่างกาย วาจา และใจ ในกิจกรรมต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่วัตถุสิ่งของเพื่อเติมเต็มในส่วนที่บุคคลอื่นต้องการความช่วยเหลือ วิธีนี้จัดได้ว่าเป็นการป้องกันความขัดแย้ง ความแตกแยกในเชิงรุก ในแง่การสร้างความสัมพันธ์ ถือได้ว่าเป็นหัวใจประการหนึ่งของหลักการระงับอธิกรณ์

นอกจากนั้นหลักสาราณียธรรมนี้ ยังมีความยืดหยุ่นไม่แข็งตัวจนเกินไปทำให้เกิดความสมานฉันท์ขึ้นได้ ทำให้สังคมสงฆ์เกิดความสามัคคีกัน ทำสังฆกรรมร่วมกัน ไม่แตกสามัคคีกัน ทำให้สังคมสงฆ์ระเบียบวินัย มีความประพฤติและปฏิบัติตามกรอบของพระวินัยอันเป็นของดั้งเดิม แสดงความเคารพนับถือกันตามลำดับพรรษา ไม่ทำการสิ่งใดที่จะก่อให้เกิดความแตกแยก

^๕วิ.จ. (ไทย) ๕/๒๓๘/๒๔๘.

^๖วิ.จ. (ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๕-๓๗๒.

กันภายในหมู่คณะ จะเห็นได้ชัดในพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว เช่นสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑๐ มีความว่า ห้ามทำสงฆ์ให้แตกแยกกัน^{๑๑} ข้อห้ามนี้มีความสำคัญมาก เพราะเมื่อพระสงฆ์ไม่แตกแยกมีความรักความสามัคคีกันภายในหมู่คณะแล้ว ย่อมจะนำมาซึ่งความสุขความเจริญ

ประการสำคัญก็คือเมื่อคราใดมีอธิกรณ์เกิดขึ้น หากปล่อยปละละเลยให้คนทำชั่วพวกนี้มีจำนวนมากขึ้น ก็เป็นเรื่องที่สังคมทำใจลำบาก เหมือนนี้ว่าร้ายที่กัถกร่อนศรัทธาของชาวพุทธ อธิกรณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำซาก เป็นเหตุให้ประชาชนในสังคมมักมองเหมารวมว่า พระสงฆ์ไม่ดีเสียไปทั้งหมด ทำให้วงการคณะสงฆ์ก็ได้รับผลกระทบกระเทือนมากเพราะจะเป็นผลร้ายต่อความสงบมั่นคงของคณะสงฆ์และบั่นทอนอายุของพระพุทธศาสนาให้สั้นลงได้ ตลอดจนทำลายศรัทธาของประชาชนอีกด้วย ดังนั้น ต้องมีการระงับอธิกรณ์ที่ชอบด้วยพระธรรมวินัย เพื่อให้สังคมสงฆ์เกิดความมีระเบียบวินัย มีความสมานสามัคคีกัน แสดงความเคารพนับถือกัน หากมี เรื่องที่ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นก็พร้อมกันประชุมเพื่อหาวิธีการแก้ไขให้ทันเหตุการณ์อยู่เสมอ เมื่อทำได้ดังนี้ความสุขสำราญก็จะเกิดแก่คณะสงฆ์และได้ เชื่อว่า พวกนักรักษาพุทธประสงค์เอาไว้ในอีกทางหนึ่งด้วยการระงับอธิกรณ์มีประโยชน์ต่อสังคมโดยภาพรวม

สรุปได้ว่า หลักสามัคคีธรรมยังสามารถใช้เป็นแม่แบบของชาววัชชีแม่บทในการปกครองคณะสงฆ์ โดยพุทธองค์เองทรงอยู่ในฐานะเป็นประมุขหรือประธานของภิกษุสงฆ์ทั้งหมด ทรงประทานความเสมอภาคแก่ภิกษุทุกรูปโดยผ่านกระบวนการบัญญัติพระวินัย และปฏิบัติการปกครองพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงหลักสามัคคีธรรมที่ชาววัชชีทำให้รัฐวัชชีเข้มแข็งเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงโดยปฏิบัติตาม หลักอภิธานิยธรรม และ เพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาทกัน ซึ่งใช้หลัก สาราณิยธรรม มีประโยชน์ทั้งต่อสังคมสงฆ์ หลักสามัคคีธรรมในสังคมถือว่าสำคัญที่สุด ต่อความเจริญก้าวหน้าของชีวิต ของสังคม และยังนำไปสู่พลังสามัคคี

๓.๒ การใช้หลักสามัคคีธรรมหลังพุทธกาล

เมื่อครั้งหลังพุทธกาล ตั้งแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอนุรุทธจึงสั่งพระอานนท์ให้ไปแจ้งข่าวปรินิพพานแก่พวกมัลละกษัตริย์ให้ทราบ ว่าพระพุทธเจ้านิพพานที่เมืองกุสินาราแล้ว เจ้ามัลละกษัตริย์แห่งนครนี้พร้อมด้วยคณะสงฆ์ได้จึงออกมาสู่ที่ปรินิพพาน เติริยมการจะถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ กว่าจะสำเร็จใช้เวลาไปถึง ๗ วัน แล้วอัญเชิญพระพุทธสรีระไปถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธน แล้วเก็บพระบรมสารีริกธาตุรักษาไว้ อย่างเข้มงวดกวดขัน ฝ่ายกษัตริย์และพราหมณ์ เจ้าพระนครต่างๆ ได้ทราบข่าวปรินิพพาน ถวาย

^{๑๑}วิ.มท. (ไทย) ๑/๔๐๕/๔๔๑.

พระเพลิงแล้วนั้น ได้แพร่ไป บรรดาเจ้านครเหล่านั้นจึงได้ส่งคณะทูต มีพระราชสาส์นจาก ๗ นคร เดินทางมาถึงเมืองกุสินาราก็ได้ยื่นพระราชสาส์นนั้นแก่เจ้ามัลละกษัตริย์ ในพระราชสาส์นนั้นมีความว่า เจ้านครทั้ง ๗ มาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำไปบรรจุในสถูปให้เป็นที่สักการบูชาไว้ที่นครของตน พวกเจ้ามัลละกษัตริย์ตอบปฏิเสธแข็งขันไม่ยอมให้

โดยอ้างเหตุผลว่าพระพุทธเจ้านิพพานที่เมืองของตน พระบรมสารีริกธาตุจึงเป็นสมบัติของเมืองนี้เท่านั้น เมื่อเจ้ามัลละกษัตริย์ไม่ยอมแบ่งพระบรมสารีริกธาตुบรรดาเจ้านครทั้ง ๗ ก็ไม่ยอมจะขอส่วนแบ่งให้ได้เจ้านครทั้ง ๗ จึงยกทัพมาประชิดนครกุสินารา สงครามแย่งพระบรมสารีริกธาตุก็ทำท่าจะเกิดขึ้น แต่มีผู้หนึ่งชื่อ โทณะพราหมณ์ซึ่งเป็นอาจารย์สอน ไตรเพท แก่พระมหากษัตริย์ทั้งหลายเป็นผู้มีชื่อเสียง และเป็นที่ยศพรยาเกรงของคนทั้งปวงได้พูดเกลี้ยกล่อมกองทัพเมืองกุสินารากับ กองทัพต่างเมือง ให้ประนีประนอมยอมความกันให้เลิกทะเลาะกัน ได้ระงับสงครามไว้เสียทัน โดยได้ปราศรัยให้ที่ประชุมทราบดังนี้

“พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงสรรเสริญขันติธรรมและสามัคคีธรรม แล้วเราทั้งหลายจะทะเลาะวิวาททำสงครามกันเพราะพระบรมสารีริกธาตุเป็นเหตุทำไม มาแบ่งกันให้ได้เท่าๆกันดีกว่า พระบรมสารีริกธาตุจักได้แพร่หลายและเป็นประโยชน์แก่มหาชนทั่วโลกขอให้สามัคคีกัน แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็นส่วน ๆ เท่า ๆ กัน เพื่อนำไปประดิษฐานไว้ในบ้านเมืองของตน”^{๑๒}

กษัตริย์และพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เห็นตามนั้นและขอร้องให้โทณะพราหมณ์ เป็นประธานในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณะพราหมณ์จึงสั่งให้เปิดศาลาสถูปการเป็นที่เก็บพระบรมสารีริกธาตุ โทณะพราหมณ์ทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนโดยใช้คัมพะคือทะนานทองเป็นเครื่องตวง พระบรมสารีริกธาตุทะนานหนึ่ง เป็นของพระเจ้าอชาตศัตรู อีกทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงเวสาลี อีกทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ และอีกทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงอัลลกะปปะ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงรามคาม ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงเวฐทีปกะ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงปาวาของมัลละกษัตริย์ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงกุสินารา โทณะพราหมณ์ให้ช่างสร้างสถูปบรรจุทะนานทอง กษัตริย์กรุงโมริยะผู้มีหทัยยินดี รับสั่งให้สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง คัมพะเจดีย์เป็นแห่งที่ ๕^{๑๓} โทณะพราหมณ์เป็นผู้สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น องค์ความสามัคคีที่สำคัญคือ การกำจัดความโลภ ลดมานะทิฎฐิ ยึดหลักธรรมสร้างความ

^{๑๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๐.

^{๑๓} จ. พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๓/๓๒๔

สามัคคี ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้สร้างความสามัคคีในคณะสงฆ์และพุทธบริษัท และนานาประเทศครั้งใหญ่ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งถือว่าการทำสังคายนาครั้งนั้นได้สร้างสามัคคีธรรมของคณะสงฆ์ใหญ่และพุทธบริษัทที่ ถือว่าได้รับประโยชน์มาก คือ ได้มี พระไตรปิฎกครบทั้ง ๓ ปิฎก และยังได้รับประโยชน์ต่อสังคมทั่วโลกโดยพระเจ้าอโศกได้ส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่นานาประเทศ แม้ประเทศไทยก็ได้รับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งนั้นด้วย จึงทำให้พระพุทธศาสนาได้ยาวนานมาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะมีพระไตรปิฎกที่เป็นแหล่งข้อมูลที่ทำให้ศึกษาให้เข้าใจในพระธรรมวินัยในคำสั่งสอนเหล่านี้เป็นการสืบต่อของพุทธศาสนิกชนรุ่นหลัง ๆ สืบมา พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมด ได้ถูกนำมาเผยแผ่จนทำให้คนในสังคมทั่วโลกรู้จักและได้เรียนรู้หลักธรรมประเพณีปฏิบัติตามทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้อง โดยชอบธรรมมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้การดำเนินชีวิตของพุทธบริษัทในสังคมเกิดความสงบสุข มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย

สรุปผลสำเร็จของการใช้ หลักสามัคคีธรรมหลังพุทธกาลที่เห็นชัดเจนก็ คือ การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุโดยมีโทณะพราหมณ์เป็นผู้สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น องค์ความสามัคคีที่สำคัญคือ การจำกัดความโลภลดมานะทิฎฐิ ยึดหลักสามัคคีธรรม หลักสังคหะวัตถุ ๔, สารณียธรรม ๖ ซึ่งสามารถสร้างความขัดแย้งและสร้างความเสียหายให้แก่สังคมและบ้านเมืองเป็นหลักธรรมได้ เป็นหลักธรรมที่โทณะพราหมณ์สร้างความสามัคคีทำให้ประชาชนมีความสุขยินดีมีต่อผลการกระทำด้วย ไม่ทำให้เกิดความเคียดแค้นจากภัยสงครามสร้างความเสียหายให้ประชาชนและบ้านเมือง พระเจ้าอโศกมหาราชได้ใช้หลักสามัคคีธรรมในพุทธบริษัท คณะสงฆ์การสังคายนาในครั้งจึงได้ประสบความสำเร็จมีพระไตรปิฎกเกิดขึ้นในโลก

๓.๓ การใช้หลักสามัคคีธรรมในสมัยสุโขทัย

ในหนังสือปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ ได้อธิบายไว้ว่า วิธีการปกครองในสมัยสุโขทัยนั้น นับถือพระเจ้าแผ่นดินอย่างบิดาของประชาชนทั้งปวงวิธีการปกครองเอาลักษณะการปกครองสกุลมาเป็นคติ เป็นต้น บิดาปกครองครัวเรือน หลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้าน อยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครองเรียกว่าลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง ถ้าเป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นประเทศราชเจ้าเมืองเป็นขุนหลายเมืองรวมกันเป็นประเทศอยู่ในความปกครองของพ่อขุน

สมัยสุโขทัยมีสิทธิถวายฎีกา หรือร้องทุกข์โดยตรงต่อพ่อขุน โดยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้มีกระดิ่งแขวนไว้ที่ประตูวัง ถ้าใครต้องการถวายฎีกาก็ไปต้อนกระดิ่ง พระองค์ก็จะทรงชำระความให้ ส่วนการจัดการปกครองอาณาจักรสุโขทัยมีกรุงสุโขทัยเป็นราช

ธานีหรือเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางการปกครอง อำนาจการวินิจฉัยสั่งการอยู่ที่เมืองหลวง ซึ่งเป็นพื้นที่ทำการของรัฐบาล และที่ประทับของพระมหากษัตริย์ การปกครองหัวเมืองหรือการปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยสุโขทัยแบ่งหัวเมืองออกเป็น ๓ ประเภท คือ^{๑๔}

๑. หัวเมืองชั้นใน ได้แก่ เมืองหน้าด่าน หรือเมืองลูกหลวง จัดเป็นเมืองในวงเขตราชธานีล้อมรอบราชธานีทั้ง ๔ ด้าน มีศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) สองแคว (พิษณุโลก) สระหลวง (พิจิตร) และกำแพงเพชร การปกครองหัวเมืองชั้นในขึ้นกับสุโขทัยโดยตรง

๒. หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองท่าวพระยามหานครที่มีผู้ปกครองดูแลโดยตรงแต่ขึ้นอยู่กับสุโขทัยในรูปลักษณะการสวมมิกัดจ์ ในฐานะเป็นเมืองขึ้น หัวเมืองชั้นนอกมี แพรก (สรรคบุรี) อุทอง (สุพรรณบุรี) ราชบุรี ตะนาวศรี แพร่ หล่มสัก เพชรบูรณ์ และศรีเทพ

๓. เมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองที่เป็นชาวต่างภาษามีกษัตริย์ปกครองแต่ขึ้นกับสุโขทัย ในฐานะประเทศราชมีนครศรีธรรมราชชะโฮร์ ทวายเกาะตะมะ หงสาวดี น่านเจ้าเวียงจันทน์ และเวียงกา

ลักษณะเด่นของการปกครองสมัยสุโขทัยเป็นการปกครอง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีลักษณะปกครองแบบบิดาปกครองบุตร มีพระมหากษัตริย์ (พ่อขุน) เป็นประมุข โดยให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน และมีความใกล้ชิดกับประชาชนมาก^{๑๕} ก่อให้เกิดความสัมพันธอันดีในชาติ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานความสามัคคี ของความเท่าเทียมกัน แต่มีหน้าที่ต่างกันเท่านั้น อักษรไทยใช้เป็นวัฒนธรรมของเราเองจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงทำให้ทราบว่าไทยเรามีระบบกฎหมายมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทั้งกฎหมายมรดก กฎหมายภาษี กฎหมายค้าขาย กฎหมายเกี่ยวกับทรัพย์สิน

สมัยสุโขทัยนอกจากจะมีสัมพันธอันดีกับรัฐไทยอิสระทางเหนือ ก็ได้มีการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศ เช่น จีน มอญ มลายู ลังกา ตลอดจนอินเดีย เริ่มมีชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายและมาตั้งประกอบกิจการต่างๆ เช่น พวกจีนเข้ามาตั้งทำเครื่องสังคโลก เป็นต้น มีการสนับสนุนการค้าโดยไม่เก็บภาษี จกอบ หรือสุลกการเพื่อต้องการให้พ่อค้ามีความสนใจในการทำการค้า นอกจากนี้พ่อขุนรามคำแหงทรงศรัทธาในหลักปฏิบัติที่เคร่งครัดของพระภิกษุในพระศาสนานิกายหินยานที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศลังกา พระองค์จึงทรงอัญเชิญพระภิกษุสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์มาประจำที่กรุงสุโขทัยทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนาลัทธิใหม่ ในระยะเวลาอันสั้น

^{๑๔} จรูญ สุภาพ, *หลักรัฐศาสตร์ ฉบับพิสดาร*, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘, หน้า ๑๐๕.

^{๑๕} สุขุม นวลสกุล และวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ, *การเมืองและการปกครองของไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลปการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๗๔.

พระพุทธศาสนาอิทธิพลทางศีลธรรมก็มีความเจริญในสุโขทัย ประชาชนพากันยอมรับนับถือและ
วิวัฒนาการมาเป็นศาสนาประจำชาติไทยในที่สุด

การนำพระศาสนาเข้ามา และพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงทำตัวอย่างให้ประชาชนเห็นถึง
ความเคารพของพระองค์ที่มีต่อพระภิกษุและหลักธรรม ทำให้ศาสนากลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว
จิตใจ ก่อให้เกิดศีลธรรมจรรยา และระเบียบวินัยแก่ประชาชน ทำให้มีความสามัคคีปรองดองเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง เพราะทั้งพ่อขุนและประชาชนมีหลักยึด
และปฏิบัติในทางธรรม พระมหากษัตริย์ไทย พ่อขุนของสมัยสุโขทัยในสมัยต่อๆ มา ได้ทรง
นิพนธ์หนังสือไทยเรื่องเกี่ยวกับศาสนาชื่อ ไตรภูมิพระร่วง และในหนังสือเรื่องนี้เองได้แสดงถึง
ทศพิธราชธรรม อันเป็นหลักของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่นั้นมาหลักทศพิธราชธรรม ๑๐^{๑๖} คือ
จริยวัตร ๑๐ ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรม ประจำพระองค์หลัก
ทศพิธราชธรรมกับหลักสังคหัตถุธรรมในเรื่องของการให้ทานนั้นมีหลักธรรมที่ตรงกันในสมัย
สุโขทัย ในการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่อง ทาน ซึ่งหมายถึง การให้ การให้ในที่นี้เป็นการให้แล้วมีผล
ผูกพัน ซึ่งพระองค์พระราชทานทรัพย์ สิ่งของ เพื่อนำไปช่วยเหลือประชาชน โดยมีได้เลือกเชื่อ
ชาติ หรือศาสนา เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุขให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง การให้ การเสียสละ
นอกจากเสียสละทรัพย์สิ่งของแล้ว ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่ผู้อื่นด้วย การให้ ในที่นี้เป็นการให้
แล้วมีผลผูกพัน พระราชทานทรัพย์ สิ่งของ เพื่อนำไปช่วยเหลือประชาชน โดยมีได้เลือกเชื่อ
ชาติ หรือศาสนา เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุขให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง อาณาจักรสุโขทัยเมื่อ
แรกตั้งเป็นอาณาจักรเล็กๆ สมัยที่รุ่งเรืองที่สุดคือสมัยพ่อขุนรามคำแหง มหาราช มีกษัตริย์ปกครอง
เป็นเอกราชติดต่อกันมา ๖ พระองค์ จนสิ้นราชวงศ์ พ.ศ.๑๕๘๑

พ่อขุนกับประชาชนในลักษณะการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรมีความใกล้ชิดกัน
การปกครองลักษณะนี้ เปรียบเหมือนพ่อของประชาชน และปลูกฝังความรู้สึก ผูกพันระหว่าง
ญาติมิตร การปกครอง เช่นนี้เด่นชัดมากในสมัยพ่อขุน เป็นการให้หลักธรรมเป็นกัลยาณมิตรที่ดี
เป็นคุณสมบัติ การทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้ประสบผลสำเร็จ จำเป็นที่จะต้องฝึกฝนอบรม
ตนเองให้มีคุณสมบัติตามคุณธรรม เพื่อให้การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
ก่อให้เกิดกำลังใจในการสั่งสมบุญบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ กัลยาณมิตรถึงจะมีกำลังน้อยแต่
ดำรงอยู่ในมิตตธรรม ก็นับได้ว่าเป็นทั้งญาติ เป็นทั้งพวกพ้อง และเป็นทั้งเพื่อน การดำรงตนบน
ฐานะของความเป็นกัลยาณมิตรนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก กลับมาพิจารณาตัวเองว่ามีคุณสมบัติพอที่จะ

^{๑๖} บ.ช.๒๘/๒๔๐/๘๖

แนะนำคนอื่นเพียงใด ดังนั้นคุณธรรมของ กัลยาณมิตร ๗ ประการดูรายละเอียดได้ในบทที่ผ่านมา ได้กล่าวไว้แล้ว

สรุปได้ว่า ระบบการปกครองของสุโขทัยจะเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะอำนาจสูงสุดเด็ดขาดไม่ว่าจะในด้านนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ รวมอยู่ที่พ่อขุนเพียงพระองค์เดียว และพ่อขุนไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบต่อประชาชน แต่ด้วยการจำลองลักษณะครอบครัวมาใช้ในการปกครองทำให้ลักษณะการใช้อำนาจของพ่อขุนเกือบทุกพระองค์เป็นไปในลักษณะให้ความเมตตาเสรีภาพแก่ราษฎรตามสมควร พ่อขุนแห่งกรุงสุโขทัยทรงปกครองประชาชนในลักษณะ บิดาปกครองบุตร ถือพระองค์เป็นพ่อของราษฎร มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองป้องกันภัยและส่งเสริมความสุขให้ราษฎร ราษฎรในฐานะบุตรก็มีหน้าที่ให้ความเคารพเชื่อฟังพ่อขุน ดังนั้น ความสามัคคีในยุคสมัยสุโขทัยจึงมีความเป็นธรรมชาติทั้งการบริหารการปกครองเป็น ครอบครัวเล็กๆที่มีความสามัคคีต่อกันขยายเป็นครอบครัวใหญ่ๆจากการปกครองเล็กๆไปสู่การปกครองระดับเมืองใหญ่โดยอาศัยหลักสามัคคีธรรมที่พระมหากษัตริย์ที่พระองค์มีอยู่แล้ว และประชาชนมีคุณธรรมได้รับการถ่ายทอดจากผู้เป็นพ่อเกิดขึ้นจึงทำให้ความสามัคคีนั่นได้อยู่ใจจิตของประชาชนครอบครัวจึงมีแต่ความสุข

๓.๔ การใช้สามัคคีธรรมในสมัยอยุธยา

ระบบการปกครองในสมัยอยุธยาเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจธิปไตยอยู่ที่พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว เหมือนกับสมัยสุโขทัย แต่แนวความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามคติพราหมณ์ซึ่งพวกขอมนำมา โดยถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่ได้รับอำนาจจากสวรรค์ตามแนวความคิดแบบลัทธิเทวสิทธิ์

ลักษณะการปกครองแบบเทวสิทธิ์นี้ถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นเสมือนเจ้าชีวิต นอกจากจะมีพระราชอำนาจเด็ดขาด สามารถกำหนดชะตาชีวิตของผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว ยังถือว่าอำนาจในการปกครองนั้นพระมหากษัตริย์ทรงได้รับจากสวรรค์ หรือเป็นไปตามเทวโองการ การกระทำของพระมหากษัตริย์ถือเป็นความต้องการของพระเจ้า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเหมือนสมมุติเทพหรือพระเจ้า หรือผู้แทนพระเจ้าเพราะฉะนั้นพระมหากษัตริย์ตามแนวความคิดแบบเทวสิทธิ์จึงทรงอำนาจสูงสุดสิ้นพันลักษณะการปกครองเป็นแบบนายปกครองบ่าวหรือเจ้าปกครองข้า^{๓๖}

^{๓๖} อมร รัชยาสิทธิ์, การเมืองการปกครองของไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: วิ.จ. พรินติ้ง, ๒๕๔๕),

สำหรับเรื่องการปกครองนั้น เนื่องจากสมัยอยุธยามีระยะเวลายาวนาน และมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหลักเกณฑ์การปกครองบ้างไม่ได้ใช้รูปแบบเดียวตลอดสมัย จึงเห็นสมควรแบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ สมัย คือ สมัยอยุธยาตอนต้น ระหว่างพุทธศักราช ๑๘๕๓-๑๘๕๑ และสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย เริ่มแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถพุทธศักราช ๑๘๕๑ จนกระทั่งเสียกรุง เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๑๐

๑. สมัยอยุธยาตอนต้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ได้ทรงวางระบบการปกครองส่วนกลางเป็นแบบ จตุสดมภ์ ตามแบบ ขอม มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้อำนวยการปกครองสูงสุด และมีเสนาบดี ๔ คน คือ ขุนเมือง (เวียง) ขุนวัง ขุนคลัง และขุนนา เป็นผู้ช่วยดำเนินการเกี่ยวกับกิจการทั้ง ๔ คือ^{๑๘}

๑) เมือง (เวียง) รับผิดชอบด้านรักษาความสงบและปราบปรามโจรผู้ร้าย

๒) วัง มีหน้าที่เกี่ยวกับราชสำนัก การยุติธรรม และตัดสินคดีความต่างๆ

๓) คลัง ได้แก่ งานด้านคลังมหาสมบัติ การค้า และภาษีต่างๆ

๔) นา รับผิดชอบเกี่ยวกับการเกษตร

สำหรับการจัดระเบียบการปกครองนั้นได้นำรูปแบบในสมัยสุโขทัยมาใช้โดยให้ กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และเป็นศูนย์กลางการปกครอง เมืองอื่นๆ แบ่งเป็น ๓ ประเภท

(๑) หัวเมืองชั้นใน ประกอบด้วยเมืองหน้าด่านชั้นในสำหรับป้องกันในราชธานี ๔ ทิศ คือ ลพบุรี นครนายก พระประแดง และสุพรรณบุรี รวมทั้งหัวเมืองชั้นในเรียงรายตามระยะทางคมนาคม สามารถติดต่อกับราชธานีได้ภายใน ๒ วัน เช่น นครพนม สิงห์บุรี ปราจีนบุรี ชลบุรี เพชรบุรี ราชบุรี เป็นต้น

(๒) หัวเมืองชั้นนอก หรือเมืองพระยามหานคร ได้แก่ เมืองซึ่งอยู่นอกเขตหัวเมืองชั้นในออกไปตามทิศต่างๆ ได้แก่ โคราช จันทบุรี ไชยา นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ถลาง ตะนาวศรี ทวาย และเซียงกราน เมืองเหล่านี้บางเมืองในสมัยสุโขทัย จัดว่าเป็นเมืองประเทศราชแต่ในสมัยอยุธยาได้เปลี่ยนสภาพมาเป็นหัวเมืองชั้นนอก

(๓) เมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองมะละกา ยะโฮร์ ทางแหลมมลายู และกัมพูชา ด้านตะวันออกในสมัยอยุธยานี้ นอกจากจะจัดการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นหัวเมืองต่างๆ แล้ว ยังมีการจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่นในหัวเมืองชั้นในอีก โดยแบ่งออกเป็นแขวง แขวงแบ่งออกเป็น

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

ตำบล และตำบลแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน โดยมีผู้ปกครองตามระดับ ดังนี้ หมื่นแขวง กำนันซึ่งมักได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพัน และผู้ใหญ่บ้าน

ประชาชนในสมัยอยุธยาตอนต้นมีฐานะเป็นไพร่ ทำหน้าที่ทั้งทางราชการ และหน้าที่ทางพลเรือน พร้อมกันไปเพราะว่าการปกครองในสมัยนั้นยังไม่มีทฤษฎีการแบ่งงาน ประชาชนเป็นไพร่ได้รับที่ดินตามที่ตนและครอบครัวจะทำการเพาะปลูกได้ เมื่อมีผลผลิตเกิดขึ้นพวกไพร่จะต้องมอบส่วนหนึ่งให้กับขุนวัง หรือผู้ซึ่งได้รับมอบหมายให้ดูแลที่ดินนั้น ไพร่จะต้องสละเวลาส่วนหนึ่งไปรับใช้ ผู้ที่ยอมให้ตนอยู่ในที่ดินของเขา ขุนนางจะเป็นผู้ควบคุมไพร่โดยตรง และมีหน้าที่ระดมกำลังยามศึกสงคราม หรือเกณฑ์แรงงานไปช่วยทำงานสาธารณประโยชน์ ซึ่งเท่ากับว่าประชาชนหรือไพร่ทุกคนจะต้องรับใช้พระมหากษัตริย์ มีฐานะเป็นทหารทุกคน^{๑๕}

๒. สมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย (พ.ศ. ๑๕๕๑ – ๒๓๑๐) การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในช่วง ๑๐๐ ปีแรกของสมัยอยุธยา การบริหารมิได้แยกกันระหว่างฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงขึ้นครองราชย์ในระหว่างพุทธศักราช ๑๕๕๑ – ๒๐๓๑ พระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองเสียใหม่ ให้มีสมุหนายกเป็นหัวหน้าราชการ ฝ่ายพลเรือน โดยมีเสนาบดีจตุสดมภ์เป็นผู้ช่วย รับผิดชอบบริหารกิจการเกี่ยวกับเมือง วัง คลัง นา และให้มีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้าราชการ ฝ่ายทหาร ทำหน้าที่ด้านทหารและการป้องกันประเทศไพร่จะได้รับสิทธิที่จะเลือกสังกัดฝ่ายพลเรือน หรือ ฝ่ายทหาร แต่ในยามสงครามไพร่ทั้งสองฝ่ายต้องออกรบด้วยกัน

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๕๕๑ – ๒๐๓๑) ได้มีการตรากฎหมายว่าด้วยศักดินาขึ้นและใช้มาจนถึงยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ศักดินา คือ วิธีให้เกียรติยศบุคคลตั้งแต่ขุนนางข้าราชการลงไปถึงไพร่และทาสโดยกำหนดจำนวนที่นามากน้อยตามศักดิ์หรือเกียรติยศของบุคคล เช่น ขุนนางชั้นเอก คือ ชั้นเจ้าพระยามีสักดินา ๑๐,๐๐๐ ไร่ คนธรรมดาสามัญมีสักดินา ๒๕ ไร่ ทาสมีสักดินา ๕ ไร่ เป็นต้น การกำหนดระบบศักดินาขึ้นมาก็เพื่อประโยชน์ในการกำหนดคสิทธิและหน้าที่ของประชาชน นอกจากนี้ระบบศักดินายังเกี่ยวพันกับการชำระโทษและปรับไหมในกรณีกระทำผิดอีกด้วย คนที่ถือศักดินาสุงเมื่อทำผิดจะถูกลงโทษหนักกว่าผู้มีศักดินาดำ การปรับในศาลหลวงค่าปรับนั้นก็เอาศักดินาเป็นบรรทัดฐาน

^{๑๕} สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, การเมืองการปกครองไทย, (กรุงเทพมหานคร:เสมาธรรม, ๒๕๔๗), หน้า

ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในสมัยอยุธยานอกจากค้าขายกับชาติต่างๆ ในเอเชียแล้ว ก็ได้ค้าขายกับชาวตะวันตกด้วย ชาติแรกที่เข้ามาคือ โปรตุเกส โดยทูต ชื่อ คูอาร์ต เฟอร์นันเดซ ในสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ พุทธศักราช ๒๐๖๑ ได้มีการเซ็นสัญญาอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสทำมาค้าขายในดินแดนไทยได้ ต่อจากนั้นก็ยังมีชนชาติอื่นๆ เช่น สเปน อังกฤษ ฮอลันดา ฝรั่งเศสทยอยกันเข้ามามีสัมพันธ์ทางการค้ากับไทย

โดยปกติพระมหากษัตริย์ของไทยมักให้การต้อนรับชนต่างชาติเป็นอย่างดี บางครั้งก็มีกองกำลังต่างชาติประจำการเป็นอาสาประจำอาณาจักร โดยเฉพาะในสมัยพระนารายณ์มหาราช มีชาวต่างประเทศเข้ารับราชการในตำแหน่งสำคัญๆ หลายคน มีการแลกเปลี่ยนทูตกับฝรั่งเศสหลายครั้ง หลังจากสมัยพระนารายณ์ลงมา อิทธิพลของชาวตะวันตกในราชสำนักจึงลดลง เพราะพระมหากษัตริย์ของอยุธยาตอนปลายไม่นิยมชาวตะวันตก และระแวงว่าจะเข้ามาหาทางครอบครองเอาชาติไทยเป็นเมืองขึ้น

ความสามัคคีช่วยกันก่อตั้งความสำเร็จ ในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สึกบางระจัน วีรชนผู้รักชาติ ในปีพ.ศ.๒๑๐๘^{๒๐} พระเจ้ามังระกษัตริย์พม่าจะตีกรุงศรีอยุธยาให้ได้ จึงส่งกองทัพซึ่งมีเมียวลีหบดีและมังมหานรธาเป็นแม่ทัพ (ฝ่ายไทยพระเจ้าเอกทัศขึ้นครองราชย์ต่อจาก พระอนุชา พระบิดาคือ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ก่อนที่พระบิดาจะสวรรคตได้ทรง ดำรัสไว้ว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี (พระเจ้าเอกทัศ หรือ ขุนหลวงจี่เรื้อน) นั้น โจรดเขลา ไร้สติปัญญา ถ้าได้ครองแผ่นดินจะทำให้แผ่นดินเกิดภัยพิบัติ จึงมีรับสั่งให้ไปบวชเสวยยาม่ายุ่งราชการแผ่นดิน) ที่เมืองวิเศษชัยชาญมีคนไทยชื่อ นายแท่น นายโชติ นายอิน นายเมือง นายดอก (บ้านกล้วย) นายทองแก้ว(บ้านโพธิ์ทะเล) ได้ช่วยกันสู้กับพม่าและฆ่าพม่าตายไป ๒๐ คน แล้วหนีมาที่บ้านบางระจัน ได้ร่วมกับชาวบ้านบางระจันนิมนต์พระสงฆ์พระอาจารย์ธรรมโชติ(วัดเขานางบวช)มาปลุกเสกคาถาอาคมให้หนังเหนียวมีกำลังใจสู้ สึกกับพม่า ชาวบ้านรวมกันได้ประมาณ ๔๐๐ คน มีหัวหน้าคือ ขุนสรรรค์ พันเรือง นายทองเหม็น นายจันทร์หนวดเขี้ยว และนายทองแสงใหญ่ พม่ายกทัพมาตีถึง ๗ ครั้งด้วยกันก็มีอาจเอาชนะชาวบ้านบางระจันได้ ระยะเวลาที่วีรชนชาวบางระจันต่อสู้ยาวนานถึง ๕ เดือน ด้วยวีรกรรมนี้รัฐบาลไทย จึงกำหนดให้วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ เป็น “ วันวีรชนค่ายบางระจัน ”

สรุปได้ว่า การที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีความสามัคคีมีความอุดมสมบูรณ์มาแต่เก่าก่อนด้วยมีผู้นำประเทศมีหลักสังเกตุดุ ๔ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน จึงทำให้กรุงศรีอยุธยาคงอยู่อย่างมีเอกราช แต่ด้วยเหตุที่กรุงศรีอยุธยานั้นแตกความแตกความสามัคคีเพราะการ

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

แก่งแย่งชิงดีชิงเด่นที่เกิดจากตัวกิเลสมีความ โลกต้องการอำนาจและทรัพย์สินเพียงเพื่อความสุขส่วนตัวและกลุ่มของตน จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งของผู้นำบ้านเมืองทำให้เป็นเหตุต้องเสียดวงศียุทธยาในครั้งนั้น

ตัวอย่างชาวบ้านบางระจันเป็นชาวบ้านเพียงกลุ่มเล็กๆที่ต่อสู้กับพม่าด้วยความกล้าหาญอดทนแต่ด้วยเหตุที่มีกำลังพลน้อยจึงต้องพ่ายแพ้แก่ข้าศึกศัตรู ความสามัคคีของชาวบ้านได้พระสงฆ์เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้ชาวบ้านมี ชันติธรรมใช้เป็นหลักสามัคคีธรรม จึงก่อให้เกิดพลังสามัคคีที่มีประโยชน์ และอำนาจแก่ตนเองแก่ส่วนรวมและหมู่คณะ ความเสื่อมหรือโทษ ย่อมไม่เกิดขึ้น ความสามัคคียังเป็นเหมือนเกราะกำบังภัยให้แก่สังคมประเทศชาติได้เป็นอย่างดี

๓.๕ การใช้สามัคคีธรรมในกรุงรัตนโกสินทร์

การใช้หลักสามัคคีธรรมใน สมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้นมีการปฏิรูปเพื่อลดความขัดแย้งของประชาชนในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕^{๒๐} กล่าวได้ว่า การปรับปรุงระเบียบแบบแผนการปกครองในสมัยพระองค์ได้มีการวางแนวรากฐานเตรียมพร้อมไว้สำหรับการปฏิรูปมาตั้งแต่ต้น พระองค์ได้ทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาอารยธรรมตะวันตกเป็นเหตุให้ได้รับทราบถึงความเจริญก้าวหน้าในหลักการปกครองของตะวันตกและนำมาปรับปรุงในการปกครองของไทย

การที่รัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิรูปการปกครองไปจากเดิมเป็นอย่างมาก เพราะทรงเห็นว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะรักษาเอกราชของบ้านเมืองไว้ได้ ในช่วงการขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตกเพราะในขณะนั้นประเทศเพื่อนบ้านข้างเคียงล้วนแต่ตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตกทั้งสิ้น การปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัยทำให้ชาวต่างชาติเห็นว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่เจริญแล้ว สามารถปกครองดูแลพัฒนาบ้านเมืองเองได้ นอกจากนี้ ยังทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น ประชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ประเทศชาติมีรายได้ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองมากขึ้น ทำให้สายตาของชาวต่างชาติมองประเทศไทยต่างจากประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ และด้วยการวาง วิเทโศบาย^{๒๑}ทางการทูตกับชาติตะวันตกต่างๆ อย่างเหมาะสม ยอมรับว่าชาวยุโรปเป็นชาติที่เจริญ ให้เกียรติและยกย่องพร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติต่างๆ อย่าง เพื่อให้เห็นว่าไทยไม่ใช่ชนชาติป่าเถื่อน เช่น ให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า นอกจากนั้น ยังยอมผ่อนปรนอย่างชาญฉลาด แม้จะเสีย

^{๒๐} อานนท์ อากาภิรม, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๗๖.

^{๒๑} วิเทโศบาย หมายถึง นโยบายการต่างประเทศ

ผลประโยชน์หรือดินแดน ไปบ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อย ยังสามารถรักษาส่วนใหญ่ไว้ได้ ทำให้ประเทศไทยคงความเป็นชาติที่มีเอกราชมาได้ตลอด

การปรับปรุงการบริหารราชการในส่วนกลาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกตำแหน่ง อัครเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหกลาโหม และสมุหนายก รวมทั้งจุดศมภ์ โดยการแบ่งการบริหารราชการออกเป็นกระทรวงตามแบบอารยประเทศ และให้มีเสนาบดีเป็นผู้ว่าการแต่ละกระทรวง กระทรวงที่ตั้งขึ้นทั้งหมดเมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๕ มี ๑๒ กระทรวง คือ^{๒๓}

๑. มหาดไทย	บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาว
๒. กลาโหม	บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ หัวเมืองฝ่ายตะวันออก ตะวันตก และเมืองมลายู
๓. ต่างประเทศ	จัดการเรื่องเกี่ยวกับการต่างประเทศ
๔. วัง	กิจการในพระราชวัง
๕. เมืองหรือนครบาล	จัดการเกี่ยวกับเรื่องตำรวจและราชทัณฑ์
๖. เกษตรราชการ	ว่าการเกี่ยวกับการเพาะปลูก เหมือนแร่ ป่าไม้
๗. คลัง	ว่าการภาษีอากรและงบประมาณแผ่นดิน
๘. ยุติธรรม	จัดการเรื่องชำระคดีและการศาล
๙. ยุทธนาธิการ	จัดการเกี่ยวกับเรื่องการทหาร
๑๐. ธรรมการ	ว่าการเรื่องการศึกษา การสาธารณสุขและสงฆ์
๑๑. โยธาธิการ	ว่าการเรื่องการก่อสร้าง ถนน คลอง การช่าง ไปรษณีย์โทรเลข และรถไฟ
๑๒. มุรธาธิการ	เกี่ยวกับการรักษาตราแผ่นดิน และงานระเบียบสารบรรณ และงานระเบียบสารบรรณ

ภายหลังได้ยุบกระทรวงยุทธนาธิการไปรวมกับกระทรวงกลาโหม และยุบกระทรวงมุรธาธิการ ไปรวมกับกระทรวงวัง คงเหลือเพียง ๑๐ กระทรวง เสนาบดีทุกกระทรวงมีฐานะเท่าเทียมกัน และประชุมร่วมกันเป็น เสนาบดีสภา ทำหน้าที่ปรึกษาและช่วยบริหารราชการแผ่นดินตามที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมาย เพราะอำนาจสูงสุดเด็ดขาดเป็นของพระมหากษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแต่งตั้ง สภาที่

^{๒๓} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๓๗, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันสยามศึกษา, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

ปรึกษา ในพระองค์ ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็น รัฐมนตรีสภา ประกอบด้วยเสนาบดี หรือผู้แทนกับผู้ที่ไม่โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งรวมกันไม่น้อยกว่า ๑๒ คน จุดประสงค์เพื่อเป็นที่ปรึกษาและคอยทัดทานอำนาจพระมหากษัตริย์ แต่การปฏิบัติหน้าที่ของสภาดังกล่าวหาได้บรรลุจุดประสงค์ที่ทรงหวังไว้ เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ไม่กล้าที่จะโต้แย้ง พระราชดำริส่วนใหญ่มักพอใจที่จะปฏิบัติตามมากกว่าที่จะแสดงความคิดเห็น

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัยทำให้ชาวไทยในประเทศได้การยอมรับจากชาวต่างชาติเห็นว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่เจริญโดยพัฒนาประชาชนในประเทศ ๓ ประการคือ

๑. การเลิกทาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศเลิกทาสเมื่อ ๑๘ ตุลาคมพุทธศักราช ๒๔๑๓ นโยบายการเลิกทาสของพระองค์นั้นเพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคทัดเทียมกันอันเป็นหลักการสำคัญของระบอบประชาธิปไตย^{๒๔}

๒. สนับสนุนการศึกษา ทรงจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสนับสนุนให้คนไทยได้มีโอกาสเล่าเรียนศึกษา หากความรู้ ด้งทุนพระราชทาน ส่งผู้มีความสามารถไปศึกษาต่อต่างประเทศ จากการสนับสนุนการศึกษาอย่างกว้างขวางนี้ นับได้ว่าเป็นรากฐานของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในการปกครองประเทศสู่ระบอบประชาธิปไตย

๓. การปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูประบอบบริหารราชการ ทรงเปิดโอกาสให้ข้าราชการมีส่วนรับผิดชอบในการบริหารมากขึ้น ทรงสนับสนุนการปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดตั้งสุขาภิบาล ทำให้ประชาชนธรรมดามีส่วนร่วมและมีโอกาสเรียนรู้ประสบการณ์การบริหารการปกครองตามหลักการประชาธิปไตยที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง^{๒๕}

จากข้อความในข้อที่ ๑ การเลิกทาสดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้หลักสามัคคีธรรมเพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคทัดเทียมกันอันเป็นหลักการสำคัญของระบอบประชาธิปไตย โดยใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ สัปปุริสธรรม ๗ เป็นหลักธรรมเพื่อลดความขัดแย้งในสังคมสร้างความเสมอภาคของประชาชนดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สิ่งที่พระทรงคำนึงถึงอยู่ในพระราชหฤทัยอยู่เสมออาจจะมีเรื่องใดที่ทรงหวังโยยิ่งไปกว่าเรื่องของทาส พระองค์ทรง

^{๒๔} สมบัติ ชำรงฉัญวงศ์, **การเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: เสมาธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๕.

^{๒๕} คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์ไทย เฉลิมพระเกียรติ. **ประวัติศาสตร์ชาติไทย**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๕.

บำเพ็ญพระมหากุศล ประพฤติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ คือ การให้ทานแก่พวกที่เป็นทาสด้วยการซื้อทาสไปสู่โลกอิสระนับว่าเป็นครั้งแรกที่พวกทาสไทยได้ กลืนอายุของอิสราภาพกันบ้างแล้ว แต่พวกที่มีโชคมหาศาลซึ่งหลุดลอยออกไปสู่อิสระนั้นก็คือพวก ทาสที่พระองค์ซื้อด้วยจำนวนเท่ากับวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ในปีที่ ๒๔ เพียงวันละ บาท เป็นเงิน ๘,๖๖๖ บาท พระราชทานช่วยทาสซึ่งขายตัวอยู่กับนายเงินคนเดียวมาตั้งแต่ปีฉลู จุฬ ศักราช ๒๐๕ ขึ้นไป กับหมู่ของตัวทาสนั้นด้วยเพราะทรงราชดำริว่าพวกทาสที่อยู่กับนายเงินอย่าง เดียวถึง ๒๕ ปี คงเป็นคนตีมากกว่าคนชั่วจึงทรงโปรดเกล้าฯพระราชทานทรัพย์ช่วยไถ่ให้พ้นจาก ทาส เป็นทาสชาย ๕ คนทาสหญิง ๓ คนแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานไร่นาและ เครื่องใช้สอยออกไปประกอบทำมาหากินต่อไป^{๒๖} เพราะการที่พระองค์ประพฤตินิธรรม สังคหวัตถุ ธรรม ๔^{๒๗} ประการคือ

๑. พระองค์มีพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ นักประวัติศาสตร์ที่สำคัญทั้งของไทยและ ต่างประเทศ พระองค์ทำการเลิกทาส เป็นอภัยทานครั้งที่ยิ่งใหญ่แก่ประชาชนไม่มีความแตกแยก ความคิดสู้รบกันทำร้ายกันให้เกิดความเสียหาย โดยเฉพาะปลดความเป็นทาสของประชาชนชาว ไทยให้ได้เป็น “ไท” สมชื่อ

๒. พระองค์ทรงมีปิยวาจา เจรจาอ่อนหวานสร้างสามัคคีธรรมกับ เหล่าขุนนางผู้ใหญ่ที่ เสียผลประโยชน์เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่ากลัวอันตรายอย่างยิ่งให้เห็นคล้อยตามกับพระองค์ ให้เป็นไปด้วยดี พระองค์ยังให้ราษฎรของพระองค์มีเสรีภาพในการประชุมพูดจา

๓. พระองค์ทรงใช้หลักสามัคคีธรรมประพฤติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยพระองค์ เห็น ว่าการศึกษาเป็นเรื่องที่สำคัญแก่ประชาชนจึงขยายการศึกษาออกไปตามวัดต่างๆเพื่อให้ประชาชน ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนได้มากขึ้นพระองค์เลิกบ่อนเบี้ยอันเป็นบ่อเกิดแห่งความเป็นทาสเป็นต้น พระองค์ ยังสร้างสาธารณสุขให้มีโรงพยาบาล ยังสร้างทางรถไฟเป็นต้น

๔. พระองค์เป็นผู้ไม่ถือตัวว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจสามารถที่จะกระทำอะไรก็ได้ แต่พระองค์ไม่ทรงกระทำ เห็นได้จากใช้หลักธรรมลดความขัดแย้งในการเลิกทาส พระองค์ทรง แต่งตั้งสภาเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นการริเริ่มคุณค่าในการปกครองและ

^{๒๖}ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์ ,ร.๕ กับกรุงสยาม ,(กรุงเทพฯ: บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด,๒๕๓๕), หน้า ๗๘ - ๗๙.

^{๒๗}ที.ป.า.(ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๕๕. , อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑ /๓๒ /๕๐-๕๑.

ยังเป็นพระมหากษัตริย์ที่เสด็จประพาสตามที่ต่างๆของประเทศมากที่สุดโดยที่พระองค์ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีความรู้ทั่วไป รู้จักงานของพระองค์เอง ความรู้เข้าใจบุคคลอื่นรวมทั้งมีความฉลาด มีสติปัญญาจัดการกับปัญหาต่างๆและเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือ ปฏิบัติการต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลาให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ตลอดถึง รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น พระองค์ยังมีกาลเทศะ คือ มีปฏิภาณไหวพริบสามารถปฏิบัติต่อบุคคลโดยวิธีเหมาะสม ปราศจากข้อุ่นเคืองหรือขัดแย้งสร้างความสามัคคีธรรมเพราะพระองค์เป็นสัตบุรุษ เป็นคนดี คนสงบ คนที่พร้อมมูลด้วยหลักธรรมที่เป็นสัมมาทิฐิ คนที่ประพฤติกิริยธรรมเป็นปกติมีธรรมของสัตบุรุษธรรมทำให้เป็นสัตบุรุษ หมายถึงที่คุณธรรมหรือคุณสมบัติของคนดีมีสัปปริสธรรม ๗^{๒๘} อย่างคือ

๑. พระองค์เป็นผู้รู้จักเหตุ เช่น รู้จักการสร้างสามัคคีธรรมเป็นเหตุแห่งความสุข ความขยันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ความเกียจคร้านเป็นเหตุแห่งความล้มเหลว การทำความชั่วเป็นความทุกข์ เป็นต้นและรู้ว่าเมื่อเกิดมีผลขึ้นมาแล้วมันจะต้องมีเหตุ ไม่ใช่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นมาลอยๆโดยไม่มีเหตุเลย เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดผลดี อะไรเป็นเหตุให้เกิดผลชั่ว แล้วพยายามหลีกเลี่ยงหรือละเหตุที่จะให้เกิดผลชั่ว แล้วหันมาทำแต่เหตุที่จะให้เกิดผลดี

๒. พระองค์เป็นผู้รู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่นรู้ว่าหลักสามัคคีธรรมหรือภายิตชื่อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไรหลักนั้นๆมีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรการที่ตนกระทำ อยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓. พระองค์เป็นผู้มีความรู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้นว่าโดยฐานะภาวะเพศกำลังความรู้ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรมพระองค์เป็นอย่างไร เช่นรู้ว่าการมีทาสในประเทศจะถูกประเทศต่างว่าเป็นประเทศไม่มีอารยธรรมมีความขัดแย้งของประชาชนไม่มีความสามัคคี เป็นต้น พระองค์ยังแสวงหาความรู้ด้วยพระองค์เองโดยเสด็จไปประเทศต่างๆเพื่อการพัฒนาประเทศ

^{๒๘} ที. ปา.(ไทย).๑๑ / ๓๓๐/ ๓๓๓ , อจ. สตุตท.(ไทย) ๒๓ / ๖๘ / ๑๔๓ ,

เหล่านั้นแล้วกลับพัฒนาประเทศแล้งพระองค์ยังส่งพระโอรสและพระธิดาตลอดถึงบุตรข้าราชการไปเรียนต่างประเทศแล้วกลับมาพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า

๔. พระองค์เป็นผู้รู้จักประมาณ รู้จักพอดี หมายความว่าทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไรก็ให้รู้จักประมาณ พอดีพองามไม่มาก ไม่น้อยไม่ขาด ไม่เกินไม่ดิ่ง ไม่หย่อนไม่อ่อนปวกเปียก ไม่แข็งกร้าว ไม่เกิดโทษแก่ใคร ๆ มีแต่เกิดประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป ในกาลทุกเมื่อตั้งธรรมสุภาภิตที่ว่า มัตตัญญูตา สทา สาธุ ความรู้จักประมาณสำเร็จประโยชน์ในการทุกเมื่อเช่นพระองค์รู้จักกาลพอดีระยะเวลาพอดีในการเลิกทาส เพื่อไม่ให้ประชาชนมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง

๕. พระองค์เป็นผู้รู้จักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจการหน้าที่การงานหรือปฏิบัติการต่างๆ เช่น ที่พระองค์รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสมในการเลิกทาสพระองค์ทรงดำเนินทางสายกลางในการวางแผนดำเนินการเลิกทาสพระองค์จะไม่ทรงกระทำในลักษณะหักโหมรุนแรง มิใช่จะปล่อยตามมีตามเกิด และมีใ้จะทำให้สำเร็จลงได้ในภายในเวลาอันรวดเร็วหาก แต่จะให้มีการทอดระยะเวลาให้มีการค่อยเป็นค่อยไป

๖. พระองค์เป็นผู้รู้จักชุมชน รู้กิริยาที่จะประพุดต่อชุมชนนั้นๆว่าชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เช่นพระองค์ทรงเห็นคุณประโยชน์ของคนหม่มากที่จะช่วยในการใช้สติปัญญาปรึกษาหารือในการบริหารแผ่นดิน โดยเฉพาะพระองค์ทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะในการเลิกทาส

๗. พระองค์เป็นผู้รู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอักษยาศัยความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่คบ จะใช้ จะดำเนิน ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เช่นรู้จักความเสมอภาคของประชาชนในประเทศเพื่อสร้างความสามัคคี

สรุปได้ว่าในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ การใช้หลักธรรม สังคหวัตถุ ๔ สัปปริสธรรม ๗ เป็นหลักธรรมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยึดถือปฏิบัติ สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นกับประชาชนชาวไทย ในการพัฒนาความปรองดองของประชาชนในประเทศลดความขัดแย้งการต่อสู้ด้วยกำลังในการเลิกทาสจึงทำให้ประชาชนอยู่ด้วยความผาสุก

สรุปได้ว่าในช่วงพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้บริหารสูงสุด ใช้หลักธรรมของพระองค์สามารถประยุกต์ใช้กับกระบวนการปกครองทุกระบบ ทรงเน้นสามัคคีธรรมสร้างความปรองดองในหมู่คณะส่งผลให้พระพุทธศาสนามีความ เจริญรุ่งเรือง มั่นคงธำรงอยู่ได้ตราบนับปัจจุบัน ให้ใช้วิจารณ์ตามอย่างเชื่อ โดยขาดสติหรือขาดปัญญาตรึกตรองเพราะจะทำให้แตกแยกความสามัคคี

ในช่วงหลังพุทธกาลเกือบจะเกิดสงครามแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ แต่โทณะพราหมณ์ใช้สามัคคีธรรม กล่าวถึงความจริงต่อบันดาภยัตริย์ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงสรรเสริญขันติธรรม และสามัคคีธรรม ให้บันดาภยัตริย์ลดความโกรธ ลดมานะทิฎฐิ มีความอดทนอดกลั้นใช้สามัคคีธรรม และในที่สุดก็สามารถ แบ่งบรมสารีริกธาตุได้อย่างยุติธรรม และสงบสุข

สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีใช้อำนาจแบบพ่อปกครองลูก ให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรอย่างเสมอหน้า ให้สิทธิเสรีภาพในการค้าขายและส่งเสริมให้ราษฎรคนไทยมั่นคง ใช้หลักสามัคคีธรรม พระพุทธศาสนายึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนให้ทำความดีตามคำสอนทางศาสนาเป็นอย่างดี

สมัยอยุธยาเป็นราชธานี แม้จะมีการแตกแยกการแย่งชิงอำนาจในหมู่ผู้ปกครอง ก็ไม่ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงกดขี่ข่มเหงประชาชนกลับทำให้ประชาชนมีความเข้มแข็งมีความพร้อมเพียงกันมีความสามัคคีกันในการต่อสู้เพื่อรักษาประเทศชาติของคนให้มีความมั่นคง ครั้งนี้เพราะพลังความสามัคคีนั่นเอง

กรุงรัตนโกสินทร์ แม้พระมหากษัตริย์จะยังเป็นเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดิน ก็มีได้ทรงใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงประชาชนคนไทยแต่อย่างไร ก็นำคนไทยสร้างความสามัคคี มาถึงปัจจุบัน ด้วยความยึดมั่นหลักสามัคคีธรรม ในพระพุทธศาสนาการใช้สามัคคีธรรม โดยใช้หลักธรรม สังคหวัตถุธรรม สัปปริสธรรม ได้เป็นหลักธรรมปฏิบัติในการสร้างความสามัคคีในการเลิกทาส เป็นการปกครองต่าง ๆ ที่ มุ่งต่อความมั่นคงของชาติบ้านเมืองและความอยู่ดีมีสุขของราษฎร มิได้มุ่งสั่งสมทรัพย์สินสมบัติ ความร่ำรวย จึงทำให้คนไทยมีความยึดมั่นจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และแยกจากกันไม่ออก หลักสามัคคีธรรมนั้นเป็นหลักการพัฒนาประเทศไทยได้ทั้งอดีตและปัจจุบันสามารถประยุกต์ใช้ด้านสังคมครอบครัว การบริหารปกครองซึ่งจะกล่าวไว้ในบทต่อไป

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้สามัคคีธรรมในสังคมไทยในปัจจุบัน

ในยุคสมัยปัจจุบันสังคมไทยได้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ในด้านของวัตถุและเทคโนโลยีทำให้คนในสังคมได้วิ่งตามกระแสเทคโนโลยีสิ่งเหล่านั้นมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในชีวิตประจำวันซึ่งห่างไกลจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสังคมในครอบครัว ซึ่งจะเห็นว่าสามีภรรยาเกิดความไม่เข้าใจซึ่งกันและกันหย่าร้างบิดามารดาเลี้ยงลูกด้วยวัตถุภายนอกทำให้บุตรธิดาขาดความเคารพไม่เชื่อฟังในคำสอนของบิดามารดาและเมื่อบุตรธิดารับการศึกษาได้ศึกษากับครูอาจารย์ก็แสดงความก้าวร้าวไม่เชื่อฟังบางครั้งศิษย์กับครูก็ทะเลาะวิวาทตามข่าวในสื่อต่างๆ ในปัจจุบันปัญหาความขัดแย้งระหว่างนายจ้างเอารัดเอาเปรียบลูกจ้างต่างก็มีความรุนแรงซึ่งลูกจ้างก็ขาดความเห็นอกเห็นใจนายจ้าง

การที่บุคคลไม่สนใจคนรอบข้างจึงทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวขาดความเห็นอกเห็นใจ ไม่มีธรรมอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนผู้อื่น ก็ทำให้เกิดการแตกแยกความสามัคคีจึงเกิดการขัดแย้งในสังคมขึ้นตามที่ได้มองเห็นว่ามีการแบ่งเป็นพรรคเป็นพวกเกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เสนอหลักธรรมประยุกต์ใช้กับสังคมไทยเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดองความผาสุกให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัวและสังคมประเทศไทย

๔.๑ สามัคคีธรรมเพื่อพัฒนาตนเอง

สังคหวัตถุธรรม^๑ หมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน ธรรมอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ให้สามัคคีกันเป็นหลักการสงเคราะห์^๒ ในการช่วยเหลือกันเป็นเครื่องเกาะกุ่มประสานภายในสังคมแห่งหมู่คณะไว้ วิธีที่จะผูกมิตรจำเป็นต้องมีเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ให้คนมีความรักใคร่นิยมชมชอบ สนับสนุนกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี สร้างความเป็นที่รักเกิดขึ้นในหมู่ชน เป็นความสามัคคีที่เกิดจากใจที่ประสานใจประกอบด้วย

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๑.

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน การให้มี ๓ ลักษณะ^๓ คือ

ก. ให้เพื่ออนุเคราะห์ ช่วยผู้ยากจน ชักชวน อุดมยาก การให้ชนิดนี้ ผู้ให้เป็นผู้ได้บุญคุณ

ข. ให้เพื่อสงเคราะห์ ให้แก่ญาติมิตร คนเสมอกัน การให้ชนิดนี้ เป็นการเพิ่มความสนิทสนม

ค. ให้เพื่อบูชา เป็นการให้แก่ผู้ใหญ่ที่มีคุณ หรือผู้ที่มีคุณความดีสูงกว่าเรา การให้แบบนี้ย่อมได้รับความเมตตาหากจะแบ่งระดับของการให้ทาน แบ่งได้ออกเป็น ๓ ระดับ^๔ คือ

๑) ทานระดับต้น คือ อามิสทาน การให้ปันสงเคราะห์กันด้วยวัตถุสิ่งของหรือปัจจัยสี่

๒) ทานระดับกลาง คือ ทานวิริติ (หมายถึงศีลด้วย) ได้แก่ การงดเว้นจากการทำบาป โดยปฏิบัติตามศีล ๕ ซึ่งจัดเป็นมหาทาน ดังปรากฏในอภิสังกทสูตร อังคุตรนิกาย อัฐกนิบาตว่า ภิภุทังหลายห้วงบุญกุศล ๘ ประการนี้ ย่อมนำสุขมาให้มีสุขเป็นผลเป็นไปเพื่อสวรรค์ เพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขห้วงบุญกุศล มีอารมณ์เลิศ ๘ ประการคือ ภิภุทังหลาย อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ยึดถือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และการดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ภิภุทังหลาย ทาน ๕ ประการนี้ เป็นมหาทาน อันบัณฑิตรู้ว่าเป็นเลิศมีมานาน เป็นเชื้อสายแห่งพระอริยะ เป็นของเก่าอันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนไม่คัดค้าน^๕ ข้อความในพระสูตรนี้ ได้กล่าวถึงการหวังผลบุญ ๘ ประการ ๑ ประการแรก หมายถึง การยึดถือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระอริยะสงฆ์ เป็นที่พึ่ง และ ๕ ประการหลังคือการประพฤติตามศีล ๕ จัดเป็นมหาทาน เพราะเป็นอภัยทาน คือการให้ความไม่มีเวร ความไม่มีภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งเป็นไปเพื่อสามัคคีธรรมความสงบสุขทั้งต่อตนเองและสังคมด้วย

๓) ทานระดับสูง คืออภัยทานและธรรมทาน อภัยทานได้แก่ การไม่ผูกพยาบาท อาฆาตจองเวร การชนะความชั่วด้วยความดี ส่วนธรรมทานมี ๒ ระดับคือ ระดับโลกิยะ หมายถึง การแสดงธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องโลกธรรม และระดับโลกุตตระ หมายถึงการแสดงธรรมที่ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏฏะ ผลแห่งทานก็จะต่างระดับกัน คือระดับโลกุตตระผลของทานทำให้

^๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมานุญูชีวิต (ฉบับชาวบ้าน)**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^๔กริสุดา เทียรทอง, “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องบุญและบาปในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาและผลของความเชื่อนั้นที่มีต่อวิถีดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนและคริสต์ศาสนิกชน”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

^๕อง.อรรถก. (ไทย), ๒๓/๓๕/๒๕๕-๒๓๐.

พ้นจากสิ่งที่มีโชะประโยชน์ และทำให้ก้าวล่วงจากวิญญูสงสารเสียได้ ส่วนระดับโลกียะนั้น ผลของ
 ธรรมทานระดับนี้ เพื่อเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งการให้ทานทุกประการ และเป็นเหตุอันเป็นต้น
 เล้าเพื่อการได้ทรัพย์สมบัติทุกอย่าง^๖

๒. ปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) คือ วาจาสุดดีมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ โดยการกล่าวคำ
 สุภาพไพเราะอ่อนหวาน สมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือตลอดถึงคำแสดงประโยชน์
 ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดีแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิด
 ความเข้าใจอันดี ซึ่งต้องเป็นถ้อยคำที่ตรงกับความจริง มีประโยชน์และถูกกาลเทศะด้วย

การพูดที่เป็นปิยวาจา ต้องออกมาจากจิตที่ประกอบด้วยความรัก ความเมตตาต่อผู้ที่
 ตนพูดด้วย พูดไปแล้วได้ผลเป็นอย่างไร ประเภทของถ้อยคำที่พูดออกมานั้น ต้องประกอบด้วย
 เหตุผล ๔ ประการ^๗ คือ

- ก. เป็นคำที่มีความจริง
- ข. เป็นคำสร้างสามัคคี
- ค. เป็นถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน
- ง. เป็นคำที่มีสาระประโยชน์

ผู้มีมารยาทจะต้องระมัดระวังในการใช้วาจา คือ

๑. ต้องระวังมิใช้วาจาเท็จ อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายคลายความเชื่อถือ เพราะความ
 เท็จนั้นจะปรากฏขึ้นมิวันใดก็วันหนึ่ง ถ้ามีผู้จำได้ก็จะเห็นไปว่ากิริยาวาจาที่บุคคลพูดเท็จอย่างสุภาพ
 เรียบร้อยนั้นเป็นเสมือน เปลือกที่หุ้มห่อร่างกายอยู่ภายนอก แต่ภายในไม่มีอะไรดีเลย เหมือนกับต้น
 กล้ายเรียบร้อยข้างนอก แต่ภายในไม่มีแก่น

๒. มิใช่วาจาขยุ่งต่อเสียดให้ผู้อื่นแตกร้าง หรือระหองระแหงกัน ควรหลีกเลี่ยงอย่าง
 เด็ดขาดการสนทนาที่ศิโยม ไม่กล่าวถึงใครในแง่ร้าย ให้กล่าวถึงเรื่องที่ไม่พาดถึงบุคคลในทางที่จะ
 ทำให้เขาเสียหายควรพูดในทางที่จะเกิดความรู้

๓. ไม่กล่าววาจาหยาบคายเสียดสีดูถูก หรือขัดคอผู้อื่น จะทำให้ขัดเคืองกันและเป็น
 การน่าละอายสำหรับผู้ที่ได้แสดง วาจาเช่นนั้นออกมา เพราะจะทำให้ผู้ได้ยินได้ฟังรู้ไปถึงว่าผู้พูดมี
 การอบรมมาอย่างไร

^๖พระมหาอนันท์ ชวนาภิกู (แสนแป้), “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อ
 สังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

^๗พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ส่องสว่างกลางใจ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พรศิว
 การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๘๗.

๔. ต้องพยายามใช้คำพูดที่เหมาะสมที่ควรและถูกหูผู้ที่เราพูดด้วย การพูดวาจาไพเราะย่อมเป็นที่นิยมชมชอบแก่ผู้ได้ยินได้ฟังมาก และยังให้ประโยชน์แก่ตนเองให้เป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย ถ้าเข้าใจพูดอาจยังผู้น้อยให้มีแก้ไขทำการด้วยความจงรักภักดี

๕. ย่อมไม่พูดเสียดังจนเกินไป หรือพูดพาลงหัวเราะพาลงในกลุ่มคนที่ตนร่วมสนทนาด้วย จะทำให้ผู้พูดเสียนुकคลิกลักษณะของสุภาพชน

๖. คู่สนทนาที่ดีนั้นมิใช่จะเป็นผู้พูดอย่างเดียว หรือฟังอย่างเดียว จะต้องปฏิบัติให้พอดี คือรู้จักพูดให้ผู้ฟังพอใจและเป็นนักฟังที่สนใจ

๗. สุภาพสตรีย่อมมีความสำรวมกายอยู่เป็นนิจ ไม่ส่งเสียงอื้ออึง ไม่ทำสนิทหรือหยอกล้อกับบุรุษในที่ลับและที่เปิดเผยไม่พูดจาหยาบคาย ไม่หัวเราะส่งเสียงดัง พูดดั่งเกินงามจนเป็นจุดเด่นให้คนอื่นหันมาจ้องมอง^๘

วาจาที่ผิดพลาดอาจทำให้เสียใจ ปิยวาจาสร้างได้จากภายในตน หากการพูดจาออกมาจากเราเป็นคำพูดที่เสียดแทง เสียคดี ซ้ำเติมย่อมอาจเป็นการแสดงความผิดพลาดจากวาจาที่อาจจะทำร้ายจิตใจตัวเรา หรือผู้อื่นได้เสมอ คำพูดจึงเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เราพึงไม่ควรมองข้ามควรรอบครอบในการพูดจา แม้จะเป็นแค่คำพูดอาจจะไม่ได้แสดงออกจากการกระทำแต่อาจจะทำให้เราทุกข์ตรม เศร้าหมองหรือได้รับผลกระทบจากการกล่าววาจาออกไปอย่างประมาทได้ หรือบางครั้งคำพูดที่ผิดพลาดของเราอาจจะทำร้ายทำลายสภาพจิตใจของผู้อื่นอย่างไม่เจตนาได้เช่นกัน แต่โบราณจากประสบการณ์ของคนเรา จึงอาจจะมีสุภาษิตไทยกล่าวเกี่ยวกับการพูดไว้มากมายดัง เช่น สำเนียงส่อภาษา กริยาส่อสกุลพูดดี เป็นศรีแก่ปาก ปากเป็นเอก เลขเป็นโท เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สังคมปัจจุบันการสื่อสารมีหลายรูปแบบ แทนการพูดด้วยปาก ไม่ว่าจะเป็นการเขียนจดหมาย หนังสือพิมพ์ การเขียนผ่านสังคมสื่อออนไลน์ในอินเทอร์เน็ต เช่น เฟซบุ๊กทวิตเตอร์ หรือไฮไฟว์ เป็นต้น รวมทั้งการเป็นพิธีกรทางโทรทัศน์ วิทยุ การสื่อสารเหล่านี้จำเป็นต้องมีปิยวาจาเหมือนกัน เพราะถ้าสื่อสารออกมาไม่ตรงกับความเป็นจริง หรือเป็นข่าวสารที่ไม่เหมาะสมย่อมจะส่งให้เกิดผลกระทบต่อผู้รับสื่อโดยตรง และถ้าสื่อ่นั้นเป็นที่นิยม ผลกระทบย่อมจะเกิดขึ้นในวงกว้าง และสุดท้าย จะเกิดความขัดแย้งเดือดร้อนมายังตนเองในที่สุด

๘. **อัตถจริยา** การประพฤติประโยชน์ คือชวนช่วยช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม^๙ วิธีการช่วยเหลือบำเพ็ญ

^๘ <http://www.prapayneethai.com/th/culture/allpart/view.asp?id=0488> ค้นเมื่อวันที่ ๒ เม.ย.

^๙ http://www.bt-50.com/topic.php?q_id=28636 ค้นเมื่อวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๕๕

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า๑๔๓.

ประโยชน์สามารถทำได้หลายวิธี ไม่ว่าจะ อ่านหนังสือเสียงให้คนตาบอด ร่วมกิจกรรมรณรงค์ต่างๆ ที่เป็นประโยชน์เพื่อส่วนรวม ช่วยงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเต็มตามความสามารถของตน หรือ อาจจะเป็นการให้ความช่วยเหลือในรูปของกำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังปัญญาที่เรามีอยู่ เป็นตัวอย่างที่ดีในการทำความดีต่างๆ และเข้าไปช่วยเหลือโดยไม่อิดเอื้อน หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าการมีจิตสาธารณะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนน้อยกว่าประโยชน์ส่วนรวม เป็นความงามที่เกิดจากการเอื้อเฟื้อ ไม่เห็นแก่ตัว

ในสังคม ปัจจุบันมีบาปบุญสาธารณประโยชน์ การกล่าวถึงคำว่า จิตสาธารณะ เพื่อให้ผู้คนได้ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสาธารณะมาก นั่นหมายถึงว่า ทุกคนต้องมีการให้ มากกว่า การรับ เพราะสิ่งเหล่านี้ ถ้าสามารถปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนได้ตระหนัก สังคมย่อมได้รับแต่ความสุขอย่างแน่นอน คำว่า จิตสาธารณะ จึงมีความสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ โดยส่วนรวม การปลูกฝังความสำนึก กับบุคคลต่างๆ ให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคมหรือ สาธารณะ จะเป็นการสร้างสามัคคีธรรม จริยธรรม ให้เกิดขึ้นกับบุคคลโดยทั่วไป โดยเฉพาะ เด็ก และเยาวชน รวมทั้งประชาชนทั่วไป สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากภายใน ภายของคน จิตสาธารณะ เป็นความสำคัญในการปลูกจิตสำนึกให้ผู้คนรู้จัก การเสียสละ การร่วมแรงร่วมใจร่วมมือ ในการทำประโยชน์ เพื่อสังคมและส่วนรวม อีกทั้งจะช่วยลดปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองและสังคม การช่วยกันพัฒนาคุณภาพชีวิต อันจะเป็นหลักการในการดำเนินชีวิต เป็นการแก้ปัญหาและ สร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขกับสังคมอย่างได้ผลเป็นประจักษ์ได้ พจนานุกรมไทยฉบับ ของราชบัณฑิตยสถาน (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๔ ปรับปรุง-เพิ่มเติมใหม่) พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้ให้ความหมายของจิตสาธารณะ ไว้ดังนี้ จิต (จิต) น. มีความหมายว่า ใจ, ความรู้สึกนึกคิด สาธารณ (สา-ทา-ระ-ณะ) หรือ สาธารณะ มีความหมายว่า ทั่วไป, เป็นของกลางสำหรับส่วนรวม สำนักงาน คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ได้ให้ความหมายของ จิตสาธารณะ ว่า การรู้จักเอาใจใส่เป็นธุระและเข้าร่วมในเรื่องของส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ มีความสำนึกและยึดมั่นในระบบ คุณธรรม และจริยธรรมที่ดีงาม ละอายต่อสิ่งผิด เน้นความเรียบร้อย ประหยัดและมีความสมดุล ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ สรุปว่า จิตสาธารณะ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่เป็นส่วนรวม หรือพูด และฟังได้ง่าย ๆ ว่าการตระหนักรู้ และคำนึงถึงการมีส่วนร่วมร่วมกัน การตระหนักรู้ตน ที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หรือการคำนึงถึงผู้อื่นที่มีความสัมพันธ์ที่เป็นสังคมเดียวกัน เป็นการแสดงออกเพื่อสังคมส่วนรวม การบริการชุมชน การทำประโยชน์เพื่อสังคม ถ้าเป็น วัตถุหรือสิ่งของทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ดังนั้นจิตสาธารณะ จึงเปรียบได้กับ ความรู้สึกนึกคิด ถึงการเป็นเจ้าของในสิ่งที่เป็นสาธารณะร่วมกัน การใช้สิทธิและหน้าที่ที่จะดูแล รวมทั้งการบำรุงรักษาสิ่งของที่เป็นของส่วนรวมร่วมกันเช่น การช่วยกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมโดย

ไม่ทิ้งขยะลงที่พื้นทั่วไปต้องทิ้งขยะในที่จัดไว้ให้ ไม่ทิ้งขยะลงในแหล่งน้ำ การดูแลรักษาสาธารณะสมบัติ เช่น โทรศัพท์สาธารณะ หลอดไฟฟ้าที่ให้แสงสว่างตามถนนหนทาง การใช้น้ำธรรมชาติและน้ำประปาอย่างประหยัดร่วมกัน การใช้กระแสไฟฟ้าสาธารณะให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ตลอดจนช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก อันเป็นการให้โอกาสกับผู้ด้อยโอกาสตามสมควร แต่ต้องไม่ทำให้ตนเองและครอบครัวเดือดร้อน และการช่วยเหลือต้องไม่ขัดต่อกฎหมายบ้านเมือง อันเป็นประโยชน์ของส่วนรวม หากคนในสังคมขาดจิตสาธารณะแล้ว ก็จะเกิดผลกระทบมากมายเช่น ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น ในครอบครัวมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันน้อยลง แย่งแย่ง ทะเลาะเบาะแว้ง เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก เห็นแก่ตัว จึงดีจึงเด่น เบียดเบียนสมบัติขององค์กรเพื่อมาเป็นสมบัติของตนเอง องค์กรไม่ก้าวหน้า ประสิทธิภาพและคุณภาพของงานลดลง ทำให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ เพราะต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการพัฒนา ยิ่งปล่อยนานยิ่งทรุดโทรม เกิดอาชญากรรมในชุมชน ขาดศูนย์รวมจิตใจ ขาดผู้นำที่นำไปสู่การแก้ปัญหา เพราะแต่ละคนมองเห็นเรื่องของตนเองเป็นใหญ่ เกิดวิกฤตการณ์ภายในประเทศบ่อยครั้งและแก้ปัญหาไม่ได้เกิดการเบียดเบียนทำลายทรัพยากรและสมบัติของส่วนรวม ประเทศชาติล้มล้าง ขาดพลังของคนในสังคม เมื่อนำมาตรการใดออกมาใช้ก็ไม่ได้ผลเนื่องจากไม่ได้รับความร่วมมือ เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก แย่งแย่งแข่งขัน ทุจริตคอร์รัปชั่น ทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบระหว่างประเทศ ทำให้เกิดปัญหา เช่น การสะสมอาวุธ การก่อกวนก่อกบฏ แย่งแย่งหรือครอบงำทางการค้าระหว่างประเทศเกิดการรังเกียจเหยียดหยามคนต่างชาติพันธุ์ของตนเองถูกดั่งนั้น จิตสาธารณะ หรือจิตสำนึกสาธารณะ เป็นสิ่งที่มีความจำเป็น อันจะเป็นประโยชน์ ในทุกระดับของสังคม ถ้าหากได้มีการพัฒนาให้เกิดขึ้นได้อย่างเข้มแข็ง ตั้งแต่บุคคลในระดับครอบครัว ทั่วโลก ย่อมส่งผลดีในระดับที่สูงขึ้นเป็นลำดับ และที่สำคัญที่สุดการสร้างและปลูกฝังจิตสำนึก ที่ดีนั้น ต้องสร้างกับ เด็กและเยาวชน เพราะเด็กสามารถรับรู้ในสิ่งที่ดีงามจากพ่อแม่ที่บ้าน รับรู้จากผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์องค์เจ้า ครูดูแลลูกหลาน ในระดับชุมชนและสังคม และสถาบันการศึกษาที่นอกจากจะอบรมสั่งสอนทั้งด้านวิชาการ ยังจะต้อง อบรมคุณธรรม จริยธรรม ปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนรู้จักการเสียสละ การให้ มากกว่า การรับ อย่างเดียวจะทำให้เด็กและเยาวชน พัฒนาจิตใจในการช่วยเหลือผู้อื่น มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เตรียมเข้าสู่การพัฒนา จิตใจตนเองผู้จิตสำนึก^{๑๑} สร้างความผาสุกและความปลอดภัยในสังคมไทย

๓. **สมานัตตตา** การวางตนให้พอดีในหน้าที่ของตนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย คือ วางตนให้เหมาะสมว่าตอนนี้เราอยู่ในฐานะอะไร เช่น พ่อก็มีหน้าที่เลี้ยงดูลูก แม่ก็มีหน้าที่ดูแลบ้านดูแลครอบครัว ลูกเองก็มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียน และเมื่อเราทำงาน ถ้ามีใครไม่ทำตามหน้าที่แล้ว ย่อมจะ

^{๑๑} บุญิกา จันทร์เกตุ [http://www.stou.ac.th/study/sumrit/8-54\(500\)/page1-8-54\(500\).html](http://www.stou.ac.th/study/sumrit/8-54(500)/page1-8-54(500).html) เมื่อวันที่

เกิดปัญหาเรื่องการก้าวถอยหน้าทีละก้าวตามมา จนอาจส่งผลให้เกิดความไม่ปลอดภัยในชีวิตขึ้นได้
 อย่างนี้เป็นต้น การคนที่คนในสังคมนั้นปฏิบัติต่อกันอย่างเอื้ออาทร มีศีล มีเมตตาระหว่างกันมี
 ความผูกพันที่ดีต่อกันระหว่างบุคคล นำหลักธรรมข้างต้นที่กล่าวไปแล้วมาใช้ในการดำเนินชีวิตใน
 ครอบครัว สังคมนั้นจะมีความสามัคคีอย่างยิ่งมีความน่าอยู่ น่าอาศัย หากจะนำหลักปฏิบัติที่จะช่วย
 ในการดำเนินชีวิตตามบทบาทหน้าที่ต่างๆ ที่สำคัญ และสัมพันธ์กันตามหลักของทศ ๖ ดังที่พระ
 พุทธองค์ตรัสใน เรื่องสังคาลสูตร^{๑๒} กล่าวคือ พึงทราบมารดาบิดาว่าเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็น
 ทิศเบื้องขวาบุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกร
 เป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน^{๑๓} ซึ่งปฏิสัมพันธ์กับทศทั้ง ๖ มีแนวทางดังนี้

๑) หลักสามัคคีธรรมบิดามารดาต่อมีบุตรธิดา

บิดามารดาเป็นกัลยาณมิตรของลูกให้ได้ (กัลยาณมิตร : ปรโตโมสะ ได้แก่ บิดา
 มารดาอบรมสั่งสอนบุตรธิดา)^{๑๔} ดังนั้น หน้าที่เลี้ยงดูบุตรของบิดามารดา จึงมีอยู่ ๕ ประการ
 ดังต่อไปนี้

(๑) ห้ามไม่ให้ลูกทำชั่ว ได้แก่ บิดามารดาต้องห้าม ป้องกัน กีดกัน และสั่งสอน
 บุตรธิดาไม่ให้ทำความชั่วทั้งหลาย ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจทุกวิถีทาง อันเป็นความผิดทั้ง
 ทางกฎหมายบ้านเมืองและศีลธรรม

(๒) สั่งสอนให้ลูกตั้งอยู่ในความดี ได้แก่ บิดามารดาให้ลูกประพฤติดีมีศีลธรรม
 บิดามารดาต้องพยายามเล็งเข้าใจของลูกเพราะใจเป็นตัวควบคุมการกระทำของคน ที่ว่าเลี้ยงลูก
 ให้ดีคือเข้าใจของลูกให้ดี คือให้ลูกมีสมบัติทางใจ ๒ ประการ คือธรรมะเป็นอาหารใจ และวิชา
 ความรู้เป็นเครื่องมือของใจ เพราะใจที่ขาดธรรมะเหมือนร่างกายที่ขาดอาหารและใจที่ขาดวิชา
 ความรู้ก็เหมือนคนที่ขาดเครื่องมือทำงาน ฉะนั้น บิดามารดาต้องปลูกใจของลูกให้มีทั้ง ๒ อย่าง จึง
 จะเป็นการปลูกฝังลูกในทางดีตามทฤษฎีพระพุทธรศาสนาเถรวาท

(๓) ให้ลูกได้ศึกษาศิลปวิทยา ได้แก่ ศิลปะวิทยาการทั้งหลายที่เมื่อเรียนแล้วไม่มี
 โทษแก่ตนเองและผู้อื่น สามารถทำประโยชน์ให้แก่ตนและสังคมส่วนรวมได้ หน้าที่ข้อนี้ความซัด
 อยู่แล้วคือให้ลูกได้เล่าเรียนเพื่อให้มีความรู้ สามารถช่วยตัวเองต่อไปได้ บิดามารดาสมัยนี้ควรจะ
 ติดตามดูแลลูกอย่างใกล้ชิด ควรติดต่อกับทางโรงเรียนอยู่เสมอ ขอทราบเวลาเรียน ผลการเรียน
 รวมทั้งค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่ลูกอ้างว่าทางโรงเรียนเรียกร้องด้วย ส่วนบิดามารดาที่มีลูกไปเรียนไกล

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๔๔/๑๕๕-๒๐๐.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๑๔} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗๑/๘๒.

บ้านต่างจังหวัด และขาดผู้ดูแลที่ไว้วางใจได้ ควรห่วงใยลูกให้มาก ควรหาหอพักที่มีระเบียบ
ข้อบังคับที่ดีด้วย และหมั่นไปเยี่ยมลูกอย่างสม่ำเสมอ

(๔). หากผู้ครองที่เหมาะสมให้ลูก ได้แก่ เมื่อบุตรธิดาเติบโตถึงวัยที่จะมีผู้ครอง มี
ครองครัวได้แล้ว มารดาและบิดาก็จัดหาภรรยาที่สมควรให้แก่ลูกชาย และสามีให้แก่ลูกหญิง คำว่า
“สมควร” หมายถึงคู่ควรกันทั้งทางสกุล มารยาท ความรู้ และรูปร่าง เป็นต้น หน้าที่ของบิดามารดา
ข้อนี้ จัดเป็นความรักประเภทที่ ๒ คือความรักที่อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข ผู้อื่นในที่นี้ก็คือลูกนั่นเอง
ความรักที่อยากให้ลูกเป็นสุขนี้ เพราะบิดามารดาทำนุฝักความสุขไว้กับลูก เมื่อท่านเห็นว่าลูกมี
ความสุข ท่านก็มีความสุขไปด้วย แต่ถ้าลูกยังไม่มีความสุข บิดามารดาก็เป็นห่วงเป็นกังวลเช่นกัน

สรุปว่าเมื่อลูกได้แต่งงาน บิดามารดาก็เท่ากับว่ามีความสุขไปขึ้นหนึ่ง คือ มั่นใจในลูก
ทั้งสอง(ลูกเขย-ลูกสะใภ้) ว่าการแต่งงานได้เริ่มต้นและดำเนินไปด้วยดีแล้วส่วนอีกขึ้นหนึ่ง คือ
ความสุขของบิดามารดาที่คาดหวังในอนาคตว่า ลูกดำเนินชีวิตคู่ไปด้วยดี ครอบครัวมีความเจริญ
มั่นคง นี่ต่างหากคือความสุขที่แท้จริงของท่านทั้งสอง^๕

(๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ลูกตามโอกาสอันควร ได้แก่ เมื่อถึงเวลาควรให้จึงให้ ถ้ายัง
ไม่ถึงเวลาอันควรให้ก็อย่าเพิ่งให้ เช่น ลูกยังเยาว์วัย ยังไม่รู้คุณค่าของทรัพย์ บิดามารดาก็ควรรอให้
ลูกเติบโตเสียก่อนจึงให้ ถ้าลูกประพฤติไม่ดีเช่นหมกมุ่นอยู่ในอบายมุข เป็นต้น บิดามารดาก็อบรม
สั่งสอนให้ลูกกลับตัวได้เสียก่อนแล้วจึงให้ เป็นต้น การทำหน้าที่ด้วยการบำรุงเลี้ยงบุตรธิดาของ
บิดามารดานั้น พุทธศาสนาเถรวาทจัดเป็นมงคลชีวิตข้อหนึ่งใน ๓๘ ข้อ คือ ข้อที่ ๑๒ ปุตุตทาสุส
สกุโ (ปุตุตตสกุท), การสงเคราะห์บุตร”^๖

หากบิดามารดาได้ใช้หลัก ๕ อย่างนี้ปฏิบัติเป็นหน้าที่พื้นฐานการสร้างควมสามัคคีใน
ครอบครัวแล้วครอบครัวก็จะไม่มีความเดือดร้อนวุ่นวาย มีความแต่ความปรองดองครอบครัวจะ
ประสบแต่ความสุข

๒) หลักสามัคคีธรรมครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์

ในสังคมไทยปัจจุบันของเราถือเป็นยุคของโลกไร้พรมแดนที่ถูกครอบงำด้วย
เทคโนโลยีที่ทันสมัย ทำให้ประเทศเกิดความเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็วในทุกด้าน แต่สิ่งที่เกิดขึ้น
ตามมาจากความทันสมัยนั้น ก็คือครูและศิษย์ขาดความสามัคคี มีแต่ความเห็นแก่ตัว เห็นแก่

^๕ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), (พระพรหมคุณาภรณ์), *ครองเรือน – ครองรัก จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม*,
พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๑๑.

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕/๕-๖

ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างครูและศิษย์ ว่าเปรียบเหมือนครูเป็นผู้รับจ้างศิษย์คือผู้จ้างให้ครูสอน ศิษย์ไม่ให้ความเคารพครูผู้สอน ศิษย์ไม่สนใจการเรียน บางครั้งก็มีปัญหา ครูชมชื่นลูกศิษย์ ดังที่เป็นข่าวทั่วไป ศิษย์ไม่พอใจครูทำร้ายครูอย่างนี้เป็นต้น ดังนั้นครูและศิษย์ ต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาด้วย ครูต้องอนุเคราะห์ศิษย์ ๕ ประการดังนี้

(๑) แนะนำดี คือ การให้คำแนะนำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่ดีๆ ให้แก่ ลูกศิษย์

(๒) ให้เรียนดี คือ การแนะนำส่งเสริม สนับสนุน ถ่ายทอดความรู้ให้แก่มูลูกศิษย์ให้มีผลการเรียนที่ดี

(๓) บอกสติปะให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง โดยการถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งหมดที่ตนเองมีอยู่ให้แก่มูลูกศิษย์

(๔) ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ให้การสนับสนุนและยกย่องลูกศิษย์ที่มีความประพฤติดีให้ปรากฏแก่เด็กคนอื่น ๆ เพื่อนำไปเป็นแบบอย่าง

(๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ปกป้องและสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้แก่มูลูกศิษย์ จากสิ่งแวดล้อมและสิ่งชั่วร้ายที่ไม่ดีทั้งหลาย^{๑๑}

สำหรับครู คือ ผู้เป็นครูจะต้องสร้างความสามัคคีที่ดีต่อนักเรียน ผู้ปกครอง เพื่อนครูด้วยกัน และบุคคลทั่วไปใน โรงเรียนและชุมชน เพราะถ้าครูไม่มีมนุษยสัมพันธ์สร้างความสามัคคีที่ดีต่อลูกศิษย์ และปกครอง การเรียนการสอนย่อมมีความไม่พอใจเกิดมีความขัดแย้ง นักเรียนก็ไม่ได้รับการศึกษาที่ดี เด็กก็ไม่สามารถพัฒนาให้เจริญขึ้นได้ การสร้างความสามัคคีครูกับศิษย์

ศิษย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ปฏิบัติต่อครู โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) ลูกขี้นยืนรับ แสดงความเคารพ

(๒) เข้าไปคอยรับใช้ เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีกษา ซักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น

(๓) การเชื่อฟัง ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา

(๔) ดูแลปรนนิบัติ

(๕) เรียนศิลปวิทยาโดย เคารพ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ^{๑๒}

สรุปว่า การสร้างความสามัคคีระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์นั้น ครูอาจารย์รักศิษย์ รับฟังปัญหา ให้ความสนิทสนม อบรม แนะนำให้ศิษย์ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ด้วยการตั้งใจสอนวิชาความรู้ ให้แก่ศิษย์ได้เข้าใจในเนื้อหาสาระของการเรียนแต่ละวัน มีเมตตากรุณา สนทนาด้วยไมตรีที่ดี ไม่ใช่

^{๑๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๑๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

อำนาจมุ่งทำให้ศิษย์เกรงกลัวขณะทำการสอนไม่กล้าเอียงเข้าข้างศิษย์คนใดคนหนึ่ง การทำโทษลงทัณฑ์ทำตามเหตุตามผลหนักเบาเท่ากัน

ศิษย์สร้างความสามัคคีกับครูอาจารย์ด้วยการตั้งใจฟังขณะอาจารย์บรรยาย สนทนากับครูอาจารย์ด้วยความเคารพ ปรีกษาหารือเมื่อมีปัญหาจากการเรียน บทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายดังที่กล่าวมานั้น จัดเป็นหลักสามัคคีธรรมสำหรับครูอาจารย์และศิษย์ จะช่วยให้ลูกศิษย์เติบโตอย่างมีคุณธรรมคุณภาพและคุณประโยชน์ เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาประเทศชาติ เจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม ให้อยู่เย็นได้ในอนาคต

๓) หลักสามัคคีธรรมของสามี

หลักธรรมสำหรับสามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวซึ่งจะสร้างความสามัคคีปรองดองกับภรรยา นั้น สามีพึงปฏิบัติต่อภรรยาผู้เชื่อว่าเป็นคู่ชีวิตของตนให้ดีให้เหมาะสม มีอยู่ ๕ ประการ ดังนี้

(๑) ด้วยนับถือว่าเป็นภรรยาได้แก่การที่สามียกย่องให้เกียรติภรรยาของตนทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ปิดบัง แสดงให้ปรากฏ เปิดเผยแก่คนทั่วไป ว่าหญิงคนนี้เป็นภรรยาของตน ไม่ว่าจะในหมู่ญาติหรือเพื่อนฝูง ตลอดจนในที่ประชุม โดยให้ความรัก ความอบอุ่น ไม่ทอดทิ้งให้เหงา สามีบางคนชอบออกไปหาความสุขนอกบ้านคนเดียว ปล่อยให้ภรรยาอยู่บ้านกับลูกๆ เพียงลำพัง ผลที่ตามมาจึงเกิดเรื่องชู้สาว เป็นเหตุให้คนในครอบครัวอยู่ไม่เป็นสุขเพราะภรรยาไม่ไว้วางใจ ไม่เชื่อใจในตัวสามีและอาจหย่าร้างกันที่สุดในที่สุด

(๒) ด้วยให้เกียรติไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามนิินทา ได้แก่ การที่สามีไม่ว่ากล่าวเปรียบเปรยเมื่อภรรยาทำผิด ควรจะหาโอกาสชี้แจงในภายหลัง ไม่ดูหมิ่นด้วยการพูดให้เจ็บใจ ต้องเกรงใจซึ่งกันและกัน ยกย่องเสมอกับคน สามีภรรยาส่วนมาก ตอนที่ยังเป็นคู่รักกันจะเกรงใจกัน แต่พอแต่งงานกันไปแล้ว ทั้งสามีภรณาก็มักจะไม่มี ความเกรงใจกัน ต่างคนต่างคิดว่าตนเก่ง ตนเป็นฝ่ายถูกแม้ว่าตนจะเป็นฝ่ายผิดก็ตาม ก็ไม่ยอมรับ ไม่ยอมขอโทษ ข้อนี้อามีภรรยาพึงระวังให้ดี

(๓) ด้วยการไม่ประพฤตินอกใจภรรยา ได้แก่ มีความซื่อสัตย์ต่อภรรยาของตนไม่ประพฤตินอกใจเป็นคนเจ้าชู้คบหากับหญิงอื่นหรือความประพฤติที่ไม่ใช่อื่นๆ เป็นต้น

(๔) ด้วยการมอบความผิตชอบภายในบ้านให้ภรรยา ได้แก่ การที่สามีให้ภรรยาปกครองลูก ดูแลทรัพย์สินสมบัติและกิจการในบ้านเรือน ยกย่องให้เป็นแม่ศรีเรือน และทำหน้าที่แทนสามี เช่น การดูแลบ้าน สามีควรให้ภรณามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของครอบครัว เพราะความรับผิดชอบของภรรยาในครอบครัวนั้น เป็นอำนาจที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและโดยเหตุผลแท้ เพราะในการให้กำเนิดแก่บุตร ภรรยาเป็นผู้เสียสละและได้รับทุกข์เวทนา มากกว่าสามี ในการเลี้ยงดูบุตรแต่ละคนให้เจริญเติบโต

(๕) ด้วยการให้เครื่องแต่งตัวในโอกาสเหมาะสม ได้แก่ การที่สามีให้เงินทองแก่ภรรยาเพื่อจับจ่ายใช้สอยหรือซื้อข้าวของเครื่องใช้ในโอกาสที่สมควร การที่สามีให้เครื่องแต่งตัว หมายถึง การยอมให้ภรรยาแต่งตัวสมฐานะ เป็นการแสดงความรักใคร่昵ถือ เพื่อให้คู่สามีภรรยาอยู่เสมอ และที่สำคัญที่จะละเลยเสียไม่ได้ ก็คือ การให้กำลังใจภรรยาเพราะภรรยารับภาระเพิ่มขึ้นทั้งงานในบ้านและนอกบ้าน สามีจึงควรให้ของขวัญในโอกาสที่เหมาะสม ดังพุทธภาษิตว่า “ภคตา ปญญาณมิตถิยา”^{๑๕} ภคตา (สามี) เป็นศรีสง่าของสตรี (ภรรยา)

สรุปผลการปฏิบัติหน้าที่ของสามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวถือเป็นการสงเคราะห์ภรรยาทางหนึ่ง เป็นเหตุให้ครอบครัวได้รับความผาสุกปรองดองไม่แตกแยกกัน และ “เป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ ข้อ คือ มงคลข้อที่ ๑๒ และข้อที่ ๑๓ ปุคตทวารุส สงคโห คือ การสงเคราะห์บุตรและทาระ” ถือว่าเป็นสิริมงคลมีแต่ความดีงามแก่ผู้เป็นสามี เป็นบิดา และเป็นผู้นำครอบครัวตามทัศนะพุทธศาสนาเถรวาทก็เพราะสามีได้ปฏิบัติตามพุทธภาษิตที่ว่าบุคคลใดไม่คำนึงถึงหนาวร้อนอดทนได้เหมือนหญ้า กระทบกิจที่ควรทำด้วยเรี่ยวแรงของลูกผู้ชาย บุคคลนั้นย่อมไม่เสื่อมจากสุข^{๒๐} ผู้เป็นหัวหน้าของครอบครัวนั้น จะต้องมิหลีกการปกครองบริหารครอบครัวเสียก่อนจึงจะสามารถปกครองดูแลสมาชิกของครอบครัวได้ ซึ่งได้แก่

- (๑) เป็นคนฉลาดในการจัดการการงาน การปกครอง
- (๒) เป็นผู้แก่ว่างกล้า ตัดสินใจได้เด็ดขาดต่อปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น
- (๓) เป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก ให้คำปรึกษาแนะนำได้
- (๔) เป็นผู้ทรงธรรม มีความยุติธรรม เทียงธรรม
- (๕) เป็นผู้ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นตัวอย่างที่ดีได้

๔) หลักสามัคคีธรรมของภรรยา

หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติของภรรยาในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธเพื่อสร้างความสามัคคีปรองดองซึ่งกันและกันได้กล่าวถึงหญิงผู้เป็นภรรยาของสามีและเป็นมารดาของบุตรไว้ว่าบทบาทและหน้าที่ของภรรยาที่ได้ชื่อว่า เมื่อทำดีที่สุดก็สามารถนำความสุข ความเจริญมาสู่ครอบครัว และจัดเป็นความดีงาม และเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ของภรณานั้น มีอยู่ ๕ ประการด้วยกัน ดังนี้

- (๑) เป็นผู้จัดการงานดี ไม่ขาดตกบกพร่อง
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง เช่น ญาติฝ่ายสามีและฝ่ายของตน

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐/๕๓

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๕/๑๔๒.

(๓) ไม่ประพฤติล่วงใจสามี ประพฤติเป็นที่พอใจของสามี เช่น รู้ถึงความต้องการของสามีว่าต้องการอะไร สิ่งที่ต้องการก็จัดทำจัดหา สิ่งที่ไม่ต้องการก็ไม่ทำให้เกิดมี เป็นต้น

(๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้

(๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง^{๒๐}

บทบาทและหน้าที่ ๕ ประการนี้ ภรรยาคนใดปฏิบัติได้อย่างบริบูรณ์แล้ว ท่านบอกว่าเป็นกำลังที่ยิ่งกว่ากำลังทั้งปวง มากกว่ากำลังพระจันทร์ พระอาทิตย์เสียอีกอย่างไรก็ตามในอดีตที่ผ่านมา มีการเปรียบเทียบว่าสามีเป็นช้างเท้าหน้า ส่วนภรรยาก็เหมือนช้างเท้าหลัง แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป บทบาทของภรรยาก็เปลี่ยนตาม ปัจจุบันสามีและภรรยามิใช่เท้าหน้าเท้าหลังแต่เป็นเท้าซ้ายและเท้าขวาที่เกื้อหนุนกัน แต่ละฝ่ายต้องรู้จักรับผิดชอบ รู้จักปฏิบัติหน้าที่ของตนตามบทบาทนั้นๆ ให้ถูกต้องด้วยดี หลักปฏิบัติสำหรับภรรยามีอยู่ ๕ ประการมีดังนี้

(๑) จัดงานบ้านดี ได้แก่ ภรรยารู้จักการจัดการ และมีความสามารถบริหารงานบ้าน ให้เป็นที่เรียบร้อยน่าอยู่ จัดทำอาหารได้ดีมีประโยชน์ จัดเสื้อผ้าเครื่องใช้ให้สะอาดอยู่เสมอ ในด้านการเงินก็สามารถวางแผนจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย มีเงินเหลือไว้เก็บออมและยังต้องมีความสามารถในการบริหารงานบุคคล ปกครองดูแลคนในบ้านให้มีความสามัคคี มีระเบียบวินัยอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นหูเป็นตาแทนสามี ต้องหมั่นจัดทำให้สมกับสามียกย่องให้ความไว้วางใจและยกย่องให้เป็นแม่ศรีเรือน

(๒) ช่วยเหลือและเคารพบิดามารดา ญาติพี่น้อง และคนข้างเคียงฝ่ายสามี ได้แก่ ภรรยาพึงทำความสัมพันธ์กับครอบครัวและญาติของสามี ด้วยการพูดจาไพเราะอ่อนหวาน เอื้อเฟื้อให้ความช่วยเหลือตามฐานะที่จะทำได้ยกย่องนับถือสามีตลอดจนญาติของสามีให้เหมือนกับญาติมิตรของตัวเอง มีกิริยาอ่อนน้อม อ่อนหวาน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ด้วยถือว่าสามีรักใคร่ ภรรยาควรดูแลต้อนรับญาติของสามีให้สมบูรณ์

(๓) ไม่ประพฤติชั่วด้วยการนอกใจบงกชู้ผู้ชาย ได้แก่ ภรรยาต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามีของตนเท่านั้น ไม่ประพฤตินอกใจสามี

(๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ ได้แก่ ภรรยาไม่ควรใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย มีความมัธยัสถ์ รู้จักใช้ทรัพย์อย่างประหยัด เก็บออมทรัพย์สินที่หามาได้เป็นอย่างดีภรรยาบางคนพอสามีไปทำงาน

(๕) ขยันทำงานและกิจการทั้งปวงในบ้าน เนื่องจากในสภาพสังคมปัจจุบัน ครอบครัวต้องแบกรับภาระเศรษฐกิจหนักมากขึ้น ทำให้สามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวเครียดได้ง่าย ภรรยาจึงมีส่วนช่วยเกื้อกูลสภาพจิตใจของสามีได้โดยการให้กำลังใจ เป็นเพื่อนปลอบใจแก่สามีเมื่อมีทุกข์ไม่จู้จี้บ่นทั้งเรื่องในบ้านและเรื่องของสามี ขยันหมั่นเอาใจใส่ต่องานในหน้าที่ ไม่เกียจคร้านในกิจการงานทั้งปวง

^{๒๐}ที่.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

สรุป เมื่อภรรยาปฏิบัติตามหลักธรรม ๕ ประการแล้วนี้ก็จะเกิดความรักสร้างความสามัคคีเป็นปรักแผ่นไม้แตกแยกในครอบครัวมีแต่ความสุข

๕) หลักสามัคคีธรรมสำหรับบุตรธิดา

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า “บุตร” นั้นมีอยู่ ๓ จำพวก ดังนี้

(๑) อภิชาตบุตร ได้แก่ บุตรที่ยิ่งกว่ามารดาบิดา คือ เลิศกว่าบิดามารดา ได้แก่บุตรที่มีความดี มีความรู้ ความสามารถ ปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลมและมีศีลธรรมคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา บุตรที่ดีมีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา เป็นบุตรชั้นสูง สร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล

(๒) อนุชาตบุตร ได้แก่ บุตรที่ตามเยี่ยงมารดาบิดา คือ บุตรที่มีความดี ความรู้ ความสามารถ สติปัญญาและคุณธรรมเท่าเทียมกับบิดามารดาคือเสมอบิดามารดา เป็นบุตรชั้นกลาง พอรักยาววงศ์ตระกูลไว้ได้

(๓) อวชาตบุตร ได้แก่ บุตรที่ต่ำกว่ามารดาบิดา คือ ลูกที่เลวทราม ได้แก่ บุตรที่มีความประพฤติ ความรู้ ความสามารถ สติปัญญาและคุณธรรมต่ำกว่าบิดามารดา เป็นบุตรชั้นต่ำ นำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล

ในมงคลข้อที่ ๑๑ คือ มาตาศิลป์อุปัฏฐากัน คือ การบำรุงมารดาบิดา จัดเป็นมงคลชีวิตของผู้เป็นบุตรธิดา นำพามงคลชีวิตให้พบความสุข ความสำเร็จ ความดีงามต่อไปบุตรธิดาจึงควรตอบแทนในฐานะ๕ อย่างดังต่อไปนี้

- (๑) บุตรจักเลี้ยงตอบแทนเรา
- (๒) จักทำกิจแทนเรา
- (๓) จักดำรงวงศ์สกุลของเรา
- (๔) จักปกครอง ดูแลรักษาทรัพย์มรดกของเรา
- (๕) จักทำบุญอุทิศไปให้เราเมื่อเราตายไปแล้ว^{๒๒}

ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ถึงกล่าวคุณธรรมของลูกไว้อย่างสั้นๆ แต่เก็บความไว้ได้อย่างครบถ้วน คือคำว่า กตัญญูและกตเวทิตี เป็นหลักสามัคคีธรรมนี้ที่บุตรธิดามีต่อพ่อแม่

การตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดา ถือว่าเป็นการตอบแทนที่สูงสุดพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ มี ๔ ประเภท ดังนี้

- (๑) ถ้าบิดามารดา尚无มีศรัทธา ไม่มี ความเลื่อมใสในพระศาสนา ก็แนะนำท่านให้มีศรัทธา เลื่อมใส ตั้งมั่นในพระศาสนา
- (๒) ถ้าบิดามารดา尚无มีศีล ก็แนะนำท่านให้ตั้งมั่นในศีล

^{๒๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕-๖/๕-๖.

(๓) ถ้าบิดามารดายังเป็นคนตระหนี่ ก็แนะนำท่านให้ให้ทาน

(๔) ถ้าบิดามารดาไม่มีปัญญา ก็แนะนำท่านให้มีปัญญา ให้เกิดปัญญา รู้เห็น
เข้าใจในคำสั่งสอนทางพระศาสนา^{๒๓}

อนึ่ง แม้เราจะให้มารดาบิดากินนอน ขับถ่ายอยู่บนบ่าของเราตลอดถึง ๑๐๐ ปี คอยป้อนน้ำ
ป้อนข้าว นวดเพนปรนนิบัติบนบ่าของเราเป็นเวลา ๑๐๐ ปี ก็ไม่ถือว่าตอบแทนบุญคุณท่านได้สูงสุด
เท่า ๔ ประการ ได้เลย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้บุตรธิดาตอบแทนบุญคุณท่านด้วย
การบำรุงท่านทั้งสอง ซึ่งถือว่าเป็นมงคลชีวิตของบุตรธิดา^{๒๔} ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ เพราะการ
ปรนนิบัติในมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญเขา (บุตรธิดา) ในโลกนี้เนื่อง, เขาละ
ไปแล้ว(ตาย) ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ”

พระพุทธศาสนาเถรวาทสอนให้คนเป็นคนดี คนดีย่อมเป็นที่ปรารถนาที่ต้องการในที่
ทุกหนทุกแห่งในทุกกิจการ และในทุกยุคทุกสมัย คนดีทำให้ครอบครัวเจริญ โรงเรียนเจริญ ชุมชน
เจริญ สังคมและประเทศชาติเจริญ คนดีอยู่ในครอบครัวใด โรงเรียนใดและสังคมใด ครอบครัว
โรงเรียน และสังคมนั้นๆ ย่อมมีความสุข ความกตัญญู คือ คุณสมบัติและสัญลักษณ์ของคนดีกตัญญู
กตัญญูคือคนดี หรือคนในอุดมคตินั้นเอง ในสังคมชาวพุทธ คนมีกตัญญูกตเวทีย่อมเป็นผู้ควรค่า
แก่ความรัก เกียรติ ศักดิ์ศรี และการยกย่องสรรเสริญจากผู้อื่น เพราะได้ปฏิบัติธรรมอันดีว่าเป็น
มงคลยิ่งข้อหนึ่ง คือ ความกตัญญู บุคคลย่อมมีชีวิตประสพแต่ความก้าวหน้าเจริญรุ่งเรือง

จะเห็นได้ว่า คำสั่งสอนของบิดามารดาก็ดี การเป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุตรธิดาก็ดี เปรียบเสมือน
การสร้างแรงจูงใจในทางที่ดีให้กับบุตร ถ้าหากครอบครัวไม่มองข้ามสิ่งเหล่านี้ไป ก็นับว่าได้สร้าง
พื้นฐานที่ถูกต้องให้แก่บุตรธิดาของตน

พระกาลามีว่า “บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอภิชาติบุตร อุนชาติบุตร ไม่ปรารถนา
อวชาติบุตรผู้ตัดสกุล บุตรเหล่านี้แล มีพร้อมอยู่ในโลก บุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก มีศรัทธา ถึงพร้อม
ด้วยศีล รู้ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ บุตรเหล่านั้น ย่อมไปโรจน์ในบริษัททั้งหลาย เหมือนดัง
พระจันทร์พ้นจากก้อนเมฆ ไปโรจน์อยู่”^{๒๕}

^{๒๓} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลสูตรที่ปณี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐,
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๖.

^{๒๔} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕-๖/๕-๖.

^{๒๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๕๒/๒๑๕-๒๑๖

๖) หลักสามัคคีธรรมสำหรับหน้าที่ของนายที่มีต่อบ่าวและหน้าที่ของบ่าวที่มีต่อนาย ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่ของนาย, นายจ้าง ฟังสงเคราะห์ อนุเคราะห์ กรรมกร คนงาน พนักงาน ลูกจ้าง ผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดย หน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
- (๒) ให้อาหารและค่าจ้าง
- (๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
- (๔) ให้อาหารที่มีรสแปลก
- (๕) ปล่อยให้หยุดตามโอกาส

กรรมกร คนงาน คนรับใช้ พนักงาน ผู้อยู่ได้บังคับบัญชา ที่เปรียบเสมือนเป็นทิศเบื้องล่าง ให้ปฏิบัติต่อนาย เจ้านาย ผู้ที่ทำหน้าที่สูงกว่าตามสายงาน เช่น รองผู้จัดการ ผู้จัดการ ผู้บังคับบัญชา ให้ปฏิบัติ ๕ ประการ ดังนี้

- (๑) ขึ้นทำการงานก่อนนาย
- (๒) เลิกการทำงานทีหลังนาย
- (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- (๔) ทำการงานให้ดีขึ้น
- (๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๒๖}

สรุปว่า จากการสร้างความสามัคคีระหว่างผู้ว่าจ้างและผู้ใช้แรงงานนั้นต้องอาศัยหลักสามัคคีธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ร่วมกันทำงานทั้งสองฝ่ายเพราะหลักธรรมจะเป็นสิ่งที่สร้างความเข้าใจกัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ให้อภัยกัน สร้างความอดทนในการรับคำสั่งจากผู้ว่าจ้าง ตกรับทำงานไม่หนีงานตามสัญญาที่ว่าจ้างทำงานนั้นได้เป็นอย่างดี

๔.๒ สามัคคีธรรมเพื่อลดความขัดแย้งในสังคม

เมื่อก้าวถึงหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะขอเน้นเรื่องของขันติเป็นสำคัญ ขันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อสิ่งชั่วร้ายที่จะก่อให้เกิดการล่วงละเมิดทางกาย ล่วงละเมิดทางใจ ขันติ ความอดทนต่อความรู้สึกฝ่ายต่ำ ทำให้เกิดจิตใจที่สามัคคี ที่ควบคุมโสรจจะมีความสำรวม สงบเสงี่ยม มีอหยาขัยอันดีงาม เราสามารถนำขันติมาใช้ในการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ โดยสามารถนำมาฝึกใช้ในที่นี้จะเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับความโกรธเพื่อให้เกิดความสงบระงับความโกรธ เป็นกิเลสตัวหลักหนึ่งในสามอันประกอบด้วย โลก โกรธ หลงที่สามารถเกิดขึ้นได้เสมอกับมนุษย์ทุกเพศ ทุกวัย บุคคลใดก็ตาม เมื่อความโกรธเข้าครอบงำแล้ว หากไม่สามารถใช้ขันติ ทำให้สงบระงับไปได้

^{๒๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๑๕

แล้ว ย่อมแสดงอารมณ์รุนแรงออกมา ผรุสวาทด้วยคำพูดที่ไม่สุภาพ หน้าตาจะเปลี่ยนไปกลายเป็นถมิ่งทึ่งในขณะนั้น ก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่บุคคลนั้น แต่หากผูกโกรธ กลายเป็นความอาฆาตพยาบาทจองเวร ส่งผลทำให้เกิดเป็นความทุกข์ในใจ มีผลให้หน้าตาหม่นหมอง ผิวพรรณไม่สดใส ขาดความสามัคคีในชีวิต วิธีการที่จะทำให้ความโกรธสงบระงับมีด้วยกันหลายวิธี ในที่นี้จะอ้างอิงกับองค์ธรรมที่เกี่ยวกับขันติและองค์ธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันตินั้น ตามที่ท่านพุทธทาสได้ประมวลวิธีการจัดการกับความโกรธ^{๒๗}ไว้ดังนี้

ก. ขันติ ความอดทน อดกลั้น ไม่โกรธ หากพิจารณาให้ดี จะพบคำตอบว่า เพราะอดกลั้นไม่ได้จึงมีความโกรธ ถ้าอดกลั้นเสียได้ ก็ไม่มีความโกรธ จึงควรฝึกฝนให้เกิดความอดทนอดกลั้นจนเป็นนิสัย

ข. ทมะ บังคับจิตใจไม่ให้ความโกรธพุ่งออกมา ทมะหมายถึงการบังคับตนเองควบคุมตัวเอง ควบคุมบังคับไม่ให้เกิดความโกรธพลุ่งพล่าน เป็นการตัดในระยะต้นด้วยการบังคับจิตใจเอาไว้

ค. ปัญญา เข้าใจความโกรธอย่างแท้จริง ปัญญากับทมะจะเสริมกันในลักษณะการเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ปัญญาใช้ตัดความโกรธในระยะยาวชนิดที่เรียกว่า ขุดรากเหง้าไปทำลาย ดังนั้นปัญญาจึงตัดความโกรธได้ลึกซึ้งกว่า หรือถาวรไปเลยก่อนปัญญาจะเกิดขึ้นจะต้องอาศัยตัวช่วยชักนำมาให้ทันเวลา ฉะนั้น ปัญญาจึงเนื่องด้วยสติ เมื่อทั้งสองอย่างพร้อมกันแล้ว การทำงานตัดความโกรธก็ทำได้เต็มที่บริบูรณ์

ง. สติ เครื่องคุ้มกันความโกรธ เมื่อความกระทบกระทั่งเกิดขึ้น ต้องมีสติ ระลึกได้ว่าความกระทบกระทั่งนี้จะนำไปสู่ความโกรธ ให้รู้จักบังคับตัวเองเอาไว้ แล้วใช้ปัญญาตัดความโกรธนั้น ต้องตระหนักว่า สติเป็นสิ่งมีค่ามากที่สุดในความหมายที่เป็นเครื่องคุ้มกัน ป้องกันความโกรธ

จ. สังวร มีสติรู้สึกตัวทุกอิริยาบถ สังวรมีความคล้ายคลึงกับสติ รวมเรียกว่า สติสังวร สังวร หมายถึง ป้องกัน หรือแวดล้อมไว้อย่างดี สิ่งที่แวดล้อมไว้อย่างดี ก็คือสติ รู้ตัวทุกอิริยาบถ

ฉ. สัจจาทิษฐาน ความตั้งมั่นที่จะไม่โกรธ สัจจะและอธิษฐาน รวมเรียกว่า สัจจาทิษฐาน เป็นสิ่งต่อกย้ำหรือสร้างความเข้มข้นให้กับสติ ทมะหรือสังวร ซึ่งหมายถึงอธิษฐานจิตใจให้มีสัจจะที่จะทำอย่างนั้น โดยเฉพาะตั้งสัจจะว่า จะไม่ก่อความทะเลาะบาดหมางกับผู้อื่น

ช. จาคะ ปล่อยความโกรธออกจากจิตใจ เพื่อให้เกิดความมั่นใจยิ่งขึ้น ปลอดภัยมากขึ้น ก็จะต้องมีจาคะ ซึ่งมีประโยชน์มหาศาลในอันที่จะปล่อยอารมณ์ ความขุ่นเคือง ความเกลียดแค้นชิงชัง อันจะนำมาซึ่งความกระทบกระทั่งออกไปเสีย

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, การเก็บความโกรธใส่ผู้ลง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๒๒-๓๘.

ข. หิริโศดำปะ ความละเอียดต่อความโกรธ หิริ ความละเอียดแก่ใจของตัวเองโศดำปะ ความกลัวด้วยความรู้สึกผิดชอบของตัวเอง ให้นึกถึงอยู่เสมอว่า เราอยู่ในฐานะอะไร หากถูกความโกรธเข้าครอบงำแล้วก็สูญเสียภาวะของคนทันทีฉะนั้นต้องสร้างรากฐานให้มั่นคง ด้วยหิริโศดำปะ จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการป้องกันความโกรธ เพราะความโกรธเกิดขึ้นแล้วจะสะอึก สามารถสลัดทิ้งไปได้ทันที

ฉ. กัมมัศกตาญาณ ขจัดความโกรธ ควรพิจารณาอยู่เนื่องนิตย์ว่า สรรพสัตว์มีกรรม เป็นของตน (กัมมัศกตา) ทำกรรมใดไว้จักได้รับแห่งกรรมนั้น พอนึกถึงข้อความนี้ จะเข้าใจว่า ความโกรธก็เป็นกรรมอันหนึ่ง เราจะได้ผลแห่งกรรมนี้แน่นอน จะทำให้เกิดความกลัวแล้วไม่คิดที่จะแสดงความโกรธ หรือไม่ทะเลาะวิวาทกับใคร

ญ. มรณานุสติ ป้องกันความโกรธ ปัจจุบันคนเราลืมนึกถึงความตายไม่มีความหมาย ในความตาย คือ ลืมตาย พฤติกรรมต่างๆ จึงแสดงออกมาในทางที่เลวถ้านึกถึงข้อที่ว่า อีกไม่นาน จะต้องตายแล้ว ดังคำเตือนของพระพุทธเจ้าว่า “ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตเกินกว่านั้น ก็ต้องตายเพราะชราแน่นอน”^{๒๘} ความรู้สึกนี้จะยับยั้งสิ่งที่กำลังทำอยู่ ผิดๆ การระลึกถึงความตาย จะช่วยให้เสียสละ ให้อินยอม ให้อภัยได้ง่าย ความรู้สึกแบบนี้ช่วยให้เสาะหาช่องทางแสวงหาโอกาสเพื่อจะทำประโยชน์แก่โลก แต่ส่วนรวมจนกระทั่งถึงวินาทีสุดท้าย จนกระทั่งคำพูดสุดท้ายที่จะพูดได้ หรือว่าแสดงกิริยาอาการที่ดีที่สุด คือตายได้ดีที่สุดให้คุณดู แล้วก็มีประโยชน์แก่คนทั้งหลายที่ได้เห็นนี้เรียกว่า ทำประโยชน์ถึงวินาทีสุดท้ายถ้านึกถึงความตายถูกต้องตามแบบฉบับอย่างนี้ จะป้องกันความโกรธได้อย่างมหาศาล

ฎ. อัปมัญญาเมตตา ความเมตตาไม่มีขอบเขต เมตตา แปลว่า ความเป็นมิตรความหวังดี อัปมัญญา หมายถึงไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต รวมเรียกว่า ความรัก ความเมตตายังไม่มีขอบเขตให้ปลูกจิตสำนึก ตั้งเมตตาจิตพิจารณาอยู่เสมอว่าสัตว์ทั้งหลายควรมีความเมตตาต่อกัน เจตนาที่ตั้งไว้แบบนี้ เป็นเหตุแห่งการไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งจะเป็นการป้องกันความกระทบกระทั่งอยู่ในที่

วิธีกำจัดความโกรธทั้ง ๑๑ ประการนี้ ท่านพุทธทาสชี้แจงว่า เป็นยั้งฉางสำหรับกักเก็บความโกรธเอาไว้ไม่ให้ออกมาอาละวาดทำอันตรายตนเองและผู้อื่น อีกทั้งยังเป็นการไม่ให้อาหารมันกิน (หมายถึงการไม่ตอบสนองอารมณ์โกรธ) แล้วมันจะค่อยๆ เน่า สูญสิ้นไปเองเพราะหมดเหตุปัจจัยหล่อเลี้ยง^{๒๙}

^{๒๘} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๘๑/๖๕๕.

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, การเก็บความโกรธให้ยั้งฉาง, หน้า ๓๘-๓๙.

การจัดความโกรธนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงกุศโลบายไว้ ๑๐ ขั้นตอน^{๑๑๑}ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ ๑ นึกถึงผลเสียของความเป็นคนมักโกรธ เช่น

ก. สอนตนเองให้คิดว่า พระพุทธเจ้าของเราทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ และทรงสอนชาวพุทธให้เป็นคนมีเมตตา หากเรามักโกรธอยู่ ไม่ระงับความโกรธเสีย ชื่อว่าไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ไม่ทำตามแบบอย่างพระศาสดา ไม่สมกับเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า จึงรีบทำตัวให้สมกับเป็นชาวพุทธที่ดี

ข. พระพุทธเจ้าสอนว่า คนที่โกรธเขาก่อนก็นับว่าเลวอยู่แล้ว คนที่ไม่มีสติรู้เท่าทันหลงโกรธตอบเขาไปอีก ก็เท่ากับสร้างความเลวเพิ่มขึ้นอีก นับว่าเลวหนักยิ่งไปกว่าคนที่โกรธอยู่ก่อน ฉะนั้นเราอย่าเป็นทั้งคนเลว หรือทั้งเลวหนักไปกว่านั้นเลย

ค. ให้นึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอีกว่า เขาโกรธมา เราไม่โกรธตอบไป ทำได้อย่างนี้เรียกว่า ชนะสงครามที่ชนะได้ยาก เพราะรู้เท่าทันคนอื่นว่าเขากำลังจู่โจมขึ้นมา เรากลับมีสติระงับใจเอาไว้ได้ ไม่ต้องตอบ อีกทั้งยังได้ชื่อว่า ทำประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือ ช่วยทั้งเขาและตัวของเราเอง

ขั้นที่ ๒ พิจารณาโทษของความโกรธ ขั้นนี้มีพุทธพจน์ตรัสสอนมากมายที่ปรากฏในพระสูตรคือ โภจนสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เช่นข้อความว่า

คนมักโกรธจะมีผิวพรรณไม่งาม นอนก็เป็นทุกข์ ฯลฯ คนโกรธไม่รู้เท่าทันว่า ความโกรธนั้นแหละคือภัยที่เกิดขึ้นข้างในตัวเอง พอโกรธเข้าแล้ว ก็ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นประโยชน์ โกรธเข้าแล้วมองไม่เห็นธรรม เวลาถูกความโกรธครอบงำมีแต่ความมืดคือ คนโกรธจะผลาญสิ่งใดสิ่งนั้น ทำยากเย็นก็เหมือนทำง่าย แต่ภายหลังพอหายโกรธแล้ว ต้องเดือดร้อนใจเหมือนถูกไฟเผา แรกจะโกรธนั้น ก็แสดงความหน้าด้านออกมาก่อน เหมือนมีควันก่อนจะเกิดไฟ พอความโกรธสำแดงเดช ทำให้คนดาลเดือดได้ คราวนี้ละไม่กลัวอะไรเลย ยางอายุที่ไม่มีถ้อยคำไม่มีคารวะ ฯลฯ คนโกรธฆ่าพ่อแม่ของตัวเองได้ ฆ่าพระอรหันต์ ฆ่าคนสามัญญ์ก็ได้ทั้งนั้น ลูกที่แม่เลี้ยงไว้จนได้ลิ้มตามองดูโลกนี้ แต่มีกิเลสหนา พอโกรธขึ้นมาก็ฆ่าได้แม่แต่แม่ผู้ให้ชีวิตนั้น^{๑๑๒} พิจารณาโทษของความโกรธทำนองนี้แล้ว ก็น่าจะบรรเทาความโกรธได้ แต่ถ้ายังไม่สำเร็จก็ลองวิธีต่อไป

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ทำอย่างไรจะหายโกรธ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓-๒๖.

^{๑๑๒} อ.สุตฺต. ๒๓/๖๔/๑๒๗-๑๒๘.

ขั้นที่ ๓ นึกถึงความดีของคนที่เราโกรธ

ตามธรรมชาติคนเราโดยทั่วไป แต่ละคนย่อมมีทั้งข้อดีข้อเสีย มากบ้างน้อยบ้าง จะหาคนดีครบถ้วนบริบูรณ์ไม่มีข้อบกพร่องเลย คงหาไม่ได้หรือแทบจะไม่มี บางทีแ่งที่เราว่าดี คนอื่นกลับเห็นว่าไม่ดี เรื่องราว ลักษณะหรือการกระทำของคนอื่นที่ทำให้เราโกรธนั้น ก็เป็นจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องของเขาประการหนึ่ง หรืออาจเป็นแ่งที่ไม่ถูกใจเราทำให้เราโกรธ ก็อย่ามัวนึกถึงแต่จุดนั้นแ่งนั้นของเขา พึงหันไประบึกนึกถึงแต่จุดนั้นแ่งนั้นของเขา พึงหันไประบึกนึกถึงความดีหรือส่วนที่ดีของเขา เช่น คนบางคน ความประพฤติทางกายเรียบร้อยดี แต่พูดไม่ไพเราะ หรือปากไม่ดี แต่ความประพฤติไม่เคยเกะกะระรานทำร้ายใคร

ขั้นที่ ๔ พิจารณาว่าความโกรธคือการสร้างทุกข์ให้ตัวเอง และเป็นการลงโทษตัวเองให้สมใจศัตรู

ธรรมศาสตร์ข่มปรารถนาร้าย อยากให้เกิดความเสื่อมและความพินาสอวดยวดยแก่กัน และกัน คนโกรธจะสร้างความเสื่อมพินาสให้แก่ตัวเองได้ตั้งหลายอย่าง โดยที่ศัตรูไม่ต้องทำอะไรให้ลำบากก็ได้สมใจของเขา เช่น ศัตรูปรารถนาว่า “ขอให้มัน (ศัตรูของเขา) ไม่สวยไม่งาม มีผิวพรรณไม่น่าดู” หรือ “ขอให้มันนอนเป็นทุกข์ ขอให้มันเสื่อมเสียประโยชน์ ขอให้มันเสื่อมทรัพย์สมบัติ ขอให้มันเสื่อมยศ ขอให้มันเสื่อมมิตร ขอให้มันตายไปตกรนรก”^{๓๒} เป็นต้น คนโกรธจะทำผลร้ายเช่นนี้ ให้เกิดแก่ตนเองตามปรารถนาของศัตรูของเขา ด้วยเหตุนี้ ศัตรูที่ฉลาดจึงมักหาวิธีแก่งแย่งให้ฝ่ายตรงข้ามโกรธ จะได้ผลอสติกระทำผิดพลาดเพี้ยนพลั่ว เมื่อรู้เท่าทันเช่นนี้แล้ว ก็ไม่ควรจะทำร้ายตนเองด้วยความโกรธ ให้ศัตรูให้สมใจเขาโดยไม่ต้องลงทุนอะไร หรืออาจสอนตัวเองต่อไปอีกว่า “เจ้าโกรธว่าคนอื่นทำกรรมที่ป่าเถื่อน แล้วไยตัวเจ้าเองจึงมาปรารถนาจะทำกรรมเช่นนั้น (ป่าเถื่อน) เสียเองเล่า” “ถ้าคนอื่นอยากให้เราโกรธ จึงแก่งแย่งทำสิ่งไม่ถูกใจให้ แล้วโจนเจ้าจึงช่วยทำให้เขาสมปรารถนา ด้วยการปล่อยให้ความโกรธเกิดขึ้นมาได้เล่า”

ขั้นที่ ๕ พิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน

พึงพิจารณาว่า ทั้งเราและเขาต่างก็มีกรรมเป็นสมบัติของตน ทำกรรมอะไรไว้ก็จะได้รับผลของกรรมนั้น เริ่มด้วยพิจารณาตัวเองว่าเราโกรธแล้วไม่ว่าจะทำอะไร การกระทำของเรานั้นเกิดจากโทสะซึ่งเป็นอกุศลมูล กรรมของเราก็ย่อมเป็นกรรมชั่วซึ่งก่อให้เกิดผลร้าย มีแต่ความเสียหายและเราจะต้องรับผลของกรรมนั้นต่อไป อนึ่ง เมื่อเราจะทำกรรมชั่วที่เกิดจากโทสะนั้น ก่อนเราจะทำร้ายเขา เราได้ทำร้ายตัวเองก่อนแล้ว เหมือนกับเอามือบอบกอบอุจจาระไปโปะใส่เขา แต่เรากลับแปลเป็นอื่นเหมือนก่อนแล้ว เมื่อพิจารณาความเป็นเจ้าของกรรมฝ่ายตนแล้วก็พิจารณาฝ่ายเขาบ้าง

^{๓๒} อจ.สศตค. (ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๕-๑๒๗

ในทำนองเดียวกัน เมื่อเขาโกรธจะทำกรรมอะไรก็เป็นกรรมชั่ว และเขาจะได้รับผลกรรมของเขาเองต่อไป กรรมชั่วนั้น จะไม่ช่วยให้เขาได้รับผลดีมีความสุขอะไร มีแต่ผลร้ายเสียหาย เมื่อคิดได้ดังนี้ เราก็ควรทำความดีต่อไป

ขั้นที่ ๖ พิจารณาพระจริยาวัตรในปางก่อนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าของเรานั้น กว่าจะตรัสรู้ ก็ได้ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลายมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยยอมเสียสละแม้แต่พระชนม์ชีพของพระองค์เอง เมื่อทรงถูกข่มเหงกลั่นแกล้งเบียดเบียนด้วยวิธีการต่างๆ ก็ไม่ทรงแค้นเคือง ทรงเอาดีเข้าตอบ ถึงจะมีคนตั้งตัวเป็นศัตรูถึงขนาดพยายามปลงพระชนม์ ก็ไม่ทรงมีจิตประทุษร้าย กลับช่วยเหลือเขา ทรงทำดีต่อเขาต่อไป พุทธจริยาเช่นที่ว่านี้ เป็นสิ่งที่มนุษย์ทั่วไปยากจะปฏิบัติได้ แต่เป็นแบบอย่างที่ดีให้ชาวพุทธนำมาดัดเตือนสอนใจคน ในเมื่อประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ ว่าที่เราถูกกระทบกระทั่งอยู่ที่นี่ เมื่อเทียบกับพระพุทธเจ้าทรงประสบมาแล้ว นับว่าเล็กน้อยเหลือเกินเทียบกันไม่ได้เลย

ขั้นที่ ๗ พิจารณาความเคยเกี่ยวข้องกันในสังสารวัฏ

มีพุทธพจน์แห่งหนึ่งว่า ในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดที่กำหนดจุดเริ่มต้นมิได้นี้ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา ไม่เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดากัน มิใช่หาได้ง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมีเหตุโกรธเคืองจากใคร พึงพิจารณาว่า ท่านผู้นี้บางทีจะเคยเป็นมารดาของเรา ท่านผู้นี้บางทีจะเคยเป็นบิดาของเรา หรือหากจะไม่ใช่มารดาบิดา ก็อาจเป็นที่เป็นน้องเป็นญาติเป็นมิตรซึ่งได้เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันมา ได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน การที่จะทำใจร้ายและแค้นเคืองต่อบุคคลเช่นนั้นไม่เป็นการสมควร การคิดอย่างนี้ทำให้เราวางใจต่อความโกรธ

ขั้นที่ ๘ พิจารณาอานิสงส์ของเมตตา

ธรรมที่ตรงข้ามกับความโกรธ ก็คือเมตตา ความโกรธมีโทษก่อผลร้ายมากมายฉนั้นใด เมตตาก็มีคุณ ก่อให้เกิดผลดีมากมายนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ควรที่จะระงับความโกรธเสีย แล้วตั้งจิตเมตตาขึ้นมาแทน ให้เมตตานั้นแหละช่วยกำจัดและป้องกันความโกรธ เมตตาทำให้จิตใจสดชื่นผ่องใส ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสอานิสงส์ของเมตตาไว้ ๑๑ ประการ คือ หลับเป็นสุข ตื่นก็เป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย เทวดารักษา ไฟ พิษ และศัตรูร้าย กล้ากราย จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิได้รวดเร็ว สีนหน้าผ่องใส ตายก็มีสติไม่หลงพินเพื่อน เมื่อยังไม่บรรลुकุณธรรมที่สูงกว่า ย่อมเข้าถึงพรหมโลก ถ้ายังเป็นคนจีโกรธอยู่ ก็นับว่ายังห่างไกลจากการที่จะได้อานิสงส์เหล่านี้ หากไม่สามารถเอาชนะความโกรธได้ก็พึงใช้วิธีต่อไป

ขั้นที่ ๙ พิจารณาโดยวิธีแยกธาตุ

วิธีพิจารณาตามข้อนี้ เป็นการปฏิบัติใกล้แนววิปัสสนาคือ มองดูชีวิตนี้ มองดูสัตว์บุคคลเรา เขา ตามความเป็นจริงว่า ที่ถูกที่แท้แล้ว ก็เป็นเพียงส่วนประกอบทั้งหลายมากมายมา

ประหมัดกันเข้าแล้วสมมติกันว่าเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นฉันท เป็นเธอ เป็นเรา เป็นเขา เป็นต้น การระบุชัดเจนไปว่า ตรงไหนเป็นคน เป็นเรา เป็นเขา ก็หาไม่พบ มีแต่ส่วนที่เป็นธาตุแข็งบ้าง ธาตุเหลวบ้าง เป็นรูปขั้นบ้าง เป็นเวทนาขั้นบ้าง หรือเป็นอายตนะต่างๆ เช่น ตาบ้าง หูบ้าง เป็นต้น เมื่อพิจารณาแยกเป็นส่วนๆ อย่างนี้แล้ว ฟังสอนตัวเองว่า “นี่แหละเธอเอ๊ย ก็ที่โกรธเขาอยู่นะ โกรธอะไร โกรธผม โกรธชน หรือโกรธหนัง โกรธธาตุน้ำ โกรธธาตุไฟ หรือโกรธอะไรกัน” ในที่สุดก็จะหาฐานที่ตั้งของความโกรธไม่ได้ ไม่มีที่ยึดที่เกาะให้ความโกรธจับตัว อย่างไรก็ตาม คนบางคนจิตใจและสติปัญญายังไม่พร้อมสำหรับแยกธาตุออกไปอย่างนี้ได้ ยังมองไม่เห็นความจริง ถ้าเป็นเช่นนั้น ก็พึงใช้วิธีการต่อไปนี้

ขั้นที่ ๑๐ ปฏิบัติทานคือการให้หรือแบ่งปันสิ่งของ

ขั้นนี้เป็นการลงมือปฏิบัติ โดยเอาของของตนให้แก่คนที่เป็นปรปักษ์ และรับของของปรปักษ์มาเพื่อตน หรืออย่างน้อยยอมให้ของของตนแก่เขาฝ่ายเดียว ถ้าจะให้ดียิ่งขึ้น ควรมิยิวาจา คือถ้อยคำสุภาพไพเราะ ประกอบเสริมไปด้วย การให้หรือการแบ่งปันกันนี้ เป็นวิธีแก้ความโกรธที่ได้ผลชะงัด สามารถระงับแรงแห่งความโกรธที่ยาวนานให้สงบลงได้ ทำศัตรูให้กลายเป็นมิตร เป็นเมตตากรรมที่แสดงออกในการกระทำ เมื่อความโกรธเลือนหาย ความรักใคร่ก็เข้ามาแทน ความเป็นศัตรูกลับกลายเป็นมิตร ไฟพยาบาลก็กลายเป็นน้ำทิพย์แห่งเมตตา ความแค้นเคืองร้อนก็กลายเป็นความสดชื่น ผ่องใสด้วยความสุข

สรุปว่าวิธีทั้ง ๑๐ นี้ ตามความเป็นจริงแล้ว มิใช่ต้องทำไปตามลำดับข้ออย่างนี้ วิธีใดเหมาะสมได้ผลสำหรับตนก็พึงใช้วิธีนั้น ตกลงว่า วิธีการท่านได้แนะนำไว้อย่างนี้แล้ว เป็นเรื่องของผู้ต้องการสร้างความสามัคคี จะพืงนำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แท้จริงต่อไป

ขันติ-โสรจจะ ตามที่ปรากฏเนื้อหาในบทนี้ หมวดฆราวาสธรรม ๔ อันเป็นธรรมสำหรับฆราวาส ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์หมวดทศบารมี หรือบารมี ๑๐ ปฏิบัติอันยิ่งยวด คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น จัดได้ว่า ขันติ มีความสำคัญที่จะส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามให้กับชีวิตที่ดำเนินไป

ประโยชน์ของขันติ พระพุทธเจ้าตรัสประโยชน์ของขันติไว้ ๕ ประการ^{๓๓} ดังนี้

- ก. เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนจำนวนมาก
- ข. เป็นผู้ไม่คร่ำครวญ ปราศจากผองภัย และไม่มีการผูกอาฆาตจองเวร
- ค. เป็นผู้ไม่มีความเคียดแค้น เพราะไม่มีการประทุษร้าย

^{๓๓} อภ.ปญจก. ๒๒/๒๑๕-๒๑๖.

ง. เมื่อถึงคราวเสียชีวิต ก็ไม่หลงลืมสติ

จ. หลังจากเสียชีวิตแล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

สำหรับโทษของการไม่เจริญขันติให้มีในตนจะเกิดผลในทางตรงกันข้ามกับประโยชน์ของขันติ นอกจากนี้ ขันติยังทำให้เกิดความเจริญในอีกหลายแง่มุม เช่น ในการปฏิบัติธรรม ขันติช่วยเกื้อหนุนการปฏิบัติวิปัสสนาจนบรรลุมรรคผล ในด้านโลกียะ ทำให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ความเจริญในหน้าที่การงาน สร้างสรรค์ระบบครอบครัวและกระบวนการทางสังคม ให้เกิดความสุข^{๓๔} เมื่อมาถึงตอนนี้ ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงหมวดธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี หรือ โสภณกรรมธรรม ประกอบด้วย ขันติและโสรัจจะ โสรัจจะ จะคู่กับขันติเสมอ ภาพของโสรัจจะ จะเห็นได้ชัดเจนแจ่มแจ้งในมุมมองที่ให้ความรู้สึกลงในเชิงบวก ความเชื่อมโยงระหว่างขันติกับโสรัจจะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการใช้ขันติ เป็นอาวุธในการต่อสู้กับสถานการณ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความอดทนต่อความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติแวดล้อม เช่น ความร้อน ความหนาว อดทนต่อการกระทำเชิงลบของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เช่น อดทน อดกลั้น ต่อถ้อยคำที่ว่า คำนิทา อดทนต่อสภาพความเลื่อมโทรมของสังขาร เมื่อความเจ็บป่วยคุกคามเบียดเบียน และจะต้องอดทนอย่างขยันต่อแรงบีบคั้นของกิเลส เมื่อเราสามารถอดทนต่อสภาวะการณ์เหล่านี้ได้ จิตใจก็จะสามารถสงบระงับ ไม่พลุ่งพล่านจนแสดงอาการผิดปกติออกมาภายนอก บุคลิกภาพทางกายจะอยู่ในลักษณะของความสามัคคี สงบเสงี่ยม ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อสุขภาพจิต กลายเป็นความเข้มแข็ง เบิกบานแจ่มใส เพราะปราศจากความเดือดร้อน มัวหมอง และไม่มีความกระวนกระวายใดๆ^{๓๕} ดังนั้น เมื่อมีความอดทนแล้ว ก็ต้องพยายามสงบใจ ทำใจให้เย็นลง ด้วยอุบายอันชอบเมื่อใจสงบแล้ว กิริยา วาจา ที่แสดงออกมาก็จะสงบเสงี่ยมเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เมื่อเป็น เช่นนี้ ความสามัคคีทุกส่วนของตนที่เคยมีอยู่ก็จะไม่เสื่อม จะคงทนอยู่และคงจะชนะใจคนอื่นได้เป็นอย่างดี

สรุปว่า หลักธรรมขันติและโสรัจจะ นับว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของทุกคน ความอดทนและความสงบเสงี่ยม หากมีประจำอยู่ในจิตใจของผู้ใด ผู้นั้นย่อมจะมีมีความสุข มีจิตใจที่เป็นสุขหนักแน่น เป็นที่นิยมยกย่องของบุคคลทั่วไปเพราะธรรมชาติข้อนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ที่มีความสามัคคีทั้งกาย วาจา ใจ จะประกอบกิจการงานใดๆ ย่อมประสบความสำเร็จตามใจที่มุ่งมาด สามารถเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ได้ด้วยจิตใจที่มั่นคง นับเป็น

^{๓๔} พระมหาขันทอง วิชาเศษ, “การศึกษาเรื่องขันติในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๕, หน้า ๕๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

หัวข้อธรรมที่สำคัญอีกหัวข้อหนึ่ง ที่ควรมี ควรสร้าง ให้เกิดขึ้นในตน และปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อย่างสม่ำเสมอจะเป็นเรื่องที่ดียิ่ง

๔.๓ สามัคคีธรรมเพื่อพัฒนาชุมชนให้แข็งแกร่ง

หลักการสร้างชุมชนให้แข็งแกร่ง มั่นคง สามัคคี และอยู่ร่วมกันอย่างเมตตาธรรม และคอยให้ความช่วยเหลือดูแลกันได้ เรียกว่าหลัก “สาราณียธรรม” คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ คิดถึงกัน หรือ ระลึกถึงกันเสมอ มีอยู่ ๖ ข้อ ได้แก่

๑. สามัคคีทางกาย คือ ให้ความช่วยเหลือแรงกายต่อกัน
๒. สามัคคีทางการพูด คือ ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อกัน
๓. สามัคคีทางมโนธรรม คือ ตั้งความปรารถนาดีไว้ในใจตนต่อชุมชน
๔. จัดสรรผลประโยชน์ที่ได้ให้เป็นธรรมต่อสมาชิกในชุมชน
๕. ร่วมกันทำงานอย่างมีระเบียบวินัย ไม่ขัดแย้งกันทางกาย วาจา
๖. มีความเห็นร่วมกันทำงานโดยไม่ขัดแย้งด้านความคิดเห็น^{๓๖}

จากหลักธรรมทั้ง ๖ ข้อนี้ ผู้นำชุมชนได้นำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาการความขัดแย้งใน ๓ ลักษณะเท่านั้น โดยดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง คือ

๑) เป็นการสร้างความสามัคคีทางกายเมื่อจะมีกิจกรรมร่วมกันซึ่งต้องใช้แรงกายในการทำกิจกรรมนั้นต้องมีการเสียดสละความสุขส่วนตน เพื่อร่วมกิจกรรมของส่วนรวม เช่น เมื่อถึงงานเทศกาลทำบุญกฐิน ฟ้าป่า ในชุมชนต้องสร้างประรำพิธี กางเต็นท์ จัดเก้าอี้ เป็นต้น ชาวบ้านจะต้องออกแรงช่วยกันเพื่อให้สถานที่เสร็จสมบูรณ์ก่อนในวันงานหรือประกอบพิธีนั้นๆ

๒) เป็นวิสัยทัศน์ร่วมกันโดยเมตตาธรรม การทำงานร่วมกันย่อมมีการกระทบกระทั่งกันเป็นธรรมดา ผู้มีการศึกษาอบรมพัฒนาจิตใจมาดีแล้วก็สามารถระงับอารมณ์ได้ ส่วนผู้ที่ยังอ่อนประสบการณ์ก็จะมีอาการแสดงออกทางอารมณ์ เรื่องที่เกิดขึ้นนี้ ก็จะต้องอาศัยความเมตตาธรรมต่อกัน ให้อภัยซึ่งกันและกัน ไม่ยึดคิดเป็นอารมณ์เล็กแล้วต่อกัน ให้อภัยกัน

๓) นำมาเป็นหลักประชาพิจารณ์ กลุ่มผู้นำชาวชุมชนชานเมือง ได้นำหลักพุทธธรรมมาเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการเปิดโอกาสให้สมาชิกมาแสดงความคิดเห็นร่วมกัน ในการวิจารณ์ผลดีผลเสีย เช่น การการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นในชุมชน ถ้ามีผลดีมากกว่าผลเสีย ก็จะมีมติตกลงให้มีการจัดตั้งกลุ่มนั้นขึ้น แต่ถ้ากลุ่มงานที่จะจัดขึ้นนั้นมีผลเสียมากกว่าก็จะยกเลิกไป

^{๓๖} อ. ฤกษ์. (ไทย) ๒๒/๒๘๒/๓๒๑.

การประยุกต์หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน ในการสร้างความสามัคคีในชุมชนนั้น เป็นเรื่องที่ทำให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ยาก เพราะมนุษย์เราต่างจิตต่างใจกัน มีความเห็นที่ต่างกัน แต่ถึงอย่างไรก็ตามเมื่อมีหลักการที่มาร่วมกันแล้ว ก็ทำให้ทำงานร่วมกันทั้งทางกาย การพูด การเจรจา การแบ่งปันผลประโยชน์ให้ลงตัวเหมาะสม การสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อกัน การเรียนรู้ระเบียบ กติกา กฎเกณฑ์ของชุมชน และการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นที่ถูกต้อง เป็นธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความรัก ความปรองดองกัน เนื่องจากหลักพุทธธรรม มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในตัวอยู่แล้ว ดังนั้นชุมชนแห่งนี้จึงนำมาเป็นหลักในการปฏิบัติที่เข้ากันได้กับหลักสารานิชธรรมเพียง ๓ ข้อ ตัวอย่างเช่น การสร้างความสามัคคีทางกาย (กายเมตตา) คือ อาศัยความสอดคล้องดูแล สุขทุกข์ของสมาชิกในชุมชนด้วยกายสุจริต ไม่ประทุษร้ายกันทางกาย แม้ในการแสดงออกทางความคิดเห็น หรือวิสัยทัศน์ ก็เป็นไปเพื่อความเจริญของชุมชน ไม่ใช่เพื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือ แก่พวกใดพวกหนึ่ง ในการแสดงวิสัยทัศน์นั้น เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี และด้วยเมตตาจิตต่อกัน เป็นลักษณะประชาพิจารณ์ คือ ให้ถือเอาเสียงของประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นเกณฑ์ เพื่อเป็นแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งทุกชนิดเพื่อป้องกันความขัดแย้งในชุมชน

๔.๔ หลักสามัคคีธรรมสำหรับผู้นำ

ในการศึกษาสาระสำคัญของหลักสัปปริสธรรมนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับคุณสมบัติของผู้นำเพื่อสร้างความสามัคคีให้หมู่คณะได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำตัวอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นต้นว่า พระสูตร ชาดก มาแสดงเพื่อให้ทราบถึงเนื้อหาที่สำคัญของหลักธรรมในข้อนี้ๆ ดังนี้

๑. ธรรมัญญาตา คือ รู้จักเหตุ รู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กติกาที่มีความเกี่ยวข้องในการดำเนินงานเพื่อสร้างความสามัคคี กล่าวคือ ผู้นำนั้นจะต้องรู้จักเหตุ รู้หลักการ รู้กฎ กติกาเหล่านี้ให้ชัดเจน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวไว้ว่า ธรรมัญญาตา หมายถึง การรู้ธรรม ดังความที่ปรากฏในธรรมัญญาสูตร^{๓๗} ว่า กิษุทีเป็นผู้รู้เหตุ รู้เรื่องนวังคสัตถุศาสน์ คือ คำสั่งสอนพระศาสดาอัน มีองค์ประกอบอยู่ ๕ ประการ หรือที่เรียกว่ารู้ธรรมคำสั่งสอนในพระไตรปิฎก คือ หลักปรัชญาธรรมนั่นเอง ซึ่งได้แก่ การรู้เรื่องของพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรม เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเจริญในการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของการศึกษา พระธรรมวินัย กิษุรูปใดมีความนอบน้อมในหลักธรรมคำสั่งสอนดังกล่าวมาแล้วนี้ กิษุณั้นชื่อว่าเป็นผู้รู้จักธรรมหรือเหตุแห่งความเจริญ หลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนที่สำคัญ คือ

^{๓๗} อจ.สคตค. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

นวัคคัตตูกาสน์ ๘ ประการ ได้แก่

- ๑) สุตตะ คือ พระสูตรต่างๆ
- ๒) เกยยะ คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา
- ๓) เวชยาภรณ์ คือ พระอภิธรรมทั้งหมด
- ๔) คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา
- ๕) อุทาน คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยความโสมนัส
- ๖) อิติวุตตกะ คือ พระสูตรที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้"
- ๗) ชาดก คือ พระสูตรที่แสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
- ๘) อัปภูตธรรม คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์
- ๙) เวทัลละ คือ พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้รับความรู้ถามยิ่งๆ

ขึ้นไป เป็นต้น^{๓๘} ในนวัคคัตตูกาสน์นี้ เป็นเหตุแห่งความเจริญในการปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของการศึกษาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ภิกษุผู้ธรรมจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในหลักนวัคคัตตูกาสน์ดังกล่าว แล้วจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ธรรม หรือเหตุแห่งความเจริญการรู้หลักการ รู้งาน รู้คิดต่างๆอย่างถูกต้อง ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นผู้นำที่ดีที่จะต้องรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายให้ชัดเจนในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆอย่างถูกต้อง จึงจะสามารถนำพาหมู่คณะ มวลชน และองค์กรไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายได้อย่างถูกต้อง พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงเหตุแห่งความเลื่อมใสและความเจริญทั้งหลายของภิกษุในพระพุทธศาสนา ทรงยกเป็นอุปมาเปรียบกับภิกษุที่จะเข้าถึงฝั่งพระนิพพาน มีความเจริญในพระธรรมวินัยได้นั้นว่า จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ เช่นเดียวกับนายโคบาลผู้ประสบ

ความสำเร็จ ต้องรู้จักการบริหารจัดการฝูงโค ดังความที่ปรากฏในโคบาลสูตร^{๓๙} ตอนหนึ่งว่านายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลในโลกนี้เป็นผู้รู้จักอุปถัมภ์ในลักษณะเป็นคอยเลี้ยงชีพ ปัดบังแผล สุมควันให้ รู้จักทำ รู้จักให้โคดื่มน้ำ หรือยังรู้จักทางฉลาดในสถานที่โคเที่ยวหากิน รู้จักริตนมให้เหลือไว้ รู้จักการบูชาโคที่เป็นพ่อบุญเป็นผู้นำฝูง ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้ เป็นผู้สมควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำให้ฝูงโคเจริญได้ ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลที่ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการเหล่านี้แล้ว ควรจะรักษาหมู่โคและทำให้หมู่โคเจริญได้ด้วยองค์ ๑๑ ประการ

^{๓๘} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘) หน้า ๕๕-๕๕.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๖๖-๓๘๘.

จากพุทธพจน์นี้ มีคำอธิบายแนวทางของการเป็นผู้นำที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ เพื่อขยายความคุณสมบัติ ดังนี้^{๔๐}

๑) ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะของสมาชิกขององค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการของมวลสมาชิกทำให้ไม่แตกแยกความสามัคคี

๒) เมื่อผู้นำรู้จักตัวบุคคล ก็จะสามารถพิจารณาเพื่อการจัดสรรตำแหน่งงานให้เหมาะสมกับบุคคลทำให้เกิดความพอใจของผู้ใต้บังคับบัญชาสร้างความสามัคคีขึ้นแก่หมู่คณะ การทำงานภายใต้การแนะนำมอบหมายนั้นก็สัมฤทธิ์ผล

๓) ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพในการแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง ไม่เกิดความขัดแย้งกับผู้ร่วมงาน

๔) ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตรามิให้เกิดความเสียหายอันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิก ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

๕) ผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตนเองแก่ผู้อื่นอย่างถูกต้อง

๖) ผู้นำจะต้องแสวงหาความรู้ รู้จักความคิดในการทำงาน มีคณะทำงานที่ดี มีคณะที่ปรึกษาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์และสร้างความสามัคคีแก่สมาชิก

๗) ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของสมาชิกด้วยการอบรมเพิ่มพูนความรู้ ฝึกฝนทักษะอาชีพ

๘) ผู้นำจะต้องรู้แนวทางในการบริหารจัดการ ขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

๙) ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่มด้วยการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์

๑๐) ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความเหมาะสมพอดีรักษาสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

๑๑) ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนเองให้เด่นชัดด้วยการรู้จักให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำงานดีมีคุณธรรม อันเป็นการสร้างเสริมความเชื่อถือต่อผู้นำและเป็นกำลังภายในใจ การกิจกรรม

ต่างๆ ของกลุ่ม และมวลสมาชิกจะเห็นได้ว่าผู้นำจะต้องมีหลักธัมมัญญา กล่าวคือ จะต้องเป็นผู้รู้หลักการ ฐานะและกติกาอย่างถูกต้อง จึงจะสามารถวางแผนและนโยบายได้อย่าง

^{๔๐}สุรศักดิ์ ม่วงทอง, "พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๐-๔๑

ถูกต้องเพื่อนำมาวสมาชิกและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ผู้นำหมู่คณะนั้นเมื่อเข้าใจในหลักการกฎเกณฑ์หรือเป็นผู้ที่มีเหตุผลเหล่านี้แล้วย่อมจะนำพาผู้อื่นไปในทิศทางที่ดีและประสบความสำเร็จ สามารถนำหมู่คณะสร้างความสามัคคีให้รอดพ้นจากความหายนะต่างๆ ได้ ดังเรื่องของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยานกจwab ที่นำพาหมู่คณะรอดพ้นจากการดักจับของนายพราน

ดังปรากฏเรื่องใน สัมโมทมานชาดก ว่าครั้งนั้นพระยานกจwabได้นำพาบริวารไปหา กิณรายราวป่าแห่งหนึ่งและได้ถูกนายพรานคอยดักจับบริวารของตนอยู่บ่อยๆ จึงสังเกตุและพิจารณาเห็นว่าบริวารของตนถูกนายพรานดักจับด้วยข่าย ดังนั้น พระยานกจwabจึงได้เรียกบริวารประชุมกันและได้กล่าวกับบริวารว่า พวกเรา เมื่อถูกข่ายของนายพรานแล้วจงพร้อมใจกันออกแรงบิณขข่ายให้ขึ้นไปบนยอดไม้^{๔๑} บริวารนกเหล่านั้น เมื่อถูกข่ายแล้วจึงได้สามัคคีกัน ทำตามทีประชุมตกลงกันไว้ ในที่สุดพวกนกกระจwabเหล่านั้นก็รอดพ้นจากความตาน เพราะเหตุที่พระยานกจwabที่เป็นผู้นำมีความรอบรู้ในเหตุ หลักการและวิธีการในอันจะนำหมู่คณะของตนให้พ้นจากภัยอันตรายได้ นั่นก็คือการใช้ความสามัคคี พร้อมใจกันบินขึ้นเพื่อที่จะขข่ายนั้นให้ลอยขึ้นไปบนยอดไม้ และในที่สุดนกเหล่านั้นก็พ้นจากความตานได้ เพราะผู้นำมีหลักการ รู้งานอย่างถูกต้อง ดังนั้นผู้นำที่ดีจำเป็นจะต้องรู้หลักการ รู้งานอย่างถูกต้องตามหลักธัมมัญญุตา จึงจะสามารถนำพาหมู่คณะไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง และปลอดภัยได้เสมอจากตัวอย่างต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น

สรุปได้ว่าความสำคัญในการที่จะเป็นผู้นำที่ดีจะต้องรู้หลักการ รู้กฎเกณฑ์ รู้งานอย่างถูกต้อง แล้วตั้งตนอยู่ในหลักการที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนและถูกต้องตามหลักธัมมัญญุตา ผู้นำนั้นก็จะสามารถนำพาหมู่คณะมวลชนหรือสังคมไปสู่ความสามัคคีที่ยั่งยืนความปลอดภัย ความสงบสุข และเจริญก้าวหน้าตามจุดหมายที่วางไว้ได้

๒. อัตถัญญุตตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล กล่าวคือ ผู้นำที่ดีจะต้องรู้จักจุดหมาย หรือเป้าหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์องค์การว่าจะไปทางไหนเพื่อประโยชน์อะไร เพื่อให้สามารถดำเนินการไปได้อย่างถูกต้องตามเป้าหมายนั้นพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อัตถัญญุตตา คือ ความเป็นผู้รู้หรือผล รู้จักจุดหมาย รู้ประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในธัมมัญญุตสูตร^{๔๒} ว่าภิกษุที่เป็นผู้รู้จักผลว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องเนื้อความใจความ ความมุ่งหมาย และประโยชน์ ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงภิกษุที่เป็นผู้รู้จักผลว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้ความหมายแห่งภายิต คือ ถ้อยคำที่เป็นประโยชน์นั้น นี้เป็น

^{๔๑} พุ.ชา.จตุตถาลิส. (ไทย) ๒๓/๓๓/๑๔.

^{๔๒} อัง.สตุตถก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

ความหมายแห่งภายิตนี้ นี่เป็นความหมายแห่งภายิตนี้ หากภิกษุไม่รู้เนื้อความแห่งภายิตนั้นเลยว่า นี่เป็นความหมายแห่งภายิตนี้ นี่เป็นความหมายแห่งภายิตนี้ ไม่พึงเรียกเธอว่า เป็นอัครัตถุคตา แต่เพราะภิกษุรู้ความหมายแห่งภายิตนั้นๆ ว่านี่เป็นความหมายแห่งภายิตนี้ นี่เป็นความหมายแห่งภายิตนี้ ฉะนั้น ควรเรียกภิกษุนั้นว่าเป็น อัครัตถุคตาการรู้จดหมายหรือเป้าหมายนั้นเป็นสิ่งสำคัญ มากอีกประการหนึ่ง สำหรับบุคคลที่เป็นผู้นำ หากไม่เข้าใจในจดหมายหรือความมุ่งหมายของการ กระทำแล้ว จะชื่อว่าเป็นผู้นำที่ดีไม่ได้

ดังเรื่องที่ปรากฏในปโรสหัสสชาดก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสยกย่องพระสารีบุตรและ อาจารย์กับศิษย์มีใจความว่าครั้งนั้น พวกเธอเล่าเรียนศิลปวิทยาในเมืองตักศิลาและออกบวชเป็น ฤาษีเจริญญาณอภิญญา มีบริวาร ๕๐๐ รูป พอถึงฤดูฝน ศิษย์คนโตจึงได้พาบริวารครึ่งหนึ่ง ไปอยู่ใน ถิ่นของมนุษย์ ในขณะที่พระโพธิสัตว์กำลังจะสิ้นชีวิตพอดี ลูกศิษย์ที่อาศัยอยู่กับท่านจึงถามท่าน ว่าข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านได้คุณพิเศษชนิดไหน อาจารย์จึงตอบว่า ไม่มีแม้แต่น้อย แล้วท่านก็ได้ เสียชีวิตลง ไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระ เพราะท่านได้เจริญสมาธิจนถึงฌาน ตามคุณธรรมที่ ท่านได้เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดในสกุลอุทิจพราหมณ์เมื่อเจริญวัยแล้ว เมื่อลูกศิษย์ เหล่านั้นได้ฟังคำที่อาจารย์ตอบว่า คุณพิเศษไม่มีแม้แต่น้อยจึงพากันเข้าใจในคำตอบของท่านว่า ไม่มีคุณธรรมพิเศษอะไรๆ แม้แต่น้อย จึงไม่พากันทำสักการะความเคารพอาจารย์เมื่อศิษย์ผู้ใหญ่ กลับมาจากที่อยู่ของมนุษย์จึงได้ถามศิษย์คนรองว่า ท่านอาจารย์ไปที่ไหนศิษย์ตอบว่า อาจารย์ของเราเสียชีวิตแล้ว ศิษย์ผู้ใหญ่จึงได้ถามอีกว่า พวกเราได้ถามถึงคุณพิเศษของอาจารย์หรือไม่ ตอบว่า ถาม และท่านตอบว่า ไม่มีแม้แต่น้อย เหตุนี้พวกเราจึงไม่ทำความเคารพท่าน ฝ่ายศิษย์ผู้ใหญ่จึงได้ กล่าวว่ พวกท่านไม่รู้ความหมายของถ้อยคำของอาจารย์ ท่านได้มาน อภิญญาญาณตนะสมบัติ แล้ว ศิษย์เหล่านั้นก็ไม่เชื่อในถ้อยคำของเขา แม้จะกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่าพระโพธิสัตว์ทราบเหตุนี้ จึง คิดได้ว่า คนเหล่านี้เป็นคนอันธพาล ไม่เชื่อในถ้อยคำของศิษย์คนใหญ่ จากนั้นจึงได้ขึ้นอยู่ในอากาศ ด้วยอาณภาพอันใหญ่ แล้วกล่าวว่า แม้จะมีผู้มาประชุมกันตั้ง ๑,๐๐๐ คน พวกเหล่านั้น ให้พิจารณา ตั้ง ๑๐๐ปี ก็ไม่มีปัญญาทราบได้ แต่นุรุษผู้มีปัญญารู้แจ้งในถ้อยคำความมุ่งหมายของเราแล้วเพียงผู้ เดียวเท่านั้น ประเสริฐว่า^{๔๓} ในชาดกนี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้รู้จักความมุ่งหมาย หรือรู้จักผลของ ถ้อยคำ หรือการกระทำนั้นๆ เป็นบุคคลที่ประเสริฐควรแก่การยกย่อง ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรง บกป้องพระสารีบุตรเถระ และแต่งตั้งท่านไว้ในฐานะอัครสาวกระดับผู้นำอันเป็นฐานะที่เหมาะสม กับความรู้ความสามารถของท่านในความเป็นผู้รู้ผล แม้แต่ในทางสังคมหรือราชอาณาจักรก็ เช่นเดียวกันบุคคลที่เป็นผู้นำนั้นหากเป็นผู้รู้ในความมุ่งหมายหรือผลที่ปรากฏเกิดขึ้นในสังคม และ

^{๔๓} พุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๕/๔๑.

วางแผนในการสร้างสรรค์หรือแก้ไขในเหตุการณ์นั้นๆ แล้ว ย่อมจะเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและเชื่อถือจากบุคคลในสังคมผู้นำตามหลักอรรถัตถยัตตยานี้สามารถคาดการณ์และวางแผนในการทำงาน การแก้ไขการพัฒนาดตนเองและสังคมได้โดยการใช้หลักการนี้ เช่น เมื่อเวลาที่ประสบกับเหตุการณ์ต่างๆอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พบเห็นบุคคลทำบาปอกุศล หรือกระทำความผิด ขยันศึกษาเล่าเรียน ก็จะสามารถที่จะคาดผลล่วงหน้าได้ว่า เหตุอย่างนี้จะต้องส่งผลอย่างนั้นอย่างนี้ เรียกว่า รู้ผลระหว่างเหตุกับผลนี้ นับว่าเป็นเรื่องเดียวกัน แต่คนละเงื่อนไข เมื่อกล่าวถึงข้อหนึ่งก็กระเถิบถึงอีกข้อหนึ่ง เหตุกับผลจึงเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เหตุอย่างไร ผลก็อย่างนั้นด้วยเหตุนี้ เหตุผลจึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับความเป็นผู้นำ จะเป็นเรื่องความเสื่อมหรือความเจริญขึ้นอยู่กับผู้ผู้นำมีเหตุผลหรือไม่ ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ทรงเปรียบเทียบภิกษุผู้ที่ข้ามถึงฝั่ง คือ พระนิพพาน ด้วยนายโคบาลผู้ต้อนโคข้ามฝั่ง ซึ่งนายโคบาลนั้นมีทั้งผู้ที่มีความฉลาดใคร่ครวญในเหตุผลและผู้ไม่มีการใคร่ครวญอย่างมีเหตุผลหรือจดหมายดังปรากฏในพระสูตรเรื่องจุฬโคบาลสูตรว่าภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวมครผู้มีปัญญาทราม ไม่คำนึงถึงฤดูสารทในเดือนท้ายฤดู ไม่ตรวจตราดูฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้ เริ่มต้อนฝูงโคข้ามไปฝั่งวิเทหรัฐฟากโน้นโดยไม่ถูกท่าเลย ทันใดนั้น ฝูงโคได้ว่ายเวียนวนในท่ามกลางกระแสแม่น้ำคงคา ถึงความวอดวานเสียที่ตรงนี้เอง ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพรหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งที่ไม่ฉลาดต่อโลกนี้และโลกหน้าไม่ฉลาดต่อสิ่งได้อานาจมาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนืออานาจมาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งได้อานาจมฤตยูไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนืออานาจมฤตยู ชนเหล่าใดจะสำคัญ สิ่งที่ควรฟังควรเชื่อต่อสมณพรหมณ์เหล่านั้น ข้อนี้ไม่เป็นประโยชน์ และให้ทุกข์แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนานเช่นนั้นเหมือนกันภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลชาวมครผู้มีปัญญา นึกถึงฤดูสารทในเดือนท้ายฤดูฝน ได้ตรวจตราฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้แล้ว เริ่มต้อนฝูงโคให้เข้าไปฝั่งเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้นโดยถูกท่าทีเดียว เขาจับต้อนเหล่าโคอุสภเป็นโคพ่อฝูง เป็นโคนาหน้าฝูงข้ามไปก่อน มันได้ว่ายตัดตรงกระแสแม่น้ำคงคาถึงฝั่งโดยสวัสดิ ต่อ นั้นจึงต้อนโคอื่น โคที่ใช้การได้ โคที่พอจะฝึกได้ ต้อนโคผู้เป็นโคเมียรุ่นคณอง ต้อนลูกโคและโคที่ซุบซอม มันก็ได้ว่ายตัดตรงกระแสแม่น้ำคงคาถึงฝั่งโดยสวัสดิ^{๔๔}

สรุปได้ว่า ผู้นำนั้นมีความสามารถรู้ต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม หากผู้นำเป็นผู้รู้เหตุ รู้ผล หรือรู้จุดมุ่งหมาย จะทำอะไรต้องมีแผนการ หรือเป้าหมาย ย่อมจะทำให้หมู่คณะดำเนินไปได้ด้วยความสามัคคีโดยสวัสดิภาพ การวางแผนงานได้ก่อนแล้วเดินตามลำดับของงาน ผลก็คือ จะไม่มีข้อผิดพลาด ไม่ติดขัดในการทำงาน หรือในการทำงานเป็นคณะ ทุกคนร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียง งานก็จะประสบกับความสำเร็จได้ผลดี มีประสิทธิภาพ ผู้นำเกิดความสบายใจที่มีส่วนช่วยให้

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๐-๓๕๒/๓๔๔-๓๕๖.

งานส่วนรวมประสบผลสำเร็จ^{๔๕} จากตัวอย่างต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ผู้นำที่ดีจะต้องเป็นผู้รู้จักหมาย รู้เป้าหมาย รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจน แล้วมุ่งสู่จุดหมาย เป้าหมายนั้นตามหลักอรรถัตถยุดาผู้นำนั้นก็จะเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองทุกอย่างทะลุปรุโปร่ง สามารถนำพาหมู่คณะหรือมวลชน และองค์กร ไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเป้าไว้ได้

๓. อรรถัตถยุดา คือ รู้ตน รู้ว่าตนเองมีคุณสมบัติ มีความสามารถอย่างไร และต้องรู้จักพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ผู้นำที่ดีนั้นจะต้องสำรวจอยู่เสมอว่าตนเองมีจุดอ่อนจุดแข็งอะไรแล้วดำเนินการปรับปรุงจุดอ่อนของตน ในขณะที่เดียวกันก็พัฒนาจุดแข็งของตนให้ดีขึ้นเรื่อยๆ ผู้นำที่ดีควรมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งโลกอย่างแท้จริง เพื่อให้สามารถนำพามวลชนและองค์กรไปสู่จุดหมายได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อรรถัตถยุดา หมายถึง การรู้จักตนเกี่ยวกับ ศรัทธา ศีลจาคะ สุตตะ ปัญญา เป็นต้น ดังที่ปรากฏใน ธรรมัญญุสูตร^{๔๖} ว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักตนคือ รู้ว่าตนเองนั้นมีศรัทธา ความเชื่อ มีศีล มีระเบียบวินัย มีสุตตะ คือ การศึกษาเล่าเรียน ได้ยิน ได้ฟัง มีจาคะ แบ่งปัน การปล่อยวาง มีปัญญาความรู้ ความสามารถ อยู่ประมาณเท่าใดบ้าง แล้ววางตนให้เหมาะสมกับฐานะ ภาวะ ความรู้ความสามารถของตนเอง ไม่ทำให้เกินความรู้ ความสามารถของตนเอง ดังนี้เรียกว่าเป็นผู้รู้จักตน

การรู้ตนในแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา ก็คือ การรู้หลักความเจริญอย่างประเสริฐ หลักความเจริญของอารยชนตามคุณธรรมที่เรียกว่า อารยวิถี ๕^{๔๗} ดังต่อไปนี้

๑) ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความเจริญความดีความงามอันมีเหตุผล

๒) ศีล ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต

๓) สุตตะ การเล่าเรียน สดับฟัง ศึกษาหาความรู้

๔) จาคะ การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว

๕) ปัญญา ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล คือ รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

^{๔๕} พระสามารถ อานนุโท, "ภาวะผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๖๐.

^{๔๖} อ.สตุตต.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖

^{๔๗} อ.สตุตต.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

จากพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติของผู้นำที่ดีนั้นย่อมเป็นผู้ประพฤติตนจนสามารถควบคุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจของตนเองได้อย่างถูกต้อง ตามหลักความเจริญอย่างประเสริฐ หรืออารยวัติ ๕ กล่าวคือ เป็นผู้ที่รู้ตนเองทั้งในด้านคุณภาพทางความสามารถที่จะประกอบกิจการงานได้อย่างถูกต้อง และด้านคุณภาพจิตใจที่สามารถเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมที่ถูกต้อง สมควรแก่การยกย่องของบุคคลทั้งหลายนอกจากนี้การรู้ตนนี้ นับว่ามีความสำคัญอย่างมากในการเป็นผู้นำ เพราะการวางตนไม่เหมาะสมกับฐานะย่อมนำมาซึ่งความผิดพลาดเสมอดังตัวอย่างที่ปรากฏใน สัพพทสาชกซึ่งเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์กับสุนัขจิ้งจอก มีใจความว่าวันหนึ่งพระโพธิสัตว์คิดว่า จักสาธยายมนต์นั้นบนหินคาคที่เนินผา ปุโรหิตทำการสาธยาย มีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งนอนอยู่ในโพรงนั้น ได้ยินมนต์นั้นเหมือนกัน ได้ท่องจำจนคล่องแคล่ว เพราะว่าสุนัขจิ้งจอกตัวนั้นในอรรถภาพติดใจไปได้เป็นพราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งคล่องแคล่วในปฐพีวิชัยมนต์ พระโพธิสัตว์ทำการสาธยายแล้วลุกไปกล่าวว่า มนต์ของเรานี้แล้วคล่องหนอ สุนัขจิ้งจอกออกจากโพรงกล่าวว่า ท่านพราหมณ์ผู้เจริญ มนต์นั้นคล่องแคล่วแก่ข้าพเจ้ายิ่งกว่าท่านเสียอีกแล้ววิ่งหนีไป พระโพธิสัตว์คิดว่า สุนัขจิ้งจอกตัวนี้ จักทำอกุศลใหญ่หลวงแน่ จึงติดตามไปได้หน่อยหนึ่ง สุนัขจิ้งจอกได้หนีเข้าไปในป่า สุนัขจิ้งจอกนั้นร้ายปฐพีวิชัยมนต์บังคับสุนัขจิ้งจอกเป็นร้อยๆ ไว้ในอำนาจ กระทำสัตว์ ๔ เท้า มีช้าง ม้า สิงห์ เสือ กระต่าย สุกรและเนื้อ เป็นต้นทั้งหมดไว้ในอำนาจของตนได้เป็นพญาสัตว์ชื่อว่า สัพพทาส ราชสีห์ยืนอยู่บนหลังช้างสองเชือกพญาสุนัขจิ้งจอกนั่งบนหลังราชสีห์กับนางสุนัขจิ้งจอก ผู้เป็นมเหสี นับเป็นยศยิ่งใหญ่ พญาสุนัขจิ้งจอกเมื่อดูด้วยสมหันธ์ เกิดความคิดชิงราชสมบัติพระเจ้ากรุงพาราณสีและมีบริวารแวดล้อม ๑๒ โยชน ได้ส่งสาส์นไปถึงพระราชาว่า จงมอบราชสมบัติให้แก่เราหรือจะรบ ชาวกรุงพาราณสีต่างพากันสะดุ้งหวาดกลัว ได้ปิดประตูพระนครแล้วตั้งมั่นอยู่ พระโพธิสัตว์กล่าวเป็นอุบายเพื่อจะให้สุนัขทำให้พญาสิหราชแผดเสียง จากนั้นราชสีห์จึงมีปากเปล่งสีหนาทบนหลังช้าง ๓ ครั้ง อย่างไม่เคยเปลี่ยนมาเลย ช้างทั้งหลายต่างสะดุ้งตกใจ สลัดสุนัขจิ้งจอกให้ตกไปที่พื้นและถูกช้างเหยียบจนแหลกละเอียดไปสุนัขจิ้งจอกสัพพทาสถึงแก่ความตาย ณ ที่นี้เอง ช้างเหล่านั้นได้ยินเสียงราชสีห์แล้วก็กลัวภัย คือ ความตาย ต่างก็สับสนหลุนวุ่นวายพากันตาย ณ ที่นั้น สัตว์ ๔ เท้าทั้งหมดแม้ที่เหลือมีเนื้อและสุกร เป็นต้น มีกระต่ายและแมวเป็นที่สุดท้ายวันราชสีห์ทั้งหลายได้ถึงแก่ความตาย ณ ที่นั้นเอง^{๔๔}

ชาดกนี้แสดงให้เห็นว่า การไม่รู้จักตนเองของสุนัขจิ้งจอกสัพพทาส ว่าอยู่ในฐานะอย่างไร มีความรู้ความสามารถหรือไม่ กล่าวคือ ไม่มีการประเมินตนเองให้ดีกว่ามีความสามารถเท่าใด แล้วกระทำลงไป ย่อมจะนำตนเองและผู้อื่นให้ได้รับความลำบาก เพราะเหตุที่ไม่รู้จักตนเองไม่รู้ภาวะของตนผู้นำจะต้องรู้ว่าตนมีภาวะอะไรอยู่ในสถานะใด มีคุณสมบัติ มีความพร้อม มีความ

^{๔๔} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๒๔๑/๑๑๔.

ถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเองและเตือนตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาปรับปรุงตัวเองให้มีคุณสมบัติมีความสามารถยิ่งขึ้นไป ไม่ใช่ว่าเป็นผู้นำแล้วจะเป็นคนสมบูรณ์ไม่ต้องพัฒนาตน ยิ่งเป็นผู้นำก็ยิ่งต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลา^{๔๕} จากตัวอย่างต่างๆที่กล่าวมา

สรุปได้ว่า ผู้นำที่ดีจะต้องเป็นผู้รู้ตนอยู่เสมอ เป็นผู้มีคุณธรรม อารยวัติ ๕ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ตามหลักอัตตัญญูตา ผู้นำที่ดีจะเป็นผู้นำที่ดี มีการพัฒนาตนเองทั้งด้านความสามารถในการบริหารงานอย่างถูกต้อง และคุณภาพด้านจิตใจ ที่ประกอบด้วยคุณธรรมและจริยธรรมอันดีงามจนเป็นที่ยอมรับนับถือ ยกย่องจากบุคคลทั้งหลายและด้วยคุณสมบัติทั้ง ๒ ประการนี้ย่อมทำให้ผู้นำนั้นสามารถสร้างความสามัคคีนำพามวลชน หมู่คณะ องค์กร และสังคมไปสู่ความสุข และเจริญก้าวหน้าต่อไป

๔. มัตตัญญูตา คือ รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี กล่าวคือ ต้องรู้จักขอบเขตความพอเหมาะในการทำงานในเรื่องต่างๆ ดังนั้น ผู้นำที่ดีนั้นจะต้องรู้จักความพอเหมาะพอควรในการที่จะทำกิจการทุกอย่างให้ลุล่วงไปด้วยดีตามเป้าหมายที่วางไว้ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่ามีมัตตัญญูตา หมายถึง รู้ประมาณในการรับปัจจัย ๔ ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร ว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักประมาณในการบริโภคปัจจัย ๔ ในการเลี้ยงชีพ เช่น การรู้จักประมาณในการรับประเคน หรือการใช้สอยจีวร การรับอาหารบิณฑบาตและบริโภคอาหารให้พอประมาณแก่อรรถภาพของตนไม่มากไม่น้อยเกินไป การใช้เสนาสนะที่อยู่อาศัย ให้พอสมควรเหมาะสมกับสมณะสาธูป ยารักษาโรค และบริวารอื่นๆ ที่ภิกษุเข้าไปเกี่ยวข้อง ต้องให้รู้จักความพอดีแก่ตนเอง หากภิกษุไม่รู้จักรประมาณในการรับปัจจัย ๔ ไม่พึงเรียนเธอว่าเป็นมัตตัญญูตา แต่เพราะภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ จึงเรียกเธอว่า เป็นมัตตัญญู^{๔๖} การรู้ประมาณ ตามหลักมัตตัญญูตา ย่อมทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความสุขความเจริญพอเหมาะแก่ฐานะของตน โดยรู้จักความพอดีในการดำเนินชีวิตทุกอย่างได้ถูกต้องเหมาะสม ด้วยเหตุนี้

ผู้นำที่ดีตามหลักมัตตัญญูตา ย่อมนำมาซึ่งความพอเหมาะพอควรให้การดำเนินกิจการงานต่างๆ ทำให้เกิดความสามัคคีใน หมู่คณะ ไปสู่ความสุขสงบ ปลอดภัย และความเจริญอย่าง

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, หน้า ๒๕-๒๘.

^{๔๖} อ.สศคค.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

แท้จริงในการใช้สอยปัจจัยสี่ของภิกษุตามหลักมัตตัญญูตานี้ ได้มีพระเถระรูปหนึ่งเป็นผู้ที่มีความมักน้อยในปัจจัยสี่ตามมีตามได้ ดังปรากฏใน มหาสุวราชชาดก^{๕๑} เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุ และท้าวสักกะกับพญานกแขกเต้า ดังมีใจความว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ทรงตรัสถามว่า"ดูก่อนภิกษุ เธอไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ? เสนาสนะเป็นที่สบายดีหรือ ภิกษุรูปนั้นทรงกราบทูลให้ทรงทราบ พระศาสดาครั้งทรงทราบว่าเธอมีเสนาสนะ เป็นที่สบาย จึงตรัสว่าดูก่อนภิกษุ ธรรมคาสมณะเมื่อมีเสนาสนะเป็นที่สบายแล้ว ก็ควรละความโลภอาหารเสีย ยินดีฉันตามที่ได้มานั้น กระทำสมณธรรมไป โบราณบัณฑิตทั้งหลาย แม้เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็แล้ว ผลแห่งในต้นไม้ที่ตนอยู่อาศัย ยังละความโลภอาหาร มีความสันโดษไม่ทำลายมิตรธรรมไปเสียที่อื่น เหตุไรเธอจึงมาคิดว่าบิณฑบาตน้อย ฉันไม่อร่อย และละทิ้งเสนาสนะที่สบายเสีย" แล้วได้ตรัสอดีตนิทานมาสาธกว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ที่ป่าไม้มะเดื่อแห่งหนึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา มีนกแขกเต้าหลายแสนตัว ต่อมาในฤดูแล้งผลมะเดื่อหมดลง นกแขกเต้าทั้งหลายได้พากันบินหนีไปหา กิน ณ ที่อื่น ยังคงเหลือแต่พญานกแขกเต้าตัวหนึ่งเท่านั้น เป็นผู้มักน้อยสันโดษไม่หนีไปที่อื่น เมื่อผลมะเดื่อหมดก็กินหน่อ ใบ เปลือก และสะเก็ดของต้นมะเดื่อตามลำดับ โดยไม่คิดจะหนีไปไหน เป็นเหตุให้บัลลังก์ของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน เพื่อทดสอบจิตใจของพญานกแขกเต้า ท้าวเธอจึงบันดาลให้ต้นมะเดื่อที่นกแขกเต้าอาศัยอยู่นั้นตายและแห้งลงมีลำต้นแตกเป็นช่องน้อยใหญ่ เวลาลมพัดจะมีเสียงดัง มีผึ้งไม้ไหลออกมาตามช่องที่แตกนั้น นกแขกเต้าก็ไม่หนีไปไหนก็ยังกินผึ้งไม้ไหลออกมาตามช่องที่แตกนั้นแหละเป็นอาหาร จนสุดท้ายต้นไม้นั้นเหลือแต่ตอ พญานกแขกเต้าก็ไม่หนีไปไหน ยังคงจับอยู่ที่ตอต้นไม้นั้นท้าวสักกะเมื่อทราบว่พญานกแขกเต้ามีความมักน้อยสันโดษจริงๆ จึงแปลงร่างเป็นพญาหงส์ มีนางสุชาดาเป็นนางหงส์ติดตามไปด้วย บินไปจับที่ตอมะเดื่อใกล้พญานกแขกเต้านั้น แล้วเจรจาว่า "นกแขกเต้า ผู้มีจะงอยปากสีแดง ท่านควรไปที่อื่นได้แล้ว อย่ามาตายที่ตรงนี้เลย ท่านมาเหยื่ออะไรกับต้นไม้นี้แห่งนี้ ต้นไม้อื่นมีถมเถไป พญานกแขกเต้าร้องตอบว่า "ท่านพญาหงส์...ใครเป็นเพื่อนในยามทุกข์ยาก ผู้นั้นเป็นสัตว์บุรุษ ย่อมไม่ทอดทิ้งเพื่อนผู้มีทรัพย์และไร้ทรัพย์ ต้นไม้นี้เป็นทั้งเพื่อนเป็นทั้งญาติของเรา เราเพียงต้องการมีชีวิตอยู่เท่านั้น จึงไม่อาจทิ้งต้นไม้นี้ไปได้ เพราะเหตุเพียงไม่มีผล นี้ไม่ยุติธรรมเลย"จากชาดกเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า การที่บุคคลมีความพอใจยินดีในสิ่งที่ตนมีและรู้จักคุณค่าของที่อยู่อาศัย ย่อมเป็นที่ชื่นชมน่าสรรเสริญของนักปราชญ์บัณฑิต ดังนั้น การรู้จักประมาณในความเป็นอยู่เช่นที่อยู่อาศัย รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร รู้จักประมาณให้เหมาะสมกับรายรับรายจ่ายของตนเอง ไม่ทะเยอตะยานจนเกิน

^{๕๑} พุ.ชา. นวก.(ไทย) ๒๗/๔๒๕/๓๐๓-๓๐๕.

ฐานะแล้ว ย่อมจะได้รับความสุขและนำความเจริญมาสู่สังคมของตนเองและความรู้จักประมาณอีกประการหนึ่ง คือ รู้จักประมาณในการรับและการให้ รู้จักประมาณตนว่า ควรรับอะไรจากใคร เพียงใด ควรให้อะไรแก่ใครเพียงใด ควรวางตัวอย่างไร ควรปฏิบัติอย่างไรให้พอเหมาะพอดีให้พอประมาณ และทรงตรัสถึงหลักธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็นผู้ที่รู้จักประมาณ นั่นคือ หลักสันโดษ คือ ความยินดีด้วยปัจจัยที่ตนมีตนได้ ไม่แสวงหาในสิ่งที่ไม่สมควร มีความขยัน ไม่เกียจคร้าน ความสันโดษนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ^{๕๒} คือ

๑) พอดีกับสิ่งได้มาหรือมีอยู่ (ยถาลาภะ) คือ เอาสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่เป็นเกณฑ์วัดแล้ว ให้พอเหมาะพอดีกับสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่ ให้พอเหมาะพอดีกับความจำเป็นก่อนหลังเพื่อให้เกิดคุณค่าที่แท้จริง

๒) พอดีกับความสามารถ (ยถาพลังะ) คือ เอากำลังความสามารถเป็นเกณฑ์วัดแล้ว ให้พอเหมาะพอดีกับความสามารถนั้น ไม่ทำให้เกินกำลังความรู้ความสามารถ

๓) พอดีกับฐานะ (ยถาสารูปปะ) คือ เอาฐานะหรือความเหมาะสมควรเป็นเกณฑ์แล้วทำให้เหมาะกับฐานะ

ลักษณะ ๓ อย่างนี้ ควรใช้ประกอบซึ่งกันและกัน จึงจะช่วยให้สามารถทำกิจการงานใดๆ ก็ตาม ให้พอเหมาะพอดีอย่างได้ผลเต็มที่การรู้จักประมาณอีกประการหนึ่ง คือ ทางสายกลาง ซึ่งเป็นหนทางในการทำงานของผู้นำ จะต้องไม่ตึงและไม่หย่อนเกินไป ดังเช่น พระพุทธเจ้าได้ทรงทดลองปฏิบัติเครื่องครัดก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ต่อเมื่อพระองค์หันมาปฏิบัติทางสายกลาง จึงประสบผลสำเร็จ ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ใน ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร มีข้อปฏิบัติที่ไม่ควรควรดำเนินอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑) กามสุขัลลิกานุโยค เป็นข้อปฏิบัติหย่อนยานที่ยึดติดในกามคุณ ความพอใจในอารมณ์ของตน เป็นหลักการกระทำที่ไม่เกิดประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อการบรรลุธรรม

๒) อตตกิลมัตถานุโยค เป็นข้อปฏิบัติที่ตึงเกินไป การทรมานตนให้ได้รับความทุกข์เวทนาด้วยประการต่างๆ ดังนั้น พระองค์จึงตรัสถึงทางปฏิบัติสายใหม่ขึ้นมา นั่นคือ มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรค ๘ หรือ สีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นทางแห่งความพอประมาณนั่นเอง ความพอดีหรือหลักการรู้จักประมาณ ซึ่งจะเป็นข้อที่เสริม ทำให้ผู้นำทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และการรู้จักประมาณของผู้นำอีกประการ เช่น ผู้ปกครองบ้านเมืองรู้จักประมาณในการ

^{๕๒} พระสามารถ อานนุโท, "ภาวะผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๖๗.

ใช้อำนาจการปกครอง การให้คุณการให้โทษ ในการปกครองจึงจะมีส่วนช่วยในการบริหารงาน ให้แก่ผู้นำจากที่กล่าวมาข้างต้น

สรุปได้ว่า ผู้นำที่ดีตามหลักมัตตัญญุตานัน จะต้องเป็นผู้นำที่ประกอบด้วยหลักธรรม แห่งมัชฌิมาปฏิปทา คือ ดำเนินตามทางสายกลางอันประกอบไปด้วย องค์มรรค ๘ คือ สีล สมาธิ ปัญญา อันจะทำให้ผู้นำนั้นเป็นผู้รู้ประมาณ มีความพอเหมาะพอดีในการดำเนินกิจการทุกอย่างเพื่อ ประโยชน์สุขแห่งมวลชนและหมู่คณะอย่างแท้จริงนอกจากนี้ ความพอเหมาะพอดี ความรู้ประมาณ นั้นควรเป็นไปตามหลักสันโดษ คือ ความพอดีกับสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่ (ยถาลาภะ) ความพอเหมาะ พอดีกับกำลังความสามารถ(ยถาพละ) และความพอเหมาะพอดีกับฐานะ (ยถาสารูปปะ) ดังได้กล่าว มาแล้ว ดังนั้นผู้นำที่ดีย่อมมีความรู้ประมาณ ความเหมาะสมพอดีตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา และหลัก สันโดษโดยถูกต้องแล้ว ผู้นำนั้นจะสามารถบริหารกิจการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์ อย่างถูกต้อง และสามารถนำให้มีพามวลชนและหมู่คณะไปสู่ความสามัคคีความสงบสุข ปลอดภัย และก้าวหน้าตลอดไป

๕. กาลัญญตา คือ รู้จักเวลา รู้จักเวลาที่ควรประกอบกิจการงานต่างๆ หรือทำงานให้ ทันกับเวลา เหมาะกับเวลาและรู้คุณค่าของเวลา ผู้นำที่ประสบความสำเร็จนั้นจะต้องเป็นผู้รู้จักการ บริหารเวลาหรือวางแผนให้เหมาะสมกับเวลาอย่างถูกต้องในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึง กาลัญญตา ไว้ว่า การรู้จักแนวปฏิบัติอันเหมาะสมกับกาลเทศะ ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๕๓} ว่า ภิภุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบไปด้วยความรู้ว่า เวลานั้นเป็นเวลาควรศึกษา ควรถาม เวลานั้นควร เป็นเวลาทำความเพียร ควรหลีกเลี่ยงจากหมู่คือ รู้จักการปฏิบัติให้สอดคล้องกับกาลเทศะ ให้ เหมาะสมกับสมณะ รู้คุณค่าของเวลา เมื่อภิภุมีความรู้ความเข้าใจในการใช้เวลา ย่อมจะเป็นผู้มี ความเจริญในพระพุทธศาสนา เพราะทำให้ถูกต้องกับกาลเวลาการรู้จักเวลา รู้จักคุณค่าแห่งเวลา รู้จัก การบริหารเวลาอย่างถูกต้องตามหลักกาลัญญตา ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งของ การเป็นผู้นำที่ดีในการที่จะวางแผนงานในกิจการต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและทันต่อสถานการณ์โลกที่ กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ การดำเนิน กิจการต่างๆ เมื่อทำให้ถูกต้องเหมาะสมกับกาลเวลาแล้ว ย่อมได้รับประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น แต่ หากว่าการทำอะไรไม่สอดคล้องกับความเหมาะสม ก็ย่อมส่งผลเสียให้แก่ตนเองและผู้อื่น ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุที่ละเลยกิจวัตร ปฏิบัติตนไม่เหมาะสมกับสมณะ ดังปรากฏในอภาลรา วิชาดก^{๕๔} ซึ่งมีเนื้อความว่าภิกษุชาวพระนครสาวัตถีรูปหนึ่ง บรรพชาในพระศาสนาแล้วไม่เรียน

^{๕๓} อ.สตุตท.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๔-๑๔๕.

^{๕๔} พ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๓/๑๑๕/๔๕.

วัตรหรือสิกขาเธอไม่รู้ว่าจะเวลานี้ควรทำวัตร ควรปรนนิบัติ ควรเล่าเรียน เวลานี้ควรท่อง ส่งเสียงดัง ในขณะที่คนตื่นขึ้น ทุกๆ ยาม ภิภุชทั้งหลายไม่เป็นอันได้หลับได้นอน ต่างพากันกล่าวโทษของเธอ ในธรรมสภา พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิภุชทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่ภิภุชส่งเสียงไม่เป็นเวลา แม้ในกาลก่อน ภิภุชรุ่นนี้ได้เกิดเป็นไก่ ก็ส่งเสียงไม่เป็นเวลาเหมือนกับการที่เขาไม่รู้จักกาลเวลาขึ้น จึงเป็นเหตุให้ถูกบิณฑกจนถึงสิ้นชีวิตในอดีตกาลพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี และเมื่อพระโพธิสัตว์บังเกิดในสกุลอุทิจจพราหมณ์และเจริญวัยแล้วสำเร็จการศึกษาในศิลปวิทยาทุกอย่างเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ บอกศิลปะแก่มาณพประมาณ ๕๐๐ มีไก่ขันยามอยู่ตัวหนึ่ง ซึ่งทำให้พวกเขาพากันลุดตามเสียงขันของมัน ศิษยาภิภุชอยู่และไก่ได้ตายเสียจากพวกเขาจึงเที่ยวแสวงหาไก่อื่น มาณพผู้หนึ่ง หักพินอยู่ในป่าช้าเห็นไก่ตัวหนึ่งก็จับมาใส่กรงเลี้ยงไว้ ไก่ตัวนั้นไม่รู้ว่าจะขันในเวลาไหน เพราะมันเติบโตในป่าช้า บางคราวก็ขันตึกกินไปไม่อาจศึกษาได้ มาณพกล่าวกันว่า เดียวมันขันตึกไป เดียวก็ขันสายไป อาศัยไก่อตัวนี้ พวกเราเรียนศิลปวิทยาไม่สำเร็จ จึงช่วยกันบิณฑกจนถึงสิ้นชีวิต แล้วบอกอาจารย์ว่า ไก่ที่ขันไม่เป็นเวลาพวกผมฆ่ามันเสียแล้ว อาจารย์กล่าวว่า มันถึงความตาย เพราะเจริญเติบโตโดยมิได้รับการสั่งสอนเลย ไก่ตัวนี้ไม่เติบโตอยู่กับพ่อแม่ ไม่ได้อยู่ในสำนักของอาจารย์ ย่อมไม่รู้จักกาลที่ควรขยับและไม่ควรขัน ดังนี้ชาคนนี้ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การรู้จักเวลาในการทำกิจการใดๆ เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง หากว่าบุคคลใดไม่รู้จักประกอบกิจการใดๆ ให้เหมาะสมกับเวลาแล้วย่อมก่อให้เกิดความเสียหายหรือหายนะแก่ตนเอง ดังเช่นที่ไก่ในชาคนไม่รู้เวลาในการขันที่เหมาะสม จึงทำให้ต้องถูกฆ่าตายในที่สุด ดังนั้นการเป็นผู้นำที่ดีควรจะต้องรู้จักเวลาที่เหมาะสมในการกระทำกิจการต่างๆ ให้ถูกต้อง มิฉะนั้นแล้วย่อมจะสามารถนำมาซึ่งความเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่นได้จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น

สรุปได้ว่าผู้นำที่ดีตามหลักกถาญานนั้นจะต้องเป็นผู้นำที่รู้จักเวลาเหมาะสมในการทำกิจการทุกอย่างอย่างถูกต้อง รู้จักบริหารเวลาให้เหมาะสมรู้จักคุณค่าของเวลา รู้จักการวางแผนการใช้เวลาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆตามการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างถูกต้อง ผู้นำนั้นก็ย่อมจะสามารถนำพาหมู่คณะมวลชนและสังคมไปสู่ความสามัคคีความสงบสุขและก้าวหน้าตามความเหมาะสมแห่งเวลาอันควร

๖. ปริสติญญา คือ รู้ชุมชน รู้สังคม ตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้างขวางจากสังคมโลก สังคมประเทศชาติ ว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอย่างไร จะได้สามารถเข้าใจความต้องการของสังคมนั้นได้ถูกต้อง^{๕๕} หรือแก้ไขปัญหาก็ตรงจุด นอกจากนี้ยังต้องรู้เข้าใจระเบียบกฎเกณฑ์วัฒนธรรม ประเพณีของสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงสถานการณ์ต่างๆ ของสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง จะได้สามารถนำความสุขสันติสุขความก้าวหน้ามาสู่มวลชน หมู่

^{๕๕} พระธรรมปิฎก, ภาวะผู้นำ, หน้า ๒๗

คณะและสังคมได้ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าว ปรีชาญาณ หมายถึง การรู้จักบริษัท และแนวปฏิบัติของบริษัท ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๕๖} ว่าภิกษุเป็นผู้รู้จักบริษัท คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักบริษัท หรือรู้จักชุมชนเหล่านี้เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี ชนเหล่านี้เป็นสมณะในชุมชนนั้น ควรเข้าไปหาอย่างนี้ ควรขึ้นอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ ควรสงบอย่างนี้ หากภิกษุไม่รู้จักว่าชุมชนเหล่านั้นและวางตนไม่เหมาะสมกับสังคมหรือชุมชนนั้นแล้ว ไม่ควรเรียกเธอว่าเป็นปรีชาญาณ แต่เพราะภิกษุรู้ว่า นี่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี เป็นสมณะ ในบริษัทนั้น ไร่ควรเข้าไปหาอย่างนี้ ควรทนควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวควรสงบอย่างนี้ จึงเรียกเธอว่า เป็นปรีชาญาณในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การรู้จักว่าชุมชนใดๆ เป็นสังคมประเภทไหน ย่อมทำให้บุคคลนั้นสามารถวางตนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมในสังคมนั้นๆ อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลในสังคมนั้นๆ ด้วย ดังนั้น ผู้นำที่รู้จักชุมชนเป็นอย่างดีย่อมสามารถวางตนได้อย่างเหมาะสมในสังคมนั้น อีกทั้งยังสามารถบริหารจัดการกิจการต่างๆ ของสังคมนั้นให้ถูกต้องตามกฎหมาย ประเพณี แบบแผน ทำให้เป็นที่เคารพนับถือ ยกย่องของหมู่คณะ หรือจากมวลชน ตลอดจนสามารถนำมาซึ่งความสงบสุข ความเจริญก้าวหน้ามาสู่สังคมนั้นๆ ด้วยในการที่ผู้นำจะรู้จักชุมชนได้ดีอีกประการหนึ่งนั้น ผู้นำจะต้องเข้าไปในบทบาทและหน้าที่บุคคลในสังคมซึ่งจะปฏิบัติต่อกันได้อย่างถูกต้อง ในข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับสังคาลบุตร ในเรื่องทิสทั้ง ๖ ซึ่งมีสาระสำคัญต่อผู้นำในการบริหารชุมชนที่ควรรู้ ได้กล่าวไปแล้วในตอนต้นอธิบายข้อความให้แจ่มชัดและบอกทางสวรรค์ให้ลฤหัสถ์ เมื่อได้รับการอนุเคราะห์ควรตอบแทนด้วยการจะพูดจะทำ จะคิด ต้องประกอบด้วยความเมตตา การต้อนรับด้วยดี และการให้ทานด้วยปัจจัยสี่^{๕๗} การที่ผู้นำสามารถเข้าใจและปฏิบัติตามหลักทิสทั้ง ๖ ได้อย่างถูกต้อง ย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้นำนั้นเป็นบุคคลที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลต่างๆ ในสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้องจนสามารถทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะได้ ก็สามารถนำมาซึ่งความสันติสุขในสังคมนั้นได้ตลอดไปจากตัวอย่างที่กล่าวมา

สรุปได้ว่าผู้นำที่ดีตามหลักปรีชาญาณ จะต้องรู้ชุมชน รู้สังคม อย่างถูกต้องในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น เพื่อผู้นำนั้นจะสามารถวางตนได้อย่างเหมาะสม ปฏิบัติงานตามแผนงานได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องตามสังคมนั้นๆ อีกทั้งสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ถูกต้องตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างทันโลกทันเหตุการณ์ เพื่อนำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความสามัคคีความสงบสุขก้าวหน้าต่อไป นอกจากนี้ผู้นำที่ดียังควรเข้าใจหลักทิสทั้ง ๖ เพื่อให้สามารถสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีขึ้นในสังคมหรือองค์กรนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง ทำให้การ

^{๕๖} ๑.ส.ศตคก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๕.

^{๕๗} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๔๔/๑๕๕-๒๐๐.

ดำเนินงานทุกอย่างเป็นไปได้ด้วยความร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรนั้นด้วย

๗. ปุคคลปโรปรัญญา คือ การรู้บุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องกับด้วย รู้ว่าควรปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสมและได้ผลอย่างไร ดังนั้นผู้นำที่ดีย่อมต้องรู้บุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี เพื่อให้สามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ในการบริหารงานทุกๆ ด้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์และคุณค่าแก่ผู้ปฏิบัติงานทุกคน ตลอดจนสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับหมู่คณะและองค์กรได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ในทางพระพุทธศาสนาได้ กล่าวถึง ปุคคลปโรปรัญญา คือ การรู้บุคคลและลักษณะความต้องการของบุคคล

ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๕๘} ว่า ภิกษุผู้ที่มีความรู้เรื่องบุคคลของภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักบุคคล ๒ จำพวก ได้แก่

๑) รู้ลักษณะบุคคลผู้ที่เป็นบัณฑิต รู้บุคคลที่มีความต้องการจะพบ บุคคลผู้เป็นพระอรិยะหรือผู้ที่เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีศีลธรรม สนใจในคำสั่งสอน แล้วนำมากระทำตามคำสอนนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองหรือผู้อื่น

๒) รู้จักลักษณะของบุคคลที่ไม่ใช่บัณฑิต ไม่ต้องการเห็นบุคคลที่เป็นบัณฑิตหรือพระอริยะและไม่ต้องการจะฟังธรรมคำแนะนำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่าการรู้จักคบบุคคลผู้เป็นบัณฑิตย่อมนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น แต่หากคบคนพาลย่อมนำไปสู่ความหายนะทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย ดังนั้นผู้นำที่ดีจึงควรเลือกคบบุคคลที่ดี เพื่อให้สามารถนำความเจริญมาสู่ตนเองและหมู่คณะได้ตลอดไป

สรุปได้ว่าผู้นำที่ดีตามหลัก ปุคคลปโรปรัญญา^{๕๙} นั้นจะต้องรู้บุคคล ประเภทของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องกับด้วยโดยเฉพาะผู้ร่วมงาน ผู้ร่วมปฏิบัติงานและดำเนินการไปด้วยกัน เพื่อให้สามารถปฏิบัติต่อเขาอย่างถูกต้องเหมาะสมผลได้ผล ตลอดจนสามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ในการบริหารกิจการงานทุกๆ ด้านก็เพื่อทำให้เกิดประโยชน์และความก้าวหน้าทั้งแก่ผู้ปฏิบัติงาน หมู่คณะและองค์กรตามเป้าหมายที่ได้วางไว้ ผู้นำที่ดีจะต้องรู้จักเลือกบุคคลผู้เป็นคนดี ผู้เป็นบัณฑิต เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง หมู่คณะและสังคม เพราะการเลือกคบคนไม่ดี หรือคนพาล ย่อมนำมาซึ่งความหายนะแก่ตนเอง หมู่คณะและสังคม ดังนั้น ผู้นำที่ดีจึงควรพิจารณาวิเคราะห์ในการเลือกคบคนดี เพื่อให้สามารถนำความสุขความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตนเอง หมู่คณะ

^{๕๘} อัง.สตุตถ.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๕-๑๔๖.

^{๕๙} ปุคคลปโรปรัญญา หมายถึง ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบ กล่าวคือการรู้จักบุคคลแต่ละคนในแง่มุมต่างๆ เช่น อุปนิสัยใจคอความชอบ คุณธรรม ความประพฤติส่วนตัวและหน้าที่การงานของเขา เป็นต้น แล้วรู้จักที่จะเลือกคบหาว่าควรคบคนเช่นใด ควรห่างคนเช่นใด ผู้ใดเป็นเจ้านายที่ดี ผู้ใดเป็นลูกน้องที่ดี

และองค์กรได้ตลอดไปจากที่กล่าวมาแล้ว สามารถวิเคราะห์ให้เห็นว่า หลักสัปปริสธรรม เท่าที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีจำนวนมากซึ่งล้วนแต่เป็นคุณธรรมสำหรับคนดี และในขณะเดียวกันก็เป็นคุณธรรมที่สำคัญของการเป็นผู้นำด้วย เพื่อสร้างความสามัคคีระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้บังคับบัญชา

๔.๕ โทษของความแตกความสามัคคีและอานิสถแห่งสามัคคีธรรม

๔.๕.๑ โทษของการแตกความสามัคคี

สังคมครอบครัวไทยสังคมเมืองไทยไม่ว่าจะเป็นสังคมบรรพชิตหรือสังคมฆราวาส เมื่ออยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง ความสงบสุขในชีวิต ครอบครัว ที่มีหลักสามัคคีธรรมก็จะสังคมที่มีความสุขความสงบ แต่เมื่อใดคนไทยที่อยู่ในสังคมไทยนั้น ขาดหลักธรรมที่สร้างความสามัคคีแล้วการทะเลาะวิวาท ชัดแย้งกัน ทำให้เกิดความแตกแยกเกิดขึ้น ความสงบสุขในชีวิต ครอบครัว และสังคมไทยที่พึงปรารถนา ก็จะถูกทำลายไป โทษของการขาดความสามัคคี ก็คือ การที่คนในสังคมไทยไม่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว เช่น หลักกุศลกรรมบถ หลักสาราณียธรรม หลักอภิธานียธรรม เป็นต้น

แต่กลับไปประพฤติปฏิบัติในฝ่ายอกุศลกรรมแทน ซึ่งได้กำหนดการกระทำที่ได้กระทำตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาพอสามารถสรุปได้ดังนี้

- ๑) มีอายุสั้นเพราะฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
- ๒) มีโรคภัยไข้เจ็บมากเพราะเบียดเบียนสัตว์
- ๓) มีผิวพรรณทรามเพราะมักโกรธ
- ๔) มีศักดิ์ยศน้อยเพราะมักริษยา
- ๕) มีโภคทรัพย์สมบัติน้อยเพราะไม่ให้ทาน
- ๖) เกิดในตระกูลต่ำเพราะกระด้างถือตัวไม่อ่อนน้อม
- ๗) มีปัญญาทรามเพราะไม่เข้าไปหาสมณะพราหมณ์^{๖๐}

ในมหาปรินิพพานสูตรว่าด้วย พระเจ้าอาชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ ทรงให้อำมาตย์ วัสสะการพราหมณ์ทำอุบายทำลายความสามัคคีของกษัตริย์แคว้นวัชชีที่มีความเป็นปึกแผ่น และปกครองประเทศด้วยความสามัคคี โดยเข้าเป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่ราชกุมารทั้งหลายได้โอกาส ก็ทำอุบายให้ศิษย์แตกร้ายฉานกัน จนเกิดการวิวาท และเป็นเหตุให้ความสามัคคีในหมู่กษัตริย์ลิจฉวี ถูกทำลายลง เมื่อนั้น พระเจ้าอาชาตศัตรูจึงได้กรีธาทัพสู่เมืองเวสาลี สามารถปราบแคว้นวัชชีลงได้

^{๖๐}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๗๕-๕๕๗/๒๘๗-๒๕๒.

มองเห็นได้ว่าโทษของการแตกความสามัคคีของแคว้นวัชชีทำให้เกิดการแตกร้ายฉานจนเสียเมือง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองไทยในอดีตได้มีความขัดแย้งได้เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าถึงสองครั้ง ในปี พ.ศ.๒๕๔๘ – ๒๕๕๓ ประเทศไทยก็เป็นอีกประเทศหนึ่งที่ได้รับคามเสียหายจากการแตกความสามัคคีของกลุ่มชนในชาติไทย มีความคิดขัดแย้งกัน เกิดการแบ่งพวกในสังคมแบ่งเป็น สีเสื้อต่างๆ จนคนไทยส่วนใหญ่สับสน มองเห็นว่าผลประโยชน์ของกลุ่มไม่สอดคล้องกันตามความต้องการ การคาดหวังในกลุ่มนักรบการเมืองของตน เกิดการโต้ตอบซึ่งกันและกัน เกิดการสูญเสียทั้งกำลังทรัพย์ของตนเองและชาวบ้านคนไทยที่ไม่รู้เรื่องราวเกิดความเสียหาย บ้านไม่มีอยู่เพราะถูกเผา อาหารไม่มีจะกินเพราะออกมาซื้อไม่ได้ การจราจรก็ถูกปิดถนนทำการ สัญจรไปมาไม่สะดวก ต้องหลบอยู่ในที่กำบังมิให้เกิดอันตรายจากกลุ่มคนที่ บอกว่ารักประเทศไทย รัก คนไทยด้วยกัน สร้างคามเสียหายให้แก่ทรัพย์สิน ที่อยู่อาศัย จิตใจของคนไทยคนในชาติ เสียใจซึมเศร้า รู้สึกผิดหวังในสิ่งที่หวัง โจรในฝ่ายตรงข้าม อับอายชาวต่างชาติว่าคนไทยทะเลาะวิวาทแตกความสามัคคีขาดความเคารพเชื่อฟังผู้นำ เศรษฐกิจเสียหาย ต่างประเทศ งดการท่องเที่ยวในไทย เกิดคามเสียหายทางการท่องเที่ยว การค้าขายกับต่างประเทศ อีกด้วย

สรุปการแตกความสามัคคีนั้นเกิดจากกิเลสภายในของคนได้แก่ ความไม่พอใจ ความมีมานะทิฎฐิถือตน ความโลภหลงในโลกียะสุข ที่แสดงออกมาทางความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน การขัดผลประโยชน์กัน และการมีเป้าหมายที่ไม่ตรงกันแล้ว ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือสิ่งแวดล้อมในทางลบ ได้แก่ความคิดเห็น คำพูด วาจาของผู้ที่อยู่รอบข้างที่นำเสนอความแตกร้าวให้เกิดร่องรอยมากยิ่งขึ้น ทำคามเสียหายเกิดขึ้น

๔.๕.๒ อานิสงส์แห่งสามัคคีธรรม

อานิสงส์ของสามัคคีธรรมในทางกายภาพ ที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกายทสกนิบาตรว่า สมบัติแห่งการงาน ทางกาย ๓ อย่าง อันมีความตั้งใจเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก อย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาวดารมีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง ๑ ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ไม่ถือเอาวัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแห่งผู้อื่นของบุคคลอื่น อันอยู่ในบ้าน หรืออยู่ในป่า ที่เจ้าของมิได้ให้ ด้วยจิตเป็นขโมย ๑ ละการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ไม่ถึงความประพฤติล่วงในสตรีที่มารดารักษา บิดารักษา พี่ชายน้องชายรักษา พี่สาวน้องสาวรักษา ญาติรักษา ธรรมรักษา มีสามี มีอาชญาโดยรอบโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษคล้องแล้วด้วยพวงมาลัย ๑ สมบัติแห่งการงานทางกาย ๓ อย่าง อันมีความตั้งใจเป็น

กุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากอย่างนี้^{๖๐} ความสามัคคีเป็นทางแห่งความสุข ความสุขในที่นี้ คือ ความสุขใจเพราะใจที่มีความรักใคร่จับถือกันเป็นอารมณ์ ย่อมเข้มแข็งเบิกบาน นี่คือ ความสุขอันแรกที่อยู่สามัคคีกันจะพึงได้รับ นอกจากนี้ ประโยชน์ของการสามัคคี ก็คือ ความสำเร็จในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม ชีวิตมีความสุขได้เพราะความสามัคคีของหมู่คณะ ดังพุทธภาษิตที่ว่า “สุขา สงมสุส สามัคคี ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะเป็นเหตุให้เกิดความสุข”^{๖๑}

คนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ เช่นร่วมหมู่บ้านเดียวกัน ร่วมสถานศึกษา ร่วมอาชีพ หรือสถานที่ทำงานเดียวกัน หากกิจกรรมใดร่วมมือร่วมแรง ร่วมใจกันทำ ย่อมจะนำความสำเร็จและนำความสุขมาให้ เช่น การลงแขกปลูกข้าว เกี่ยวข้าว ทำบุญทอดกฐิน ทำถนนหนทางจากหมู่บ้าน ไปออกทางหลวงสายใหญ่ ถ้าร่วมแรงร่วมใจกันก็สำเร็จเร็ว แม้จะเกิดศึกสงคราม ศัตรูมารุกราน หากชาวบ้านทุกตำบลรวบรวมผู้คนขึ้นต่อสู้ ศัตรูย่อมจะต้องแพ้พ่ายล้มตาย แต่หากผู้คนในสังคมมีความแตกแยกสามัคคี ก็มีแต่ความพ่ายแพ้และนำทุกข์มาให้อย่างแน่นอน ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีแล้วในการแตกแยกตั้งอยู่ในอธรรม เป็นผู้เข้าถึงอบาย เข้าถึงนรก ตั้งอยู่ในนรกนั้นตลอดคัปหนึ่ง ย่อมพลาดจากธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมเสวยกรรมอยู่ในนรกตลอดคัปหนึ่ง เพราะทำลายสงฆ์พร้อมเพรียงกันให้แตกกัน”^{๖๒}

ความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดความสุขและบุคคลผู้นุเคราะห์สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ผู้ยินดีแล้วในความพร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดคัปหนึ่ง เพราะสมานสงฆ์ให้พร้อมเพรียงกัน^{๖๓} มีงานอยู่เป็นอันมากที่เราทำคนเดียวไม่ได้ แต่จะทำได้ในเมื่อได้รับการรวมกำลังกับคนอื่น เช่น การป้องกันภัยทั้งส่วนตัวและส่วนรวม การเสริมสร้างความมั่นคงของตนและของชาติ การบริหารงานทั่วไป เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของปวงชน จึงจะทำได้สำเร็จ พุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “สพฺเพสํ สงฺฆภูตํ สามัคคี วุฑฺฒิสาธิกา ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ”^{๖๔} พุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ให้ความหมายในลักษณะที่ว่า ถ้าที่ใด หมู่ชนใดได้รับความร่วมมือจากปวงชนด้วยความสมัครใจ มีความสามัคคีเป็นพื้นฐานแล้ว ที่นั่น องค์การนั้นย่อมประสบความสำเร็จ ความเจริญก้าวหน้า ถ้าคนในชาติอันเป็นชุมชนยิ่งใหญ่ได้พร้อมเพรียงใจ

^{๖๐} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕๔/๒๖๘-๒๖๙.

^{๖๑} จ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๔/๒๘-๒๙.

^{๖๒} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๕๑.

^{๖๓} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๐/๕๒.

^{๖๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๕.

กัน งานสำคัญของชาติย่อมจะสำเร็จได้ เช่น งานกอบกู้เอกราชชาติไทยของพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ชาวไทยทั้งชาติได้ร่วมแรงแข่งขันต่อสู้กอบกู้บ้านเมืองเอาไว้ จนสามารถดำรงความเป็นเอกราชและความเป็นไทยเอาไว้ได้ ก็เพราะความพร้อมเพียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ จึงสามารถประสบความสำเร็จสมปรารถนา^{๖๖}

สังคมในภาพรวมหากมีความเคารพนับถือและไม่ตรีต่อกัน สังคมนั้นย่อมมีความสามัคคีพร้อมเพรียงปรองดองกัน ร่วมแรงร่วมใจกัน ร่วมความคิดเห็นและร่วมทรัพย์สินกันเพื่อทำประโยชน์อันใหญ่หลวงให้สำเร็จ แม้ที่ใดมีความสามัคคี ที่นั่นก็มีความสุข มีน้ำใจโอบอ้อมอารีและเอื้อเฟื้อเกื้อกูลอุดหนุนกันเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความรัก เคารพนับถือกัน เชื่อมไมตรีกัน ให้สนิทสนมแผ่กว้างออกไป ทำให้เกิดความอ่อนหนาผาละเป็นปึกแผ่นมั่นคง เพราะความสามัคคีเป็นพลังนั่นเอง

สามัคคีธรรมมีคุณประโยชน์ต่อสังคมมากมาย เช่น

- ๑) ทำให้หมู่คณะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข
- ๒) ทำให้การทำงานต่าง ๆ ของหมู่คณะสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี
- ๓) ทำให้แต่ละบุคคลมีความเข้าใจดีต่อกัน
- ๔) ทำให้คนในสังคมเกิดความอบอุ่นและไว้วางใจกัน
- ๕) ทำให้สังคมและประเทศชาติเจริญก้าวหน้าและมั่นคงยิ่งขึ้น
- ๖) ทำให้การขจัดปัญหาเรื่องความขัดแย้งและความไม่ปรองดองกันได้
- ๗) ทำให้การปกครองมีความมั่นคงยิ่งขึ้น^{๖๗}

สรุปผลแห่งสามัคคีธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสามัคคีสำหรับผู้ที่ประพฤติปฏิบัติจะได้รับคือผลแห่งความผาสุกในตนเองและครอบครัวตลอดถึงคนรอบข้างสมควรอย่างยิ่งที่คนไทย ทุกหมู่เหล่าผู้เกิดหรืออาศัยอยู่บนแผ่นดินในประเทศไทย จะได้นำหลักธรรมนั้นพึงผูกมิตร มีความรักใคร่สนิทสนมกันไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งจิตมั่นในธรรม มีอะไรก็ช่วยเหลือกันตามกำลัง บทบาทและหน้าที่ซึ่งจะสามารถสร้างความสงบสุขให้แก่คนไทย ทุกชุมชนทุกสังคมในประเทศไทยได้อย่างแท้จริง

^{๖๖}โกวิท ตั้งตรงจิตร, *พุทธศาสนสุภาษิต นำชีวิตให้รุ่งเรือง*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕๑.

^{๖๗}พระบุญเรือง ฐิตธมฺโม (สุทธิชัย), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

สรุปได้ว่าวิธีการประยุกต์ใช้สามัคคีธรรมกับสังคมไทยในปัจจุบัน ผู้วิจัยได้นำเสนอ การประยุกต์ใช้หลักธรรมคือ สังคหวัตถุธรรม ๔ สารณียธรรม ๖ ชั้นดีและโสรัจจะ และสัพปุริส ธรรม ๗ ประการ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจไว้ไม่ให้เกิดความแตกแยกในสังคมครอบครัวหาก บุคคลในครอบครัว ในสังคมได้รับการหล่อหลอมด้วยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มาเป็น เวลายาวนาน ตั้งแต่กำเนิด และใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำรงชีวิตเป็นที่ยึดเหนี่ยว ทางกาย ทางวาจา ทางใจ อย่างต่อเนื่องย่อมสร้างความสามัคคีมีความสุข บุคคลที่ใช้หลักธรรม ดำรงชีวิตก็จะได้รับประโยชน์จากหลักธรรมที่ปฏิบัตินั้น ทั้งตนเองและครอบครัวสังคมประเทศชาติ บุคคลใดไม่ได้รับการสอนอบรมหลักธรรมในการดำรงชีวิตแล้ว ก็ไม่สามารถปฏิบัติตนตาม หลักธรรมได้ การแสดงออกทางกาย วาจา ใจ มักจะรบกวนก่อความรำคาญให้แก่คนรอบข้าง จะเกิด ความแตกแยกขัดแย้ง สร้างความไม่ปรองดองในครอบครัวและสังคมประเทศชาตินั้นๆ ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าหลักสามัคคีธรรมที่นำเสนอในบทนี้จะเป็นประโยชน์ในการสร้างสามัคคีธรรมความ ปรองดองให้แก่คนในครอบครัว สังคม จนถึงประเทศชาติได้หากนำไปปฏิบัติได้จริง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์เป็นประเด็นในการศึกษาไว้ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาหลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อวิเคราะห์ความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม
๓. เพื่อศึกษาวิธีการประยุกต์สามัคคีธรรมกับสังคมไทยในปัจจุบัน

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาการศึกษาวิเคราะห์หลักสามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทตามวัตถุประสงค์ ผลการศึกษาพบว่า

๑) หลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความหมายของคำว่า สามัคคีธรรมพบว่า ในกระบวนการและลักษณะการใช้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเด็นความหมาย คือ ความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และความหมายโดยอรรถ ในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวอ้างถึงสังฆราชี สังฆเภท และสังฆสามัคคี สังฆราชี หมายถึง ความรู้วามานของหมู่คณะหรือสงฆ์ สามัคคีธรรม หมายถึง การนำเอาธรรม วินัย เป็นต้นมากล่าวตามความเป็นจริง ช่วยให้เกิดความสมานฉันท์กันในหมู่คณะหรือสงฆ์ มีการพร้อมเพรียงกันทำสังฆกรรมต่างๆ ในพระสูตรต้นปิฎก ได้ให้ความหมายของคำว่า สามัคคีไว้ใน จูฬโกสิณคสาสดสูตรว่าด้วยเหตุแห่งความสามัคคี หมายถึงเอาการตั้งกายกรรม วาจากรรม และมนโกรรมที่ประกอบด้วยเมตตาในมิตรสหายและคนทั้งหลายในสังคม ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงความสามัคคีในลักษณะของการถาม-ตอบเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของอันตรายที่เกิดจากไฟทั้ง ๓ อย่างคือ ไฟราคะ คือความอยาก ไฟโทสะ ความพยาบาทอาฆาต ไฟแห่งความหลงมกมาย ซึ่งกิเลสของทั้งสามนี้เป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยกของความสามัคคีในหมู่มนุษย์

ลักษณะของความสามัคคีตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ลักษณะของความสามัคคีได้อย่างถูกต้อง การกระทำใน ๓ ลักษณะ กล่าวคือ กรรม ทางไตรทวาร ได้แก่ กายทวาร ประตุทางกาย วาจา ทวาร ประตุทางวาจา และมนทวาร ประตุทางใจ

หลักธรรมที่ก่อให้เกิดสามัคคีธรรมที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในแง่ของการมีมิตรสหายที่เป็นดี เรียกว่า หลักสังคหวัตถุ ในแง่ที่จะทำให้ประชาชนภายในชาติอยู่กันด้วยความสามัคคี เรียกว่าสาราณียธรรม หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่ครอบคลุมการปฏิบัติสามัคคีธรรมทั้งทาง

กาย วาจาและทางจิตใจได้อย่างดีที่สุดประการหนึ่ง ก็คือ หลักอภิธานิยธรรม หลักธรรมที่ปฏิบัติ เพื่อสร้างสามัคคีธรรมนั้นเป็นเครื่องบ่งบอกได้ว่า เมื่อคณะสงฆ์และฆราวาสได้พากันประพฤติ ปฏิบัติตามด้วยหลักสามัคคีธรรม จะพบความเจริญฝ่ายเดียว เป็นต้น

๒) วิเคราะห์ความสำเร็จการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในสังคม หลักสามัคคีธรรมในแต่ละยุคแต่ละสมัยย่อมแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ของบ้านเมืองและผู้นำประเทศของยุคนั้น เช่นในสมัยพุทธกาลใช้หลักสามัคคีธรรมเป็นแม่บทในการปกครองคณะสงฆ์ ต่างก็ต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วเสมอเหมือนกัน หมู่สงฆ์เป็นเหตุให้สงฆ์แตกแยก คือ “สีลวิบัติ อาจารย์วิบัติ ทัญญูวิบัติ และอาชีวิวิบัติ” และเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็มีเพียง ๒ ประการ คือ สีลวิบัติ และทัญญูวิบัติ ความเสมอกันทางพระวินัย และความเสมอกันโดยทัญญู ได้แก่ ความเสมอกันโดยความเห็นทางธรรม ในสมัยนี้มีรัฐวัชชี ซึ่งเจริญรุ่งเรือง และมีชื่อเสียงมาก ในการปกครองแบบสามัคคีธรรม ก่อให้เกิดความสมดุลทางอำนาจขึ้น รัฐวัชชีจึงเป็นรัฐที่มีความสามัคคีเข้มแข็งทั้งในทางเศรษฐกิจและการทหาร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงหลักธรรมที่ชาววัชชีถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงทำให้รัฐวัชชีเข้มแข็งเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง หลักธรรมนั้นมีชื่อเรียกว่า “อภิธานิยธรรม”

เมื่อครั้งหลังพุทธกาล ตั้งแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว โทณะพราหมณ์ เป็นประธานในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณะพราหมณ์เป็นผู้สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้น องค์ความสามัคคี ที่สำคัญคือ การจำกัดความโลภลดมานะทัญญู ยึดหลักธรรมหลักสังคหะวัตถุ ๔, สารณียธรรม ๖ ในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง

สมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์วิธีการสร้างความสามัคคีของสังคมในประเทศพระเจ้าแผ่นดินทรงใช้หลักสังคหะวัตถุธรรมครองใจประชาชน ประชาชนนับถือพระเจ้าแผ่นดินอย่างบิดา พระเจ้าแผ่นดินทรงเสียดละพระราชทานทรัพย์ สิ่งของ เพื่อนำไปช่วยเหลือประชาชน โดยมีได้เลือกเชื้อชาติ หรือศาสนา เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุขให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง การเสียดละพระราชทานทรัพย์ สิ่งของ อยู่ในหลักสังคหะวัตถุ ๔ ทาน ซึ่งหมายถึง การให้ การให้ในที่นี้เป็นการให้แล้วมีผลผูกพัน ซึ่งพระองค์พระราชทานทรัพย์ สิ่งของ เพื่อนำไปช่วยเหลือประชาชน โดยมีได้เลือกเชื้อชาติ เป็นการแก้ไขปัญหาความแตกแยก ความขัดแย้งและความรุนแรงฉะนั้น การให้จึงเป็นรากฐานในการสร้างความสามัคคีในสังคมในแต่ละยุคปัจจุบันได้อย่างดี

๓) การประยุกต์หลักสามัคคีธรรมกับสังคมไทยปัจจุบันจากการศึกษาสรุปโดยภาพรวม พบว่า สังคมไทยต้องการความเป็นหนึ่งเดียวของผู้คนในสังคม ด้วยการรวมพลังกันปฏิบัติ แต่ในสิ่งที่ดีงาม ถูกต้องตามหลักการข้อบังคับ กติกา ศีลธรรมซึ่งจะเป็นแรงขับเคลื่อนสังคมไทยให้เดินหน้าไปสู่สังคมแห่งสามัคคีธรรมอย่างสมบูรณ์ตลอดไป เมื่อผู้คนในสังคมมีศีลสามัญญตา

และทิวทัศน์สามัญญาแล้ว การที่จะเกิดเหตุการณ์ต่างๆ อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งกัน ความแตกแยกกัน ในสังคมก็ย่อมไม่เกิดขึ้น แม้จะเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ และเหตุการณ์เลวร้ายอื่น ๆ ในสังคมคนไทยทุกคนก็จะสามารถระงับป้องกันและแก้ไขเหตุการณ์เช่นนั้นได้ ดังนั้น การศึกษาและปฏิบัติตามหลักสามัคคีธรรม โดยการนำสังคหัตถุธรรม สารณียธรรม อปริหานิยธรรม สัปปริสธรรม ชันติ-โสรจจะ หิริ-โอตปปะไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกัน มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน ปรีภัยกัน และให้อภัยกันก็จะช่วยส่งผลโดยตรงให้สังคม คนไทยมีแต่ความสงบร่มเย็น เป็นบ้าน เป็นชุมชนสังคม เป็นประเทศชาติที่น่าอยู่อาศัยมากยิ่งขึ้นด้วยผลแห่งสามัคคีธรรม สามัคคีธรรมจึงเป็นรากฐานในการดำเนินแก้ไขปัญหาคความแตกแยก ความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างดีเยี่ยม

จากการศึกษาการสร้างสามัคคีธรรมของสังคมนั้น สรุปได้ว่า ผลที่เกิดจากการสร้างทำให้เกิดผล ดังนี้

- (๑) ทำให้เกิดการอำนวยความสะดวกต่อกัน
- (๒) ทำให้เกิดการเกื้อกูลกันที่ยั่งยืน
- (๓) สร้างความสุขให้ตนเองและผู้อื่นทั้งทางตรงและทางอ้อม
- (๔) ทำให้เกิดความเข้าใจกันในการอยู่ร่วมกันและระลึกถึงกัน
- (๕) ทำให้เกิดความสามัคคีกัน
- (๖) ทำให้เกิดสันติภาพร่วมกัน

ทั้งหมดนี้ เป็นความสัมพันธ์กันของบุคคลที่กระทำด้วยคุณธรรม ก่อให้เกิดผล คือ สันติสุขในการอยู่ร่วมกัน เคารพเกื้อกูลกัน สร้างความไวพบุลย์แก่สังคม อำนวยความสะดวกแก่กัน ทำให้เกิดความสามัคคี และสันติภาพร่วมกัน โดยมีหลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติทั้งด้านส่วนตัวและต่อสังคมส่วนรวม เป็นสื่อสัมพันธ์ให้เข้าถึงจิตใจของกันและกัน เป็นที่รักของกันและกัน ต่างฝ่ายต่างเคารพซึ่งกันและกัน สงเคราะห์กันถือความสามัคคีเป็นใหญ่ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ปัจจุบัน ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาภัยน้ำท่วม วิกฤติเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ส่งผลกระทบกับประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง การแก้ไขปัญหาสังคมจึงเป็นเรื่องคนในชาติต้องมีส่วนร่วมกันทั้งทางภาครัฐ และทางศาสนา เป็นแนวทางหนึ่งที่จะมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ให้ผู้คนในสังคมเกิดความรู้สึกสามัคคีกันได้ ดังนั้น การที่จะช่วยสร้างสรรค์สังคมไทย

ให้เป็นสังคมที่มีความสามัคคีปรองดอง ปรับเปลี่ยนแนวความคิดของคนให้เกิดสติปัญญาพร้อมที่มีส่วนร่วมแก้ไขวิกฤตสังคมในชาติให้กลับคืนสู่ปกติสุขโดยเร็ว โดยรัฐบาลควรดำเนินการในด้านต่างๆ ดังนี้

๑) ในแง่ของการศึกษา ควรจัดให้มีการจัดกิจกรรมในด้านความสามัคคีกันในโรงเรียน โดยเริ่มตั้งแต่ชั้นอนุบาลเป็นต้นไป ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนให้เรียนรู้หลักธรรมที่เกี่ยวกับสามัคคีธรรมให้มากขึ้น อีกทั้งการบูรณาการให้รู้ถึงวิถีชีวิต ค่านิยม ประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น และให้มีประสบการณ์สามารถเข้าใจและนำไปใช้ในพื้นฐานครอบครัวได้

๒) ควรส่งเสริมและสนับสนุนด้านงบประมาณและวิทยาการความรู้ ต่าง ๆ อันเป็นสาระที่สามารถนำความสามัคคีและเอื้ออาทรไปใช้ในชีวิตได้จริง ปลูกฝังให้เยาวชนทุกเพศวัยเกิดความสามัคคีและเอื้ออาทรต่อกัน โดยจัดกิจกรรมร่วมกันทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อเป็นประโยชน์ต่อตัวเอง ต่อสังคม และต่อโลก

๓) ควรเน้นให้ประชาชนชาวไทยได้เข้าร่วมงานทำงานเป็นกลุ่ม เพื่อให้เกิดความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันระหว่างคนไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนา เช่น กิจกรรมเชิงวัฒนธรรม กิจกรรมเชิงสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์หลักสามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการศึกษาในภาพรวมเพียง ๓ ประเด็นหลัก จากการศึกษาในภาพกว้างพบว่ามีประเด็นที่ควรศึกษาอีกหลายประเด็น ผู้วิจัยจึงได้เสนอแนะประเด็นที่ควรศึกษาในครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ “สังฆะธรรม” ในพุทธศาสนาเถรวาท กับการสร้างความสามัคคีในระบบการเมืองไทย

๕.๒.๒ หลักสามัคคีธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทกับการแก้ปัญหาสังคมที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยน้ำท่วมในสังคมไทย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กระทรวงวัฒนธรรม. สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม “ฉลอง ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ”.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๕.

โกวิท ตั้งตรงจิตร, พุทธศาสนสุภาษิต นำชีวิตให้รุ่งเรือง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น จำกัด,) ๒๕๔๕.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือประวัติศาสตร์ไทยเฉลิมพระเกียรติ .ประวัติศาสตร์ชาติไทย,

(กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗).

จรูญ สุภาพ, หลักรัฐศาสตร์ ฉบับพิสดาร, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และวิธาน สุชีวกุปต์. หลักการดำรงชีวิตในสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

ชาติ เอี่ยมกระสุนธุ์, ร.๕ กับกรุงสยาม, (กรุงเทพฯ: บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๓๕),

หน้า ๗๘ - ๗๙.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.๒๔๑๗-๒๔๗๗, (กรุงเทพมหานคร

: สถาบันสยามศึกษา, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคมและศีลธรรม.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑.

- พระเทพดิลก (ระแบบ จฐิตวณโณ). มองเรา มองเขา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
พรสิริการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จฐิตวณโณ). การพัฒนาจิต. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ :
รัฐศาสตร์ กับ นิติศาสตร์). กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)(พระพรหมคุณาภรณ์). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนา
ประจำชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.
- _____ .กรณีธรรมกาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พิมพ์อำเภอ, ๒๕๔๒.
- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ .จาริกบุญ-จาริกธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๕.
- _____ .พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. อธิบายธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ .พระมงคลวิเสศถา หลักรัฐนักรรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ .ธรรมวิจารณ์ หลักรัฐนักรรรมเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑.
- _____ .พระธัมมปัทฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ .คำแนะนำเรียงความกระฐ์ธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

- _____ . **ปฐมสมโพธิ** หลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี-เอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____ . **ธรรมวิจารณ์** หลักสูตรนักธรรมเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑.
- _____ . **อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พระธรรมปาฏิฐกถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ . **พระธรรมปาฏิฐกถาแปล ภาค ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- พระราชสุทธินุญจมนงค, (เจริญ ฐิตธมฺโม) “**ความสามัคคี**”, **รวมธรรมบรรยายจากหลวงปู่**,
(กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก), ๒๕๔๗.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ส่องสว่างกลางใจ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : พรศิวการพิมพ์,
๒๕๓๔), หน้า ๘๗.
- พระมหาทองสา นาถวิริโย, **สามัคคี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓.
- พุทธทาสภิกขุ, **การเก็บความโกรธใส่ผู้จงใจ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ไม่ปรากฏ
ปีที่พิมพ์), หน้า ๒๒-๓๘.
- พัทธา สายหู, **กลไกลของสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖),
หน้า ๒๒๑.
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘)
หน้า ๕๕-๕๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พุทธศักราช ๒๕๓๐**. กรุงเทพมหานคร :
วัฒนาพานิช, ๒๕๓๐.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **บทประทานสัมภาษณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๖.

สมบัติ ชำรงชัยวงศ์, **การเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร:เสมาธรรม, ๒๕๔๗),
หน้า ๖๑- ๘๑.

สุภูมิ นवलสกุล และวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ, **การเมืองและการปกครองของไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๗๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คำถาม-ตอบปัญหาทางพระพุทธศาสนา เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____ **คำถาม-ตอบปัญหาทางพระพุทธศาสนา เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

อานนท์ อากาภิรม, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๗๖.

อมร รักษาสัตย์, **การเมืองการปกครองของไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: วิ.เจ. พรินติ้ง, ๒๕๔๕),
หน้า ๑๑๗.

(๒) วิทยานิพนธ์:

กรีสุดา เทียรทอง, “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องบุญและบาป ในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาและผลของความเชื่อนั้นที่มีต่อวิถีดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนและคริสต์ศาสนิกชน”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

พระมหาขันทอง วิชาเดช, “การศึกษาเรื่องขันติในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๕, หน้า ๕๖.

พระครูปลัดวิชาญ ชาตวีโร (แดงประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสามัคคีธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

พระมหาชาญชัย เกษี, การพัฒนาแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เรื่องความสามัคคีกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีพุทธปัญญา, **การศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน**, (มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๕๑.

พระบุญเรือง จตุตถโม (สุทธีชัย). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหของพระพุทธเจ้า”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุรางค์ รุ่งเรือง. วิเคราะห์คุณธรรมในหนังสือการ์ตูนไทย เล่มละ ๓- ๑๐ บาท. วิทยานิพนธ์ การศึกษามหบัณฑิต. (การวัดผลการศึกษา). กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๕.

อุทิศ จิตเงิน, “แนวคิดการสร้างพลังชุมชนในพุทธปรัชญา” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๒. พระมหาอนันต์ ชวนาภิภู (แสนแป้), “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

๑. world wide wed (www)

บวรศักดิ์ อูวรรณ โณ, ความขัดแย้งในประเทศไทย ไทยรัฐออนไลน์, วันที่ ๒๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓. <www.oknation.net> ,

บุณิกา จันทร์เกตุ [http://www.stou.ac.th/study/sumrit/8-54\(500\)/page1-8-54\(500\).html](http://www.stou.ac.th/study/sumrit/8-54(500)/page1-8-54(500).html) เมื่อวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๕๕

พระราชนิเวศรังสีกัมภีร์ปัญญาจารย์, (หลวงปู่เทศก์ เทศรังสี), ลานธรรมจักร, “ความสามัคคี” (ออนไลน์), <http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?t=150>, (21 November 2006).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ธรรมะได้ธรรมาสันกลุ่มเผยแพร่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาธรรมจักรดอทเน็ต, หนังสือข่าว สด รายวัน, หน้า ๒๕, วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๖.

<http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?t=150,1/8/2006>

<http://www.prapayneethai.com/th/culture/allpart/view.asp?id=0488> ค้นเมื่อวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๕๕

http://www.bt-50.com/topic.php?q_id=28636 ค้นเมื่อวันที่ ๒ เม.ย. ๒๕๕๕

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระอธิการวิศว์พงษ์ ธีรปัญญา (คงเพ็ง)
- เกิด** : วันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑
- ภูมิลำเนา** : บ้านเลขที่ ๗๕ หมู่ที่ ๑๓ ซอย ๑๓ เทศบาลตำบลท่าพล อำเภอเมืองเพชรบูรณ์
จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๒๕๐
- การศึกษา** : ประถมศึกษา ที่ โรงเรียนบ้านท่าพลวิทยาคาร
: มัธยมศึกษา ที่ โรงเรียนท่าพลวิทยาคม
: อาชีววะ ที่ วิทยาลัยเทคนิคเพชรบูรณ์
: น.ร.เอก / ๒๕๓๖
: พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๕๕ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
: ห้องเรียนจังหวัดเพชรบูรณ์ รุ่น ๕
- อุปสมบท** : วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๓ ณ วัดเทพสโมสร ตำบลท่าพล
อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
- ปัจจุบัน** : สังกัด วัดอากเนย์ ๒๓๘ หมู่ ๖ ตำบลท่าพล อำเภอเมือง
จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๖๒๕๐
- หน้าที่** : เจ้าอาวาส
: พระวินยาศิการ
: อบรมศีลธรรมในโรงเรียน

